

KOEPELGIDS: **Gelderland**

Ruimtelijke Kwaliteit & Landschap



PROJECTDATA

Projectnaam	Streekgidsen Ruimtelijke Kwaliteit en Landschap
Opdrachtgever	Provincie Gelderland
Opgesteld door	BoschSlabbers landschapsarchitecten Tijs van Loon Rosanne Vlaar Twan Slagter Mariska van Reijn Delina Wilbrenninck
In samenwerking met	Provincie en de Gelderse Gemeenten
Datum	Februari 2022
Projectnummer	BS20-067

Bosch
Slabbers

≡ provincie
Gelderland

Foto voorblad: Een kleine enk omrand met eiken bij Nergena, Gelderse Vallei, bron: BoschSlabbers

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding 5

AANLEIDING, STATUS & GEBRUIK7

2. Het Gelders landschap onze zorg 9

Een gevarieerd en veranderend Gelders landschap9

Provinciaal beleid, belang en rolneming ... 9

De grote ambities en opgaven en het landschap 12

3. Werken met streekgidsen 14

Aard & status 14

Opzet van de streekgidsen 17

Gebruiksaanwijzing 18

KERNKWALITEITEN & ONTWIKKELDOELEN 25

4. Gelderse kernkwaliteiten & ontwikkeldoelen 27

TOT SLOT 57

5. Verder met het landschap.....59

Wat kun je allemaal doen met landschap? 59

Behouden en ontwikkelen 59

Breed palet aan instrumenten inzetten 60

Wie doet mee? 61

Bijlagen63

A. Kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen van de Gelderse streken 65

B. Het Gelderse landschap en de grote opgaven 81

C. Modellen voor ecologische verbindingzones 89

1. Inleiding

In 2021 zijn voor elf Gelderse streken én voor Gelderland als geheel streekgidsen ruimtelijke kwaliteit en landschap opgesteld. Dit is gebeurd door bureau BoschSlabbers in opdracht van de Provincie Gelderland en in samenwerking met ambtelijke vertegenwoordigers van alle gemeenten in 3 rondes van streekateliers. De waterschappen en maatschappelijke organisaties (zoals LTO-Noord, Recron, Gelders Particulier Grondbezit, Natuur en Milieu Gelderland, Stichting Landschapsbeheer Gelderland, Gelders Genootschap) waren betrokken via een klankbordgroep.

Voor u ligt de Koepelgids die enerzijds een toelichting geeft op de aanleiding, de aard en status en het gebruik van deze streekgidsen en anderzijds inhoudelijk de kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen van Gelderland als gebied beschrijft.

De streekgidsen zijn bedoeld als inspiratiedocumenten om in de dagelijkse praktijk van ruimtelijke ordening dan wel omgevingsbeleid en landschapszorg houvast te geven. Leidraad voor het brede gesprek over de kwaliteiten van het landschap, hoe we daar mee om kunnen

gaan en hoe bestuurlijke afwegingen rekening kunnen houden met de waarden van het landschap. Dit laatste mede met oog op de grote maatschappelijke opgaven die impact zullen hebben op het Gelderse landschap.

Vanuit onze verantwoordelijkheid voor het totaal en het overzicht dat de provinciale overheid heeft, nemen we de verantwoordelijkheid voor de zorg voor de kwaliteit van het landschap van heel Gelderland, passend bij de waarden en de dynamiek in de diverse Gelderse streken. Deze kwalitatieve benadering geeft handvatten voor afweegruimte en maatwerk en biedt aanknopingspunten om met initiatiefnemers, omwonenden, gemeenten, andere overheden en belangenorganisaties te overleggen over ontwikkelen met kwaliteit.

In hoofdstuk 2 geven we een samenvatting van relevante recente (provinciale) beleidsdocumenten en hoe de streekgidsen passen/aansluiten op dit beleid. In hoofdstuk 3 gaan we in op de aard & status van de streekgidsen en hoe deze kunnen worden gebruikt. Hoofdstuk 4 beschrijft de kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen van de Gelderland als geheel gebied. Tenslotte doet hoofdstuk

5 voorstellen hoe provincie en andere overheden met hulp van de streekgidsen en bestaande en aanvullende instrumenten de kwaliteit van het Gelderse landschap kunnen borgen en versterken.



De Geitenwaardsche dam, tussen Pannerden en Herwen

A photograph of a rural landscape. The foreground is a vibrant green meadow filled with numerous white wildflowers, possibly cow parsley, on tall stems. The meadow slopes gently upwards towards the right. In the background, a thick, dark green forest of trees and bushes forms a dense wall. The sky is a pale, overcast grey. The overall scene is peaceful and natural.

Aanleiding, status & gebruik

Wat kun je allemaal doen met landschap?

- o Ontwerpen en bouwen aan het landschap zodat een aantrekkelijke, inspirerende en functionele leefruimte ontstaat; soms kan sprake zijn van transformatie van het bestaande landschap
- o Een nieuwe woonwijk of bedrijventerrein als een landschap ontwikkelen en inrichten langs bestaande landschappelijke structuren
- o Het landschap de bestaande of nieuwe woonwijk of bedrijventerrein in trekken en daarmee de relatie met het omringende buitengebied versterken
- o Het initiatief of project inpassen in het bestaande landschap door het te omzomen met groen dat hoort bij het landschap
- o Het landschap verdergaand vergroenen en verrijken met grotere biodiversiteit door bijvoorbeeld eigentijdse landschapselementen aan te leggen in het landelijk gebied en verrassend nieuw areaal natuur in stedelijk gebied
- o Landschap toegankelijk maken door meer (klompen)paden voor met name wandelaars
- o Beleefplekken inrichten in het landschap om alle zintuigen te kunnen openen naar het landschap
- o Met grote passie het landschap koesteren en haar ontstaansgeschiedenis als een biografie beschrijven in een zogenaamde landschapsbiografie en daarmee de cultuurhistorische betekenis van landschap hoog houden
- o Landschap en haar elementen monitoren door ontwikkelingen in kaart te brengen (kwantitatief en kwalitatief), en zo nodig bijsturen en herstellen
- o Werken aan het landschap als belangrijke vestigingsvoorwaarde in een internationaal concurrerende kennis-economie

Bron: Verbreed je blik op je leefomgeving, een gids voor meer integraal handelen in het ruimtelijk domein (2020, appendix bij GPRK 2020)

2. Het Gelders landschap onze zorg

EEN GEVARIEERD EN VERANDEREND GELDERS LANDSCHAP

Gelderland heeft zeer herkenbare landschappen. Zij zijn aantrekkelijk en gevarieerd. ‘Gelderland levert je mooie streken’, zo klinkt het in reclamespotjes op radio en tv. We onderscheiden het rivierengebied van Maas, Waal, Rijn en IJssel, het Veluwemassief met zijn vier sterk uiteenlopende flanken en het meer kleinschalige zandgebied van de Graafschap en de door beekdalen doorsneden Achterhoek.

Veel inwoners van Gelderland hebben het gevoel geen grip (meer) te hebben op de veranderingen in hun omgeving. In hun ogen dreigen bijzondere landschappelijke waarden en kenmerken verloren te gaan. Bewoners voeren steeds vaker actie tegen aantasting van het landschap. Bijvoorbeeld tegen het plaatsen van windmolens, het bouwen van megastallen en grote bedrijfsloodsen, het verhogen van dijken, het graven van nevengeulen in de uiterwaarden en het kappen van bomen.

De provincie moet ervoor zorgen dat Gelderland op de

toekomst is voorbereid. De maatschappelijke opgaven die een plek in het landschap zoeken lijken groter te worden en sneller te gaan. Onder andere op het gebied van de energievoorziening, het verduurzamen van de economie en de landbouw, en een goede en veilige bereikbaarheid. Bij alles wat we doen moeten we bovendien de gevolgen van de klimaatverandering in het vizier houden.

Kortom, landschap is onze zorg waard. Daarom is door de provincie beleid op landschap ontwikkeld; is er een provinciaal belang en ziet de provincie een rol voor zichzelf. Dit hoofdstuk geeft een samenvatting van relevante recente beleidsdocumenten en hoe de streekgidsen passen/aansluiten op dit beleid.

PROVINCIAAL BELEID, BELANG EN ROLNEMING

De filosofie van Agenda Landschap (2017)

Eind 2017 hebben Gedeputeerde Staten (GS) Agenda Landschap vastgesteld. Met dit agenderend instrument

hebben we landschap wederom sterk in het vizier genomen en verkennen we de mogelijkheden om als provincie samen met onze partners het landschapsbeleid te intensiveren met onderzoek en dialoog, ontwikkeling van nieuwe instrumenten, actualisering van beleid en aangaan van samenwerking.

Verder introduceert Agenda Landschap de landschapsinclusieve benadering. Een leidraad voor ons handelen. Landschapsinclusief handelen betekent ruimtelijke ontwikkeling met expliciete aandacht voor de kwaliteit van het landschap. Het betekent niet dat het bestaande landschap te allen tijde ongewijzigd moet blijven. Het betekent wel dat landschappelijke kwaliteit in de afwegingen wordt meegenomen. Initiatiefnemers voor ontwikkelingen die grote impact hebben op het landschap zullen zelf alternatieven moeten ontwikkelen waarin de belofte van nieuwe landschappelijke kwaliteit wordt uitgewerkt. Ook bij lokale ruimtelijke projecten is een landschapsinclusieve benadering gewenst.

De ambities van Omgevingsvisie Gaaf Gelderland (2018)

Eind 2018 hebben Provinciale Staten (PS) de provinciale omgevingsvisie Gaaf Gelderland vastgesteld. Een wervend document dat weergeeft dat de provincie streeft naar een gezond, veilig, schoon en welvarend Gelderland. Centraal in de visie staan zeven ambities. Op het gebied van energietransitie, klimaatadaptatie, circulaire economie, biodiversiteit, bereikbaarheid, vestigingsklimaat en woon- en leefomgeving dienen voor 2030 en voor 2050 stevige doelen worden bereikt. Te raadplegen in de omgevingsvisie.

Landschapszorg als zodanig is in de omgevingsvisie niet een expliciete ambitie geworden. Is landschap dan niet belangrijk? Weldegelijk. Aan alle hierboven genoemde ambities hangt immers impliciet de vraag hoe deze ambities zullen landen in het landschap of in de leefomgeving van 2 miljoen Gelderlanders. Landschap dient meegewogen te worden. Immers, het provinciaal belang ligt in het vergroten van de ruimtelijke kwaliteit en het behouden van de (basis)kwaliteit van landschapen. Een beschermingsregime met kernkwaliteiten en met een juridisch vangnet in de verordening helpt daarbij.

Als provincie hanteren wij een brede blik op de inrichting en kwaliteit van de Gelderse leefomgeving: op wat er gebeurt op en in de grond, in de lucht en op en in het water.

Breed kijken dus – vertrekkend vanuit de unieke kwaliteiten van de Gelderse streken – en steeds weer verschillende belangen en bovenregionale mogelijkheden

afwegen. Zeker nu we zien dat de druk op de leefomgeving en het landschap – door de vraagstukken waar we vandaag de dag voor staan – toeneemt.

Kortom, werken aan het landschap betekent als vanzelf breed kijken en integraal denken, kwaliteiten benoemen en vooral behapbaar maken door een gebiedsgerichte insteek.

De stevige stappen van Kadernota Gaan voor Gaaf Gelderland (2020)

In kader van de actualisering van de provincie omgevingsverordening (Omgevingswet-proof maken, kort gezegd), is een kadernota opgesteld die contouren aan geeft van een dergelijke actualisatie. Interessant daarin is het benoemen van vijf provinciale belangen. Op deze vijf voelen wij ons aangesproken en verantwoordelijk. Op deze terreinen stellen wij op voorhand voorschriften en voorwaarden en komen in actie in geval er bescherming of ontwikkeling nodig is:

- De kwaliteit van de Gelderse natuur en het landschap, inclusief erfgoed;
- De kwaliteit van het Gelderse water;
- De kwaliteit van het Gelderse milieu;
- De kwaliteit van het Gelderse bereikbaarheidsnetwerk;
- De kwaliteit van de inrichting van de Gelderse leefomgeving.

Kortom, nadrukkelijk zien we landschap, de zorg en de ontwikkeling ervan, als provinciaal belang, waar we stevig op willen inzetten.

In het kielzog van Actualisatie Provinciale Omgevingsverordening (2021)

In de jaren 2019, '20 en '21 is gewerkt aan de actualisatie van de provinciale omgevingsverordening (actualisatierondes 6, 7 en 8). Vooral bedoeld om volledig in de pas te lopen met de Omgevingswet. Een proces, dat vanwege het herhaalde uitstel van de inwerkingtreding van de wet een continu karakter krijgt. Deze operatie heeft ons wel de gelegenheid gegeven om de contouren te verkennen van een mogelijk nieuw provinciaal landschapsbeleid. Dat heeft de volgende uitgangspunten opgeleverd:

- a. We nemen heel Gelderland in vizier;
- b. We geven uitdrukking aan het 'landschapsinclusief denken en doen';
- c. We geven ruimte aan verschillende ambities op vlak van grote maatschappelijke opgaven;
- d. We bieden met een kwalitatieve benadering afweegruimte en maatwerk aan;
- e. We werken integraal en gebiedsgericht;
- f. We benoemen kernkwaliteiten en voegen ontwikkeldoelen en ontwerpprincipes toe;
- g. We zetten een breed scala aan instrumenten in;
- h. We zijn gericht op verschillende doelgroepen.

Met de streekgidsen kan in de dagelijkse praktijk van ruimtelijke ontwikkeling invulling gegeven worden aan bovenstaande uitgangspunten, zie de toelichting m.b.t. deze uitgangspunten hieronder.

a) Heel Gelderland in vizier

Landschap strekt zich uit over heel Gelderland. Overal

is 'landschap' aan de hand. Daarbij geven we een brede betekenis aan landschap, laat het meer zijn dan alleen de groene inscenering in het buitengebied. Het landschap verstaan als alles wat bovengronds zichtbaar is, dus ook de wegen, steden, bedrijventerreinen, afvalstorten, recreatiegebieden, natuurgebieden. Dat omvat alle ruimtelijke en landschappelijke fenomenen en kwaliteiten. Er zijn grensgevallen. Beleving van een gebied is geen ruimtelijk kenmerk, maar nemen we wel mee (bijvoorbeeld stilte en donkerte), evenals – tot op zekere hoogte – de niet zichtbare gebiedskwaliteiten in de ondergrond (bijvoorbeeld grondwatervoorraden, archeologie, geologische bijzonderheden). Daarmee vertoont het begrip landschap een zekere gelaagdheid.

b) Landschapsinclusief perspectief

Reeds gememoreerd in Agenda Landschap: de landschapsinclusieve benadering. Meer en meer is van belang dat activiteiten en ontwikkelingen rekening (gaan) houden met landschap en haar kwaliteiten. Dat we gaan van een negatief gesprek “hoe maakt u een plan dat de kwaliteiten niet aantast” naar een positief gesprek “hoe zorgen we ervoor dat uw plan bijdraagt aan het landschap”. De landschapsinclusiviteit mag gezien worden als een uitnodiging om vooral ook te investeren in het omringende landschap van een ruimtelijk initiatief.

c) Landschappelijke implicaties van grote maatschappelijke opgaven

Het ruimtelijk handelen van de mens heeft al gauw implicaties voor het landschap. Dat kunnen overzichtelijke ingrepen zijn, maar ook onomkeerbare veranderingen.

Frequentie speelt eveneens een rol. Heel veel kleine – gelijksoortige – ingrepen kunnen cumulatief zorgen voor een grote impact. Denk bijvoorbeeld aan herbestemming van vrijkomende agrarisch bebouwing. Meer in het oog springend zijn de landschappelijke consequenties van grote maatschappelijke opgaven. Opgaven zoals in de provinciale omgevingsvisie geaandeerd. Over die gevolgen bestaat in de samenleving terechte zorg. Wat voor landschap krijgen we er voor terug? Blijf ik het landschap herkennen of raak ik vervreemd? Meer nog dan voorheen zullen we met grote zorgvuldigheid ruimtelijke initiatieven landschappelijk inpassen, dan wel landschappen aanpassen, ja zelfs transformeren. In beide laatste gevallen is streven naar nieuwe en gepaste kwaliteiten het parool.

d) Ruimte voor afwegen en maatwerk

Wanneer de samenleving nadrukkelijk unieke landschapskwaliteiten benoemt en deze als hoogst beschermingswaardig acht dan zal dienovereenkomstig beleidsmatig gehandeld moeten worden. Maar door de bank genomen biedt landschap, naar de aard van de brede definitie die we hanteren, ruimte voor afweging en maatwerk (meer nog dan de sector natuur). Dit past bij het omgevingsgericht werken. Niet op voorhand ‘de boel dichttimmeren’. Landschap heeft het in zich om bijvoorbeeld op basis van de lagenbenadering en de ontwerpgerichte aanpak, nieuwe oplossingen en kwaliteiten toe te laten, uit te werken en te realiseren. Heeft Nederland niet immers altijd geknutseld aan het landschap? Ook in Gelderland zullen ruimtelijke concepten, gidsprincipes, goede referenties en andere denkkaders bijdragen aan gerechtvaardigde afweging

en inspirerend maatwerk.

e) Integraal en gebiedsgericht

We houden heel Gelderland in het vizier en hebben daarmee het samenhangende overzicht altijd voor ogen. Het helpt echter om Gelderland te kennen in haar te onderscheiden onderdelen, gebiedsgericht dus. In het kader van landschapszorg hebben we Gelderland opgedeeld in 11 aansluitende streken. Deze streken zijn weer op hun beurt opgedeeld in een aantal (deel)gebieden. Bij elkaar zo ongeveer 50. Op dit niveau is het vraagstuk van goede ruimtelijke ordening dan wel omgevingsbeleid, inclusief aantrekkelijke landschapszorg, optimaal te behartigen. Daarbij hoort haast als vanzelfsprekend de integrale benadering, de brede blik op de zaak. In een gebied komen alle uitdagingen en dilemma's samen. Ten behoeve van die landschapszorg zijn in 2021 zogenaamde streekgidsen opgesteld. Zie verder hoofdstuk 3 van deze Koepelgids.

f) Kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen

In de landschapszorg blijven we werken met het benoemen van kernkwaliteiten, hoofdzakelijk gericht op ruimtelijke en landschappelijke kwaliteiten. Hier ligt wel de opening om (in de toekomst) het kwaliteitsbegrip verder integraler in te vullen. Daarnaast – en dat is nieuw – benoemen we de ontwikkeldoelen. Deze ontwikkeldoelen geven aan wat wordt nagestreefd met oog op die kernkwaliteiten en hoe dat concreet ingevuld zou kunnen worden (ontwikkelpincipes). Voor heel Gelderland zijn kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen benoemd (zie hoofdstuk 4) en toegepast in streekgidsen voor de 11 afzonderlijke streken van Gelderland.

Met het duiden van kernkwaliteiten sluiten we naadloos aan bij het NOVI-denkschema waarbij, naast aandacht voor meervoudig ruimtegebruik en het niet afwentelen op toekomstige generaties, het van groot belang is om de kwaliteiten van gebieden als uitgangspunt te nemen.

g) Breed scala aan instrumenten

Om doelen te bereiken op vlak van landschap en ruimtelijke kwaliteit dienen instrumenten ingezet te worden. Overheden hebben verschillende instrumenten tot hun beschikking. Voor goede landschapszorg is kennis onontbeerlijk. Daarom hebben we streekgidsen opgesteld. Deze streekgidsen bundelen informatie over landschap en ruimte en zijn inspirerend bedoeld. Ze dragen bij aan goede omgang met het landschap. Daarnaast kunnen overheden regels stellen via omgevingsplannen en de provinciale omgevingsverordening. Naast de inzet van de verordening als regulerend instrument zal het wenselijk en noodzakelijk zijn om een breder instrumentenpakket aan te bieden en te organiseren. Bijvoorbeeld op het vlak van stimuleren, faciliteren en communiceren.

Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het instellen van kwaliteitsteams, het opzetten van vereveningssystemen of gebiedsfondsen, het vergroten van kennis, intensiveren van landschapsmonitoring, voeren van inspirerende dialogen, uitbreiden van subsidie-mogelijkheden, enzovoort. Dit kan per streek verschillen, afhankelijk van waar de behoeften liggen in zo'n streek.

h) Verschillende doelgroepen

Van wie is het landschap? Van niemand en van iedereen, en daar schuilt als we niet opletten een gevaar wanneer we het eigenaarschap zo in het midden laten. Daarom is het goed om de verschillende actoren in beeld te hebben. Iedereen is gebruiker van zijn omringende leefomgeving, van het landschap. Met name inwoners en (in mindere mate) ondernemers zijn nauw betrokken op hun landschap. Interessant is het groeiend aantal gebiedscoöperaties waarbinnen burgers actief zijn en die zich inzetten voor het landschap; beschermend dan wel meer gericht op ontwikkeling. Daarnaast zijn er grondeigenaren en besturen van allerlei snit. Niet alleen overheden met hun ambtelijke organisaties, maar ook maatschappelijke groepen en hun achterbannen, zoals leden en 'de vrienden van'. Daarnaast zijn er de initiatiefnemers; zij die voornemens zijn om daadwerkelijk initiatief te nemen in het ruimtelijk domein, met impact – klein of groot – voor het landschap. Allen wordt gevraagd landschapsinclusief te handelen.

DE GROTE AMBITIES EN OPGAVEN EN HET LANDSCHAP

In de afzonderlijke streekgidsen wordt de ruimtelijke dynamiek die specifiek is voor die streek kort beschreven. Er is echter een aantal grote opgaven die in heel Gelderland in meer of mindere mate een plek moeten vinden.

Dit zijn ook de opgaven die in de provinciale omgevingsvisie Gaaf Gelderland beschreven staan:

- Energietransitie
- Klimaatadaptatie
- Circulaire Economie
- Biodiversiteit
- Woon- en leefomgeving
- Vestigingsklimaat
- Bereikbaarheid

De ruimtelijke gevolgen van de circulaire economie zijn vooralsnog beperkt, maar de overige opgaven zullen in heel Gelderland; in alle Gelderse streken hun gevolgen hebben voor het landschap. Elk van die opgaven kent zijn eigen proces en producten. Locatiekeuzes worden in die opgavegerichte processen gemaakt.

Vanwege klimaatverandering en het voorkomen van desinvesteringen is het van belang om hierin meer dan voorheen duurzame locatiekeuzes te maken met behulp van de 'lagenbenadering', waarbij de onderlegger het bodem- en watersysteem is.

Vanuit een oogpunt van landschappelijke kwaliteit zijn de streekgidsen input voor deze opgavegerichte processen. Deze opgaven worden hier in het kort besproken en komen daarom niet meer in elke streekgids afzonderlijk aan de orde.

De relatie met het landschap kunnen we op hoofdlijnen het volgende schetsen. Een aantal ambities draagt bij aan de vergroening van het landschap en stuurt aan op het rekening houden met de natuurlijke omstandigheden die het huidige landschap gecreëerd hebben.

Dit zijn biodiversiteitsherstel, klimaatadaptatie en ambities m.b.t. verandering naar een natuurinclusieve kringlooplandbouw met een duurzaam verdienmodel. De ambitie om duurzame energie op te wekken gaat een nieuwe laag aan het landschap toevoegen. Een laag die nu nog beperkt aanwezig is, maar zal toemen; het landschap verandert en roept daarmee per definitie vragen en weerstanden op. Zaak is om zoveel mogelijk aansluiting te zoeken bij de landschappelijke kwaliteiten die er zijn en bij te dragen aan landschappelijke ontwikkeldoelen, bijvoorbeeld op het vlak van biodiversiteit en landschapselementen via onder andere gebiedsfondsen.

Het bouwen van nieuwe woningen en het accommoderen van bedrijfsvestiging zullen deels binnenstedelijk kunnen, maar voor een deel ook in het buitengebied plaatsvinden door het aanleggen van nieuwe bedrijventerreinen en woonwijken. Meestal leidt dat ook tot nieuwe infrastructuur. In die gevallen is er geen sprake meer van landschappelijke inpassing, maar van een landschappelijke transformatie: het wordt een ander (stedelijk) landschap. Maar ook dat kan met kwaliteit plaatsvinden. Op de eerste plaats door goede locatiekeuzes te maken (goede ruimtelijke ordening), maar ook door in het ontwerp de kwaliteiten van het onderliggende natuurlijk systeem en het landschap zoveel mogelijk mee te nemen of door een fantastisch ontwerp te maken dat een nieuwe kwaliteit aan het landschap toevoegt.

Uit studies van de Vereniging Deltametropool is gebleken dat voor regio's die concurreren in de internationale kenniseconomie het hebben van kwalitatief hoogwaardige woon- en leefomgevingen een vestigingsplaatsfactor van belang is. M.a.w.; daar willen kenniswerkers wonen en leven en daar willen de bedrijven die daar afhankelijk van zijn dus ook gevestigd zijn.

Kortom; zaak is om deze ambities en grote opgaven zó te realiseren dat ook de ruimtelijke kwaliteit ervan als doelstelling wordt meegenomen. Een goed voorbeeld hiervan is bijvoorbeeld de nevengeul bij Nijmegen. Dat was in eerste aanleg een hoogwaterveiligheidsmaatregel die ook met dijkverhoging bereikt had kunnen worden, maar door ruimtelijke kwaliteit als nevenschikt doel mee te nemen is gekozen voor een andere oplossing waarmee een nieuw stedelijk landschap met kwaliteit gecreëerd is.

In Bijlage B wordt de relatie tussen grote maatschappelijke ambities en landschap meer uitgediept. Tevens worden links gelegd naar beleid dat daarop betrekking heeft.

3. Werken met streekgidsen

Omdat alles begint met kennis zijn in 2021 zogenaamde streekgidsen opgesteld. Deze streekgidsen bundelen informatie over landschap en ruimte en zijn inspirerend bedoeld. Ze dragen bij aan goede omgang met het landschap. Dit hoofdstuk zet het idee van de streekgidsen uiteen.

AARD & STATUS

Wat vormt de basis voor de streekgidsen?

In Bijlage A zijn per streek kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen opgetekend. Grosso modo en op hoofdlijnen, op het abstractieniveau passend bij de provincie. Deze kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen zijn gedestilleerd uit bestaande provinciale en andere documenten waarin deze Gelderse kwaliteiten en ontwikkeldoelen al staan beschreven, zoals de beschrijving van de kernkwaliteiten voor de nationale landschappen (2014), de streekplanuitwerking waardevolle landschappen (2005), het provinciale Landschapsboek (2004) en aangevuld met de kennis omtrent actuele ontwikkelingen (maart 2020).

In 2020 hebben deze kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen een lichte toets ondergaan door gemeenten en een aantal maatschappelijke organisaties. Dat heeft mogen leiden tot enkele aanpassingen. Het gevoerde abstractieniveau vraagt om verdere uitwerking, samen met onze partners: concreter en gelokaliseerd, aangevuld

met preciezere ontwikkeldoelen en -principes. Dit zijn de streekgidsen geworden.

Om welke streken gaat het?

De volgende streken worden in Gelderland onderscheiden:

1. Veluwe
2. Randmeerkust
3. Gelderse Vallei
4. IJsselvallei
5. Achterhoek
6. Liemers
7. Overbetuwe
8. Betuwe & Tielerwaard
9. Bommelerwaard
10. Land van Maas en Waal
11. Rijk van Nijmegen

De streekindeling is gebaseerd op “Panorama Landschap” van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), maar enigszins aangepast. Waar mogelijk zijn herkenbare grenzen gehanteerd, zoals de loop van rivieren. Of hebben we expliciet gekozen voor een

meer beleidsmatige grens, zoals voor de Veluwe, waar ‘tamelijk strak’ de GNN-lijn is gevolgd. Ook sluiten we aan bij herkenbare gebiedseenheden voor de inwoners van Gelderland. De grenzen zijn helder doch niet hard.

Ook Gelderland als geheel is als een streek opgevat. Met een eigen set aan kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen. Vooral gekoppeld aan streekgrens overschrijdende structuurdragers en fenomenen. Deze kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen worden beschreven in hoofdstuk 4 van deze Koepelgids.

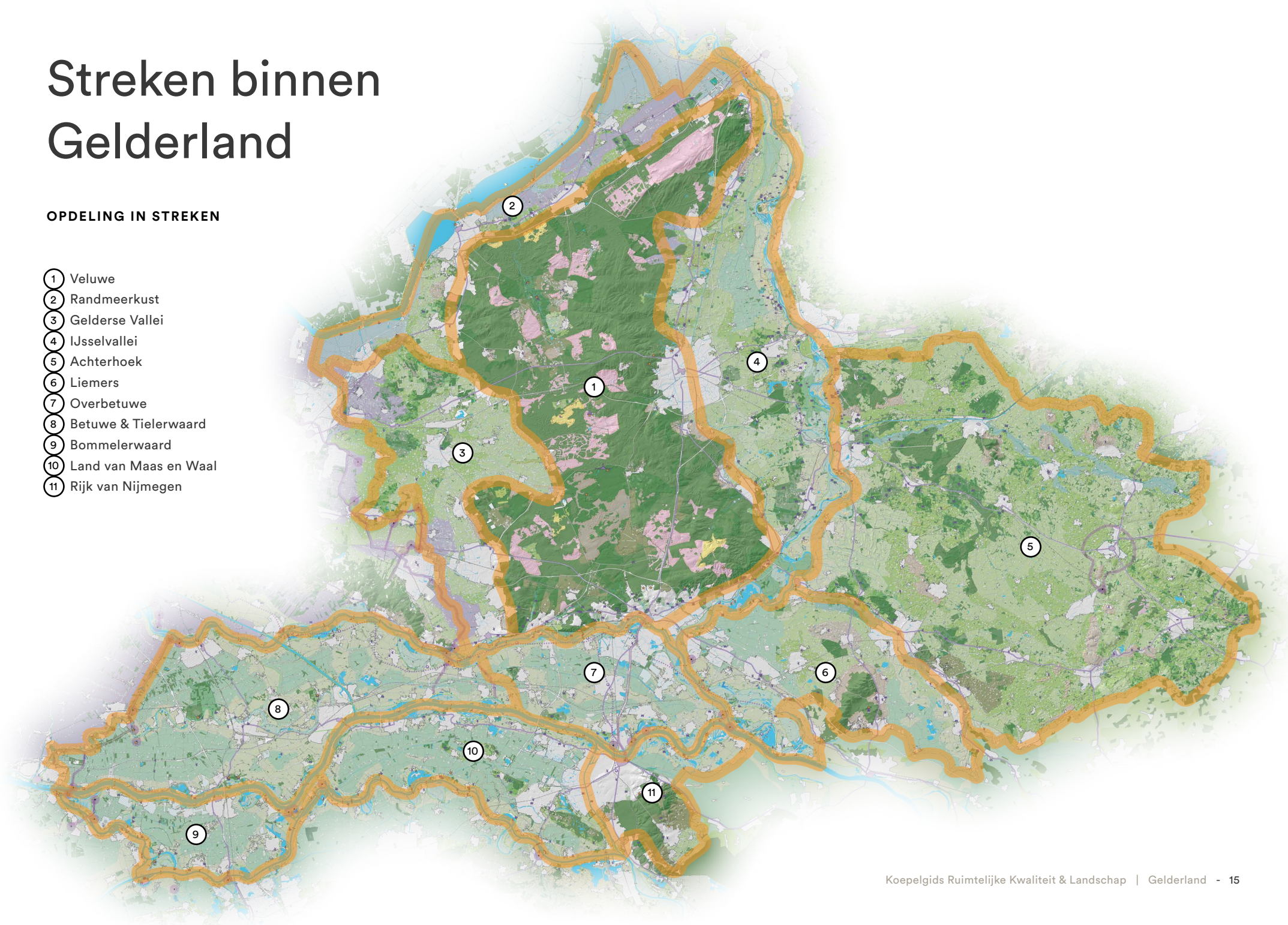
Welk landschapsbegrip wordt in de gidsen gehanteerd?

In de streekgidsen beschouwen we het landschap als alles wat bovengronds zichtbaar is, dus ook de wegen, steden, bedrijventerreinen, afvalstorten, recreatiegebieden, natuurgebieden, enzovoort. Dat omvat alle ruimtelijk-landschappelijke kwaliteiten. Dat bepaalt ook het type kernkwaliteiten die we in de streekgidsen meenemen. Er zijn daarbij grensgevallen. Beleving van een gebied is geen ruimtelijk kenmerk, maar nemen we wel mee (stilte, donkerte), evenals – tot op zekere

Streken binnen Gelderland

OPDELING IN STREKEN

- ① Veluwe
- ② Randmeerkust
- ③ Gelderse Vallei
- ④ IJsselvallei
- ⑤ Achterhoek
- ⑥ Liemers
- ⑦ Overbetuwe
- ⑧ Betuwe & Tielerwaard
- ⑨ Bommelerwaard
- ⑩ Land van Maas en Waal
- ⑪ Rijk van Nijmegen



hoogte – niet zichtbare gebiedskwaliteiten in de ondergrond (bv grondwatervoorraden, archeologie, geologische bijzonderheden). Een gebied kent ook sociaal-culturele kwaliteiten (bijvoorbeeld noaberschap in de Achterhoek). Die laten we buiten beschouwing.

Wat is de aard van de streekgidsen?

De streekgidsen beschrijven de landschappelijke kernkwaliteiten voor diverse deelgebieden binnen die streek en hoe je bij ruimtelijke ontwikkelingen daar rekening mee zou kunnen houden. Daarbij kan blijken dat een ontwikkeling zich moeilijk laat verenigen met de kwaliteiten ter plaatse en dan moet men zich afvragen of dit dan wel de juiste plek is. Als na afweging van alternatieven toch tot die plek gekozen gaat worden en aantasting van kwaliteiten aan de orde is zal compensatie of versterking geboden moeten worden door te investeren in het landschap van die streek conform de ontwikkeldoelen, eventueel op een andere plek. De streekgidsen zijn dus niet opgave-, maar kwaliteitsgericht.

Wat zijn streekgidsen niet?

De streekgidsen zijn geen beleidsplannen. Je kunt er niet in lezen of ergens een woonwijk ontwikkeld mag worden, windturbines geplaatst mogen worden, zich een landbouwbedrijf mag vestigen enzovoort. Deze locatiekeuzevraagstukken worden gemaakt in andere processen en bijbehorende documenten, zoals bijvoorbeeld de regionale energie- en klimaatadaptatiestrategieën (RES en RAS), de regionale woonagenda's en regionale programma's werklocaties (RPW) en de vertaling daarvan in gemeentelijke omgevingsvisies en -plannen.

Welk schaalniveau hanteren de streekgidsen?

De streekgidsen bieden inspiratie voor de toepassing van de kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen. Deze kwaliteiten en doelen zijn beschreven op het provinciale, regionale ruimtelijke schaalniveau en met het abstractieniveau dat daarbij hoort. In de streekgidsen zijn deze verder uitgewerkt. Daarbij is gebruik gemaakt van reeds bestaande (inter)gemeentelijke landschapsontwikkelingsplannen, structuurvisies of andere koersdo

cumenten landschap, inclusief gemeentelijke omgevingsvisies en omgevingsplannen met een landschapsparagraaf. Met inzoomen tot op deelgebiedsniveau ontstaat een praktisch werkniveau zonder ons te verliezen details.

Welke status hebben de streekgidsen?

De streekgidsen bestaan – streekgewijs en gebiedsgericht – uit kernkwaliteiten, ontwikkeldoelen en -principes, nuttig voor ruimtelijke ordenaars bij gemeenten, planbegeleiders bij provincie, adviseurs en ontwerpers. Om in de dagelijkse praktijk kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen te vertalen in concrete plannen. De streekgidsen schrijven niets voor. Ze zijn bedoeld als inspiratiegidsen. Ze hebben geen juridische status.

Hebben streekgidsen relatie met kernkwaliteiten van natuurgebieden?

De Gelderse natuurgebieden worden beschermd via eigen gebiedsaanduidingen en bijbehorende regels: het Gelders Natuurnetwerk (GNN), de Groene Ontwikkelzone (GO) en de weidevogel- en ganzenrustgebieden. Specifiek voor GNN en GO is Gelderland

opgedeeld in 184 deelgebieden waarvoor in een bijlage bij de provinciale omgevingsverordening kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen zijn benoemd. Daarbij zijn tot op zekere hoogte ook landschappelijke kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen meegenomen. Bij initiatieven en projecten die deels of geheel gelegen zijn in één van de Gelderse natuurgebieden is het raadzaam om zeker ook kennis te nemen van die kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen.

OPZET VAN DE STREEKGIDSEN

Voor elke streek is een streekgids gemaakt. Daarbij wordt steeds een zelfde structuur gevolgd, namelijk:

- Een indeling van de streek in daarbinnen te onderscheiden deelgebieden;
- Een korte kenschets van de streek;
- Als intermezzo een historisch verhaal dat verklaarend is voor het huidige landschap van die streek;
- Een korte aanduiding van de ruimtelijke dynamiek in de streek;
- Per deelgebied een beschrijving van de kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen, aangevuld met mogelijke ontwikkelprincipes, bijvoorbeeld in de vorm van

concepten, denkkaders, referenties, uitgangspunten voor ontwerp. Soms met een vertaling richting een mogelijk ruimtelijk perspectief voor verdere discussie.

We lichten een aantal onderdelen van deze opzet nader toe.

Deelgebieden

In de streekgidsen wordt niet de veelgebruikte, klassieke indeling van historische landschappen (kampen-, heideontginningslandschap e.d.) gebruikt om binnen de streken deelgebieden te onderscheiden. Bij de indeling in deelgebieden is gekozen voor een ensemble van diverse landschapstypen om daarmee ook de samenhang en het verschil te benadrukken en is ook gelet op verschillen in ruimtelijke dynamiek.

Kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen

Kernkwaliteiten zijn de essenties van het landschap van de Gelderse streken; de te behouden kenmerken waarmee de deelgebieden zich van elkaar onderscheiden. Deze kernkwaliteiten vormen de basis van de ruimtelijke kwaliteit en bepalen de identiteit van Gelderland.

Ze zijn gebaseerd op de ruimtelijke opbouw van het historisch gegroeide landschap met de karakteristieken van de bodem en het watersysteem, de ecologie, ontginningsgeschiedenis, cultuurhistorie en verstedelijking. De ontwikkeldoelen geven aan wat wordt beoogd met versterking van de kernkwaliteiten. In de gidsen worden de kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen steeds volgens een vaste structuur gepresenteerd:

- Landschappelijke karakteristiek;
- Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving;
- Ordenende structuren;
- Stad-land relaties.

Dit wordt geïllustreerd met kaartjes, tekeningen e.d. In deze koepelgids wordt dit gedaan voor Gelderland als geheel. Deze systematiek komt ook zo terug in elke streekgids.

Ruimtelijke dynamiek

In deze koepelgids (Bijlage B), komt de ruimtelijke dynamiek aan de orde die in alle streken van Gelderland zich voor zal doen zoals bv. energietransitie, woningbouw enz. Dit hoeft dan niet in elke streekgids herhaald

te worden. In de afzonderlijke streekgidsen wordt kort en bondig de ruimtelijke dynamiek aangestipt die specifiek is voor die streek, waarbij soms een doorkijkje gegeven wordt naar de relatie met de kernkwaliteiten van die streek, die verderop in de streekgids via de ontwikkeldoelen en/of het ruimtelijk perspectief wordt uitgewerkt.

Ruimtelijk perspectief

Waar mogelijk zijn de ontwikkeldoelen als samenhangend ruimtelijk perspectief geschetst. Het is een oefening waarin de ontwikkeldoelen in samenhang via ontwerpprincipes voor een deelgebied iets verder zijn uitgewerkt. Niet om als blauwdruk of ontwerp te dienen (zo moet het), maar om aan te geven welke kansen een combinatie van ontwikkeldoelen kan geven als daar bij ruimtelijke ontwikkelingen toepassing aan gegeven wordt.

GEBRUIKSAANWIJZING

Voor wie zijn de streekgidsen bedoeld?

De streekgidsen zijn voor verschillende doelgroepen interessant, zoals:

- Gemeentelijke beleidsmedewerkers RO
- Gemeentelijke beleidsmedewerkers Landschap
- Provinciale planbegeleiders en -projectleiders
- Projectleiders maatschappelijke organisaties
- Bestuurders
- Belangenbehartigers
- Algemeen publiek
- Adviseurs
- Ontwerpers
- Initiatiefnemers, grondeigenaren, ontwikkelaars

In z'n algemeenheid zullen ontwerpers de expertise hebben om eigen kwaliteitskennis in te zetten en de hoe-vraag te beantwoorden. De streekgidsen zijn voor hen interessant wanneer zij inzoomen op of verwijzen naar specifieke gebiedsinformatie.

Het idee is dat informatie uit de gidsen actief wordt ingebracht door verschillende beambten en adviseurs. Op het juiste moment, rond de juiste (overleg- of ontwerp)tafel. Op die wijze kunnen de streekgidsen een sturende invloed hebben op de advisering dan wel beoordeling van initiatieven, activiteiten en ontwikkelingen. Ten gunste van goede ruimtelijke en landschappelijke ontwikkelingen.

Hoe kan ik de streekgidsen gebruiken?

De streekgidsen vormen een bron van informatie met verwijzingen naar andere en aanvullende bronnen. Bij het beschouwen en doorgronden van landschappelijke ambities en implicaties zijn bij elke ruimtelijke ontwikkeling de volgende vier stappen van belang. De vier stappen zijn geïllustreerd aan de hand van een fictieve casus ergens in de Provincie Gelderland.

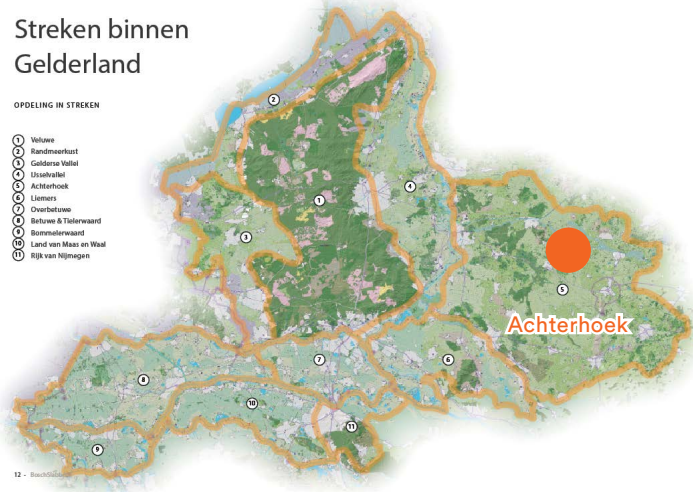
STAP 1 BEPALEN STREEK & DEELGEBIED

In welke streek en deelgebied ligt het initiatief of project? Bij grensgevallen beide streken of gebieden in ogenschouw nemen.

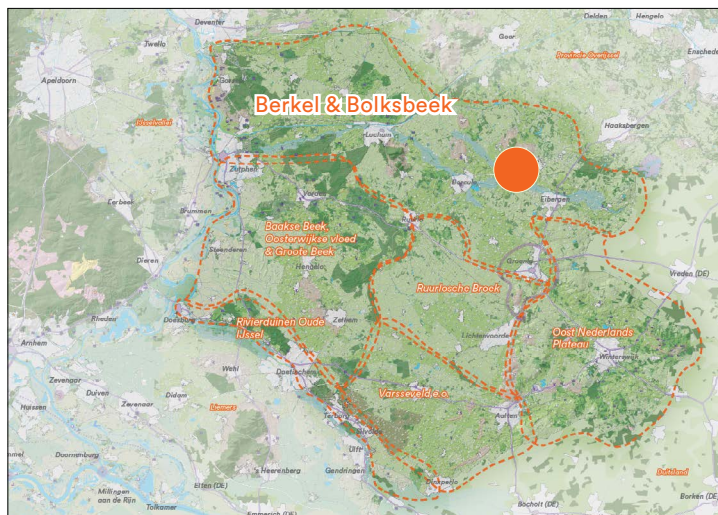
Streken binnen Gelderland

OPDELING IN STREKEN

- 1 Veluwe
- 2 Randmerckst
- 3 Gelderse Vallei
- 4 Utrechtse Vallei
- 5 Achterhoek
- 6 Liemers
- 7 Overbetuwe
- 8 Betuwe & Tielerswaard
- 9 Bommelerwaard
- 10 Land van Maas en Waal
- 11 Rijk van Nijmegen



A. Bepaal de betreffende streek (zie kaart Hoofdstuk 2 uit Koepelgids, pagina 13)



C. Kies in de streekgids het betreffende deelgebied

STREEKGIDS: ACHTERHOEK Ruimtelijke Kwaliteit & Landschap

provincie
Gelderland



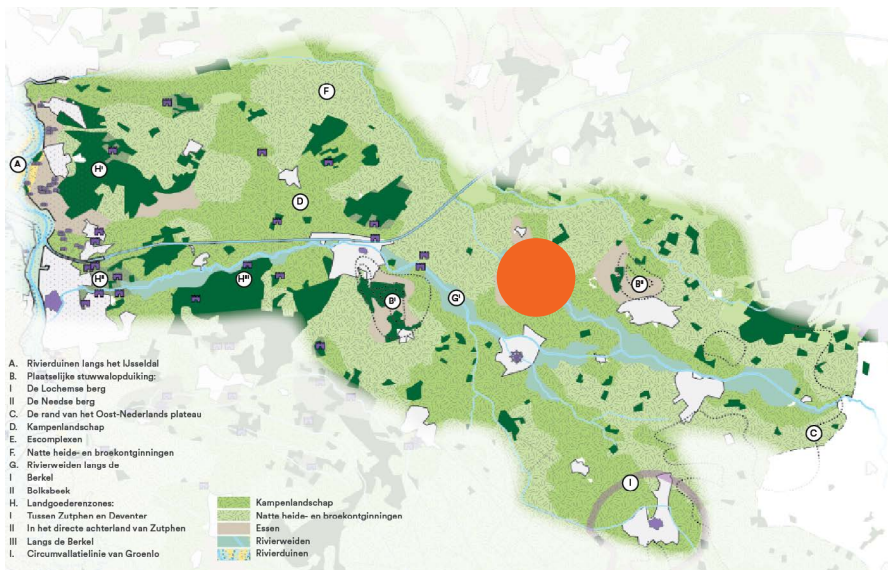
B. Kies vervolgens de relevante Streekgids



D. Ga naar het betreffende deelgebied

STAP 2 BEPALEN KERNKWALITEITEN & ONTWIKKELDOELEN

Welke kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen zijn relevant voor de ruimtelijke ontwikkeling?



A. Lees de teksten, bestudeer de kaarten over kernkwaliteiten en maak inzichtelijk welke kernkwaliteiten relevant zijn.



B. Verricht nader onderzoek naar de kernkwaliteiten en maak ze projectspecifiek. Maak daarbij gebruik van lokale kwaliteitsdocumenten zoals gemeentelijke landschapsontwikkelingsplannen, omgevingsvisies en websites als *topotijdreis.nl* en *ahn.nl*. Zie hiervoor ook de verwijzingen in de streekgids.

Ontwikkeldoelen zoals beschreven in Koepelgids



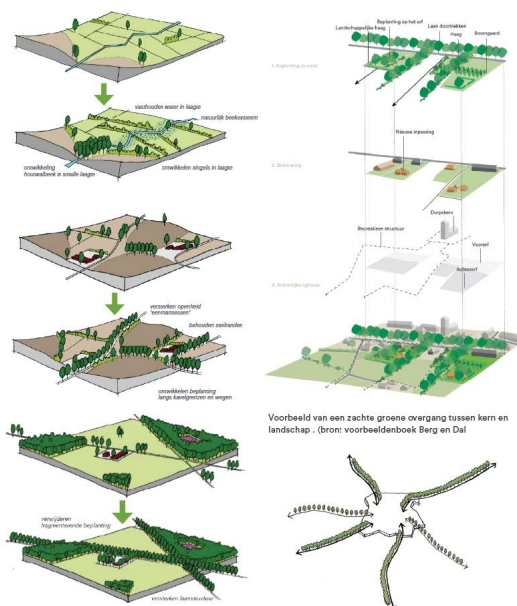
Versterk het landschapsmozaïek

Zet in op een aantrekkelijke palet van natuur, landbouw en extensieve woonvormen die bijdragen aan het versterken van het landschapsmozaïek op de zandruggen. Breng daarbij de landschappelijke onderlegger van drogere ruggen en nattere laagtes tot expressie:

- Versterk de kleinschaligheid en afwisseling van het kampen landschap door aanleg en beheer van groene landschapselementen zoals lanen, singels, boomgaarden, erfbeplantingen en bosschages. Maak daarbij gebruik van inheems en autochtoon plantmateriaal dat bijdraagt aan het versterken van de biodiversiteit.
- Versterk de herkenbaarheid van escomplexen door het versterken van de openheid en het verdichten van de randen.
- Versterk de geometrische opzet van het heideontginningslandschap met lange rechte lijnen.
- Creëer zachte groene dorps en stadsranden, resp. ontwikkel een aantrekkelijk kleinschalig woonlandschap.
- Versterken herkenbaarheid van radialen als verbindingen naar het buitengebied: bijvoorbeeld door eenduidige laanbeplanting, bloemrijke bermen, aandacht voor continuïteit.

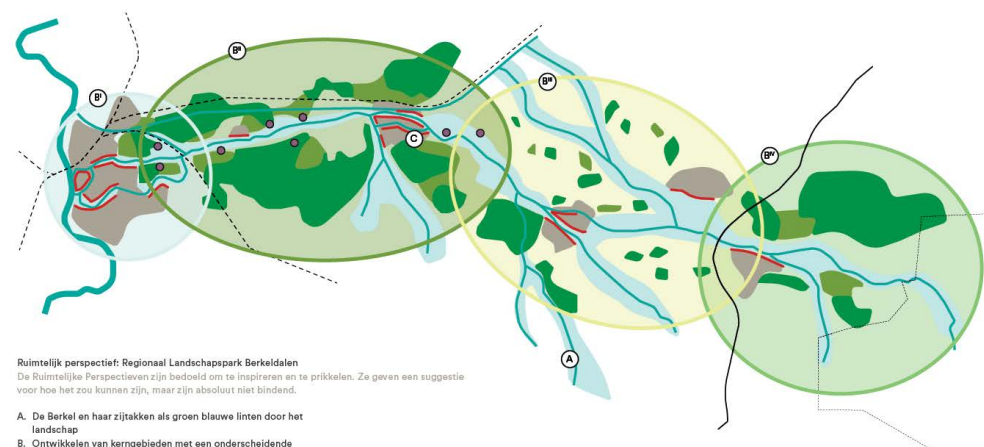
Voor meer inspiratie en informatie:

- Landschap op de kaart, Stichting Landschapsbeheer Gelderland



Voorbeeld van een zachte groene overgang tussen kern en landschap. (bron: voorbeeldenboek Berg en Dal)

Relevante ontwikkelprincipes



Ruimtelijk perspectief: Regionaal Landschapspark Berkeldalen

De Ruimtelijke Perspectieven zijn bedoeld om te inspireren en te prikkelen. Ze geven een suggestie voor hoe het zou kunnen zijn, maar zijn absoluut niet bindend.

- A. De Berkel en haar zijtakken als groen blauwe linten door het landschap
- B. Ontwikkelen van kerngebieden met een onderscheidende identiteit gebaseerd op de landschappelijke karakteristiek
 - I. Berkeldelta Zutphen e.o.
 - II. Berkellandgoederen
 - III. De vlechtende Berkel
 - IV. Wouds Berkeldal tussen de bossen
- C. Dorpen en steden verbonden met de rivier: waterfronten, routes en verblijfsplekken aan de rivier.

C. Neem kennis van de ontwikkeldoelen- en principes en ga na welke relevant zijn voor het project. Pak zo nodig de Koepelgids erbij voor nadere duiding van de ontwikkeldoelen.

D. Laat je waar mogelijk inspireren door het Ruimtelijk Perspectief

STAP 3 BEHOUDEN KERNKWALITEITEN

Kunnen de kernkwaliteiten in het project worden meegenomen?



A. Past de ontwikkeling binnen de aard en schaal van het gebied?

De schaal van een gebied ('korrelgrootte') bepaalt of een ontwikkeling al dan niet past bij die schaal. Het 'laadvermogen' van een landschap is immers anders dan dat van een open veenweidepolder.

- Een ontwikkeling die past bij de schaal en aard van een gebied heeft in beginsel weinig ruimtelijke impact op gebiedskwaliteiten.
- Hoe meer een ontwikkeling afwijkt van de aard en schaal van een gebied, des te groter is in beginsel de ruimtelijke impact van nieuwe ontwikkelingen.
- Dit geldt eveneens naarmate de kwaliteit van een gebied bijzonderder of kwetsbaarder is.

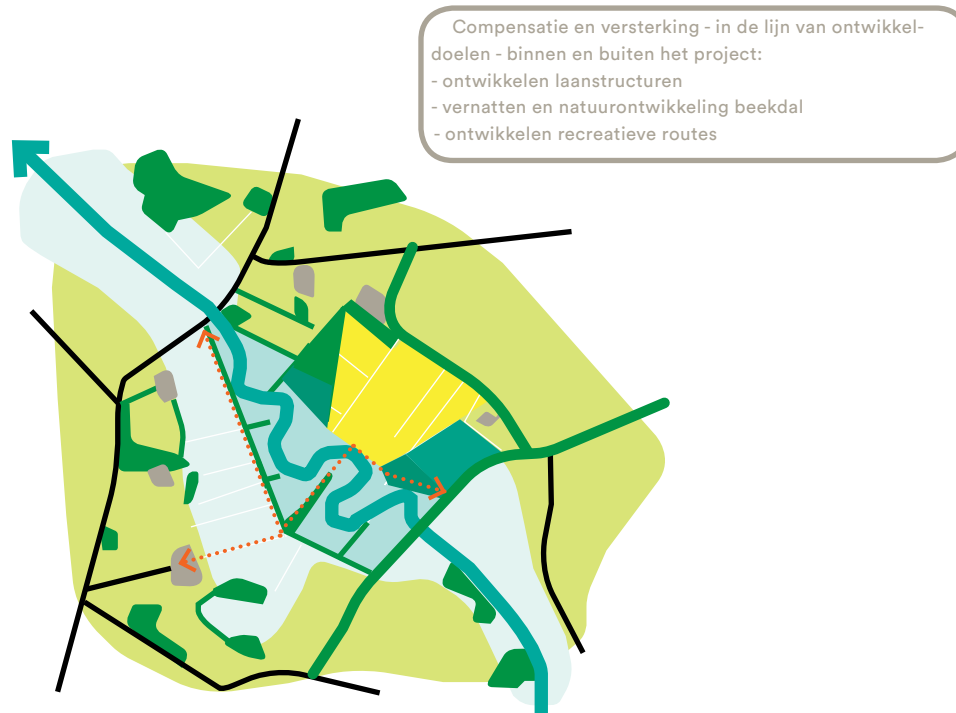


B. Worden kernkwaliteiten aangetast en in welke mate?

- Is dit te vermijden door bijvoorbeeld een andere locatiekeuze? Zijn andere locaties in beschouwing genomen?
- Is aantasting te vermijden door het project anders in te richten, vorm te geven of beter in te passen? Aansluitend bij de bestaande identiteit en structuur van het landschap (inclusief dorp of stad).

STAP 4 COMPENSATIE OF VERSTERKING

Als na afweging van alternatieven toch tot die plek gekozen gaat worden en aantasting van kwaliteiten aan de orde is, zal compensatie of versterking geboden moeten worden door te investeren in het landschap van die streek conform de ontwikkeldoelen, eventueel op een andere plek.



A. Als aantasting van kwaliteiten onvermijdelijk is: Is er – in de lijn van ontwikkeldoelen – compensatie of versterking binnen het project zelf te vinden? Of nabij de projectlocatie of elders in de streek?

- Waarbij de gewijzigde structuur van een gebied toch aansluit bij de identiteit van het gebied.
- Of dat de verandering van het gebied van dusdanige aard en omvang is dat een nieuwe gebiedsidentiteit ontstaat met nieuwe gebiedskwaliteiten.
- Staat deze compensatie of versterking in verhouding tot de omvang van het project en met name de aantasting van de kernkwaliteiten?

B. Is uitvoering van de compensatie of versterking verzekerd (geborgd)? Het liefst bestuursrechtelijk (via bv. een voorwaardelijke verplichting of een gelijktijdig vast te stellen omgevingsplan of via een bijdrage in een gebiedsfonds) of privaatrechtelijk (via overeenkomsten met uitvoeringsgarantie en kettingbeding).



Landgoed Groot Spriel, Foto Gemeente Putten

A photograph of a winter landscape. In the foreground, there is a snow-covered ground with some dark rocks. A large, dark tree trunk is prominent on the right side. In the background, there is a small, light-colored house with a dark roof, partially obscured by snow-covered trees. The sky is overcast and grey.

Kernkwaliteiten & ontwikkeldoelen

4. Gelderse kernkwaliteiten & ontwikkeldoele

KERNKWALITEITEN

Dit hoofdstuk beschrijft de kernkwaliteiten op het schaalniveau van de Provincie Gelderland. De kernkwaliteiten zijn onderverdeeld in een viertal thema's:

- **De landschappelijke karakteristiek:** landschapstypen en de belangrijkste kenmerken van deze landschappen, inclusief de ondergrond;
- **Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving:** de beleving van ruimte, horizon, donkerte, stilte, openheid & beslotenheid, landmarks/oriëntatiepunten en zichtlijnen;
- **Ordenende structuren:** de (driedimensionale) structuren en lijnen die in het landschap het beeld bepalen en begrenzen en sterk bepalend zijn voor de ruimtelijke ontwikkelingen;
- **Stad-land relatie:** stedelijke ontwikkeling in het landelijk gebied, waaronder recreatie. Vooral manifest in de stads- en dorpsrandzones (360° rond steden en dorpen).

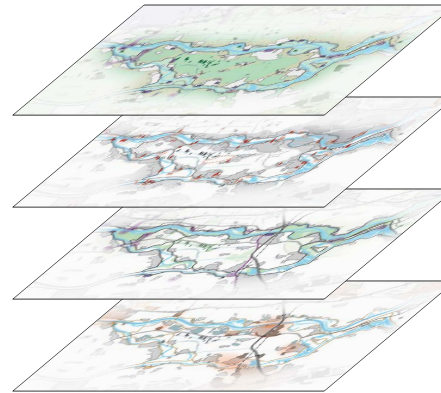
ONTWIKKELDOELEN

Het algemene uitgangspunt is behoud en versterken van de kernkwaliteiten, waarbij ruimtelijke ontwikkelingen:

- Bijdragen aan het zichtbaar en herkenbaar houden van de landschappelijke karakteristiek;
- Bijdragen aan het versterken van (de beleving van) openheid & beslotenheid en ruimtebeleving;
- Helder worden gepositioneerd ten opzichte van de ruimtelijke dragers;
- Bijdragen aan het ruimtelijk sturen en versterken van stad-land relaties.

Het bovenstaande is in dit hoofdstuk uitgewerkt in een 16-tal ontwikkeldoele voor Gelderland, telkens gekoppeld aan de kernkwaliteiten.

Het zijn min of meer gestandaardiseerde en generieke ontwikkeldoele die voor de verschillende streken en gebieden – in de streekgidsen – verder zijn uitgewerkt. We zeggen hiermee dat de in dit hoofdstuk geformuleerde doele op hoofdlijnen overal in Gelderland aan de orde zijn en dat deze streekgewijs en gebiedsgericht kleur krijgen. Soms gaat het om nuances, soms om verrassend toegesneden uitwerkingen. Bedenk wel,



Landschappelijke karakteristiek

Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving

Ordenende structuren

Stad-land relatie

het is nu eenmaal ondoenlijk en niet reëel om voor de 11 streken en voor de onderliggende – ongeveer – 50 deelgebieden telkens unieke landschappelijke ontwikkeldoele te formuleren.

In algemene zin vermelden we hier dat deze landschappelijke ontwikkeldoele in de praktijk van de ruimtelijke ordening en ontwikkeling altijd afgewogen moeten worden in het gehele pallet van relevante criteria, zoals bijvoorbeeld economische belangen, milieueffecten, maatschappelijk draagvlak en lagenbenadering (mogelijkheden en onmogelijkheden van ondergrond, infrastructuur en occupatie).

ONTWIKKELDOELEN SAMENGEVAT

Voor het overzicht zijn de 16-tal ontwikkeldoelen die gelden voor het schaalniveau van de provincie Gelderland op deze dubbele pagina samengevat.



Versterk
landschappelijke
karakteristiek

1. Koester de verschillen tussen streken & deelgebieden en versterk de karakteristieken van de verschillende landschapstypen

Behoud en ontwikkel de veelkleurigheid van Gelderland met haar rijke variatie aan regio's, streken en landschapstypen. Erken en koester de differentiatie tussen streken en gebieden zoveel mogelijk. Probeer de aanwezige karakteristieken van de verschillende landschapstypen te versterken of indien nodig een nieuwe onderscheidende karakteristiek te ontwikkelen.



Maak reliëf &
ondergrond
weer sturend

2. Volg het reliëf en maak de ondergrond weer sturend

Ruimtelijke ontwikkelingen bouwen voort op de fysieke kenmerken van de ondergrond; zoals het watersysteem (droog, nat, kwel), de bodemopbouw en het reliëf. Maak daarbij de landschappelijke gradiënten meer beleefbaar. De ondergrond sturend maken draagt bij aan een duurzame inrichting van de Gelderse leefomgeving en het versterken van de landschappelijke karakteristiek. Het levert een aantrekkelijk landschap op, waarin op welhaast logische wijze plaats is voor verschillende opgaven, zoals klimaatopgaven, biodiversiteit, landbouwtransitie, verstedelijking, vrijetijdsbesteding en erfgoedbeheer.



Koester het
erfgoed van
Gelderland

3. Koester het erfgoed van Gelderland

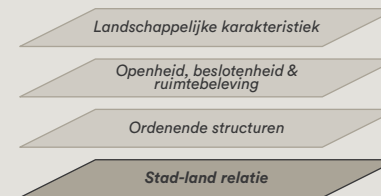
Vertel de vele verhalen van Gelderland; een aansporing om geschiedenis afleesbaar te maken in het landschap en in steden en dorpen. Door behoud, restauratie en ontwikkeling van verwijzende artefacten, monumenten en structuren en door beleefbare herinneringsplekken, -routes en -evenementen. Zie de uitdaging om ook nieuw toekomstig erfgoed te creëren.



Behoud en
ontwikkel de
landgoederen

4. Behoud en ontwikkel de landgoederen van Gelderland

Herstel de historische identiteit en samenhang van de landgoederen. Het gaat om het behouden en ontwikkelen van natuurlijke landgoederen en buitenplaatsen, inclusief passende verbreding van de economische basis en versterking van recreatieve beleving (o.a. toegankelijkheid). Gebruik nieuwe landgoederen als bouwsteen om landschappelijke opgaven te realiseren.



Vergroot contrasten open & besloten

1. Vergroot de contrasten tussen open en (half)besloten gebieden

Maak een bewuste keuze tussen gebieden die open moeten blijven en gebieden die verdicht kunnen worden. Voorkom aantasting van waardevolle openheid door passende voortzetting van huidig grondgebruik en terughoudendheid ten aanzien van verdere bebouwing. Zet zo nodig in op het actief versterken van waardevolle open gebieden door het verwijderen van gebiedsvreemde beplanting en bebouwing. Zorg voor een passende verdichting van besloten en halfopen gebieden door het ontwikkelen van passende beplantingen en vegetaties.



Verdedig en versterk de rust & stilte

2. Verdedig en versterk de rust & stilte

Versterk de rust & donkerte van verstilde gebieden, ook buiten de formeel aangewezen stiltegebieden. Wees terughoudend bij de ontwikkeling van rode functies en nieuwe infrastructuur, zorg voor een slimme zonering van recreatieve functies en tref zo nodig geluidswerende voorzieningen langs grote infrastructuur. Koester ook de duisternis en donkerte in deze gebieden.



Koester en ontwikkel bakens & zichtlijnen

3. Koester de landschappelijk bakens en zichtlijnen

Koester de iconische landschappelijke bakens als torens, molens, bruggen en kastelen, als prominent zichtbare objecten, die bijdragen aan de oriëntatie en betekenis geven aan het landschap. Behoud en ontwikkel zichtlijnen en panorama's op het Gelderse landschap (zoals de stuwwallen) en op waardevolle stads- en dorpsgezichten.



Ontwikkel grote wateren als structuurdragers

1. Ontwikkel de grote wateren als de structuurdragers van Gelderland

Gelderland is trots op haar rivieren en koestert de voormalige Zuiderzeekust. Het gaat om het optimaliseren van de (nationale) waterhuishouding en riviermanagement, ook ten behoeve van de scheepvaart. Borg de hoogwaterveiligheid door het uitvoeren van het Deltaprogramma. Blijf de rivieren en uiterwaarden ontwikkelen als ecologische corridors en behoud en ontwikkel het karakteristieke rivieren- en randmeerkustlandschap. Mede met oog op recreatie.



Ontwikkel kleine waterlopen als fijn netwerk

2. Ontwikkel de kleine waterlopen als een fijnmazig verbindend raamwerk

Ontwikkel de beken, kleine rivieren, kanalen en weteningen als groen/blauwe linten die het landschap dooraderen en natuurgebieden, landschappen, dorpen & steden ruimtelijk, ecologisch en recreatief met elkaar verbinden.



Ontwikkel infrastructuur als scenic-routes

3. Ontwikkel infrastructuur als scenic-routes door Gelderland

Zet in op een goede beleving van het Gelderse landschap door de gebruiker van auto(snel)weg en spoor, door een passend routeontwerp: o.a. het creëren van panorama's en het zorgvuldig inpassen van nieuwe ontwikkelingen langs de snelweg. Zorg daarnaast voor een doelmatige inpassing van de (snel)weg gezien vanuit de omgeving (naast het beperken van visuele hinder, aandacht voor fijnstof, geluid en barrièrewerking).



Draag bij aan het natuurnetwerk van Gelderland

4. Draag bij aan het natuurnetwerk van Gelderland

Gelderland heeft veel natuur binnen haar grenzen. Grote en kleine natuurgebieden vormen samen het Gelders natuurnetwerk (GNN). Onderdelen van het GNN hebben met Natura 2000 een Europese kwalificatie. Om de natuur in Gelderland robuuster en meer verbonden te maken, moeten eveneens op kaart aangegeven groene ontwikkelingszones (GO) ecologisch worden ingericht. Verhogen van de biodiversiteit ook buiten het GNN/GO is een leidend principe, waarbij koppeling gezocht wordt met cultuurhistorische en recreatieve waarden en klimaatdoelen.



Geef oude structuren nieuwe betekenis

5. Bouw voort op historische structuren en geef ze een nieuwe betekenis

Militaire linies (zoals de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Limes, de Grebbelinie en de IJssellinie), historische wegen en ontginningsassen vormen (in potentie) landschappelijke dragers en vertellen tegelijkertijd het verhaal van Gelderland. Opgave is het behoud van erfgoedwaarden en het versterken van de landschappelijke continuïteit. Door behoud en herstel te combineren met nieuwe functies (waterberging, recreatie, natuurontwikkeling) kan hun betekenis worden versterkt, onder het motto: 'behoud door ontwikkeling'.



Draag bij aan de vitaliteit van het landelijk gebied

1. Draag bij aan de vitaliteit van het landelijk gebied

Behoud het landelijke karakter van de luwe delen van de provincie Gelderland. Wees terughoudend ten aanzien van stedelijke ontwikkelingen en ontwikkel duurzame economische dragers die bijdragen aan de leefbaarheid en de kwaliteit van het landschap. Creëer nieuwe verdienmodellen voor de landbouw, gericht op voedselproductie in combinatie met landschap en natuurbeheer en stimuleer het recreatief medegebruik. Geef vorm aan de inpassing van de grote transitie-opgaven (klimaat, energie en landbouw). Aantrekkelijke en innovatieve conceptontwikkeling helpt bij het denken over en inrichten van het landelijk gebied.



Geef elke stad en dorp zijn eigen kleur

2. Geef elke stad en dorp zijn eigen kleur

Breng de voortgaande verstedelijking (wonen, werken, voorzieningen en infrastructuur) in balans met de onderscheidende karakteristieken van steden, dorpen en omliggende landschappen. Kies naar gelang de omvang van de opgaven voor een strategie van inpassen, aanpassen of transformeren. Schenk daarbij, meer dan voorheen, aandacht aan goede stedenbouw, architectuur en openbare ruimte. Zowel in het landelijke als in het stedelijke gebied moet ruimte worden gezocht voor grote transitieopgaven, bijvoorbeeld op het gebied van energie, klimaat en biodiversiteit. Aantrekkelijke en innovatieve conceptontwikkeling helpt bij het denken over en inrichten van steden, dorpen en het aangrenzende buitengebied.



Geef stads- & dorpsrandzones vorm

3. Geef vorm aan de overgang van stad/dorp naar land

Onderken de betekenis van de in breedte variërende stads- en dorpsrandzones. Bepaal - 360 graden rond - de verschillende sferen in de stads- en dorpsrandzone die behouden en verder ontwikkeld kunnen worden. Streef naar passende afronding van dorps- en stadsranden, die inspeelt op de ruimtelijke kenmerken van het aanliggende landschap en waarbij sprake is van aantrekkelijke verbindingen tussen kern en landschap. Maak het ontwikkelen van een robuuste groenstructuur onderdeel van de verstedelijkingsstrategie in dynamische gebieden. Ontwikkel hier regionale groengebieden, die dienen als groene buffer en uitloophet voor de stedeling.



Versterk de recreatie & toegankelijkheid

4. Versterk de recreatieve betekenis en vergroot daarbij de toegankelijkheid van het buitengebied

Geef, gekoppeld aan het patroon van verstedelijking, aandacht aan het versterken van het recreatieve routenetwerk en het ontwikkelen en faciliteren van landschapsinclusieve recreatieve voorzieningen. Dit vergroot de landschapsbeleving en draagt bij aan de alomeren toenemende recreatieve behoefte. Bovendien creëert het nieuwe economische dragers van het landschap.

KERNWALITEIT:

Grote diversiteit aan landschapstypen

Gebaseerd op de kenmerken van de ondergrond (bodem, water, reliëf) is het landschap op verschillende manieren ontgonnen. Dit heeft geleid tot een grote variatie aan cultuurlandschappen, met elk een eigen karakteristiek.

- Kampenlandschap
- Natte heide- en broekontginningen
- Hooiontginning
- Essenlandschap
- Rivierweidelandschap
- Veenontginning
- Polderlandschap
- (Ingepolderd) Uiterwaardenlandschap
- Oeverwallenlandschap
- Kommenlandschap
- Bos
- Heide
- Zandverstuiving
- Droge heide- en bosontginningen
- Landgoederenlandschap

bron: Historische geografie Gelderland, Provincie Gelderland

Landschappelijke karakteristiek

Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving

Ordenende structuren

Stad-land relatie



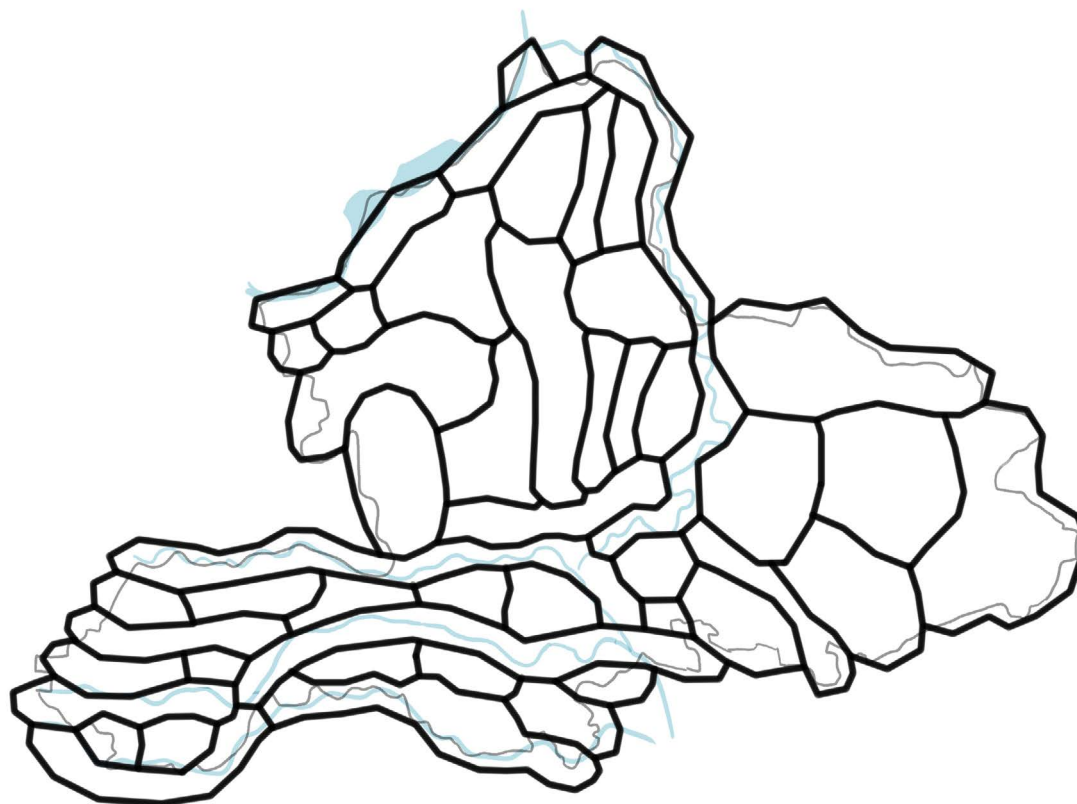
ONTWIKKELDOEL:

Koester de verschillen tussen streken & deelgebieden en versterk de karakteristieken van de verschillende landschapstypen

Behoud en ontwikkel de veelkleurigheid van Gelderland met haar rijke variatie aan regio's, streken en landschapstypen. De differentiatie tussen streken en gebieden zoveel mogelijk erkennen en koesteren. De aanwezige karakteristieken van de verschillende landschapstypen (zoals beplantingen, kavelstructuren, bebouwingspatronen) versterken of indien nodig een nieuwe onderscheidende karakteristiek ontwikkelen.

- Benader elke ruimtelijke ontwikkeling locatie specifiek, waarbij de inrichting en inpassing altijd bijdraagt aan het versterken of ontwikkelen van de onderscheidende karakteristiek van het landschapstype.
- Versterk de onderlinge contrasten tussen de landschapstypen, door de ondergrond meer sturend te maken voor het grondgebruik en de toegepaste beplantingen en vegetaties.
- Maak op het schaalniveau van het deelgebied een bewuste strategische keuze tussen: 1) behoud & ontwikkelen van bestaande karakteristieken of 2) transformatie & vernieuwen waarbij bestaande karakteristieken plaatsmaken voor een nieuwe karakteristiek.

NB. Optie 1 speelt in het grootste deel van Gelderland. Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en versterken van de landschappelijke karakteristieken die hierbij eventueel een nieuwe eigentijdse invulling kunnen krijgen. Optie 2 is relevant in deelgebieden waar de oorspronkelijke karakteristieken al grotendeels zijn verdwenen, of de ruimtelijke opgaven daarmee groot zijn dat dit vraagt om nieuwe ruimtelijke concepten met een nieuwe karakteristiek (bijvoorbeeld gebieden met een grote verstedelijkingsopgave).



Indicatieve weergave van de verschillende deelgebieden

KERNWALITEIT:

Gevarieerde reliëfrijke ondergrond

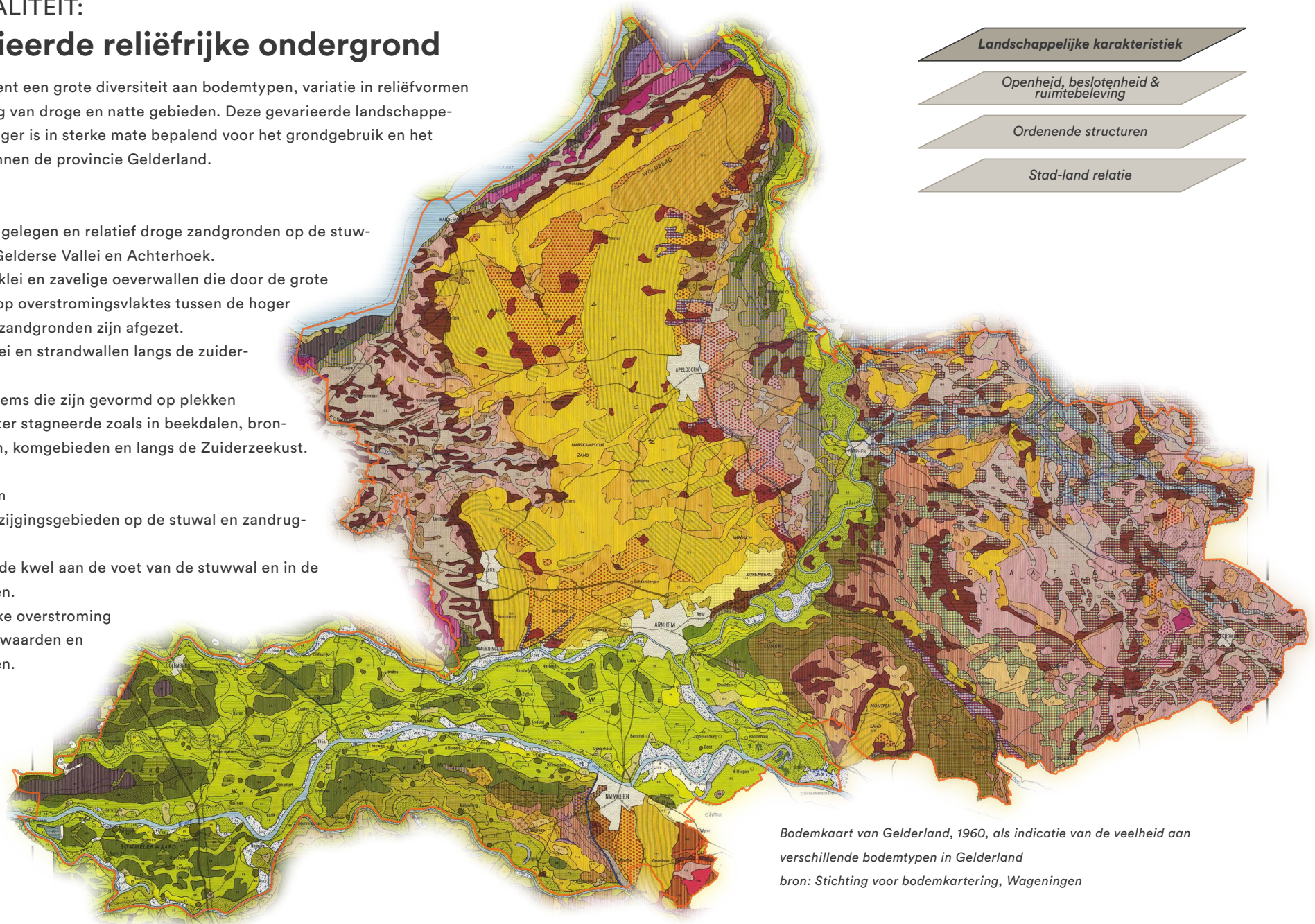
Gelderland kent een grote diversiteit aan bodemtypen, variatie in reliëfvormen en afwisseling van droge en natte gebieden. Deze gevarieerde landschappelijke onderlegger is in sterke mate bepalend voor het grondgebruik en het landschap binnen de provincie Gelderland.

Bodem

- De hoog gelegen en relatief droge zandgronden op de stuwwallen, Gelderse Vallei en Achterhoek.
- De rivierklei en zavelige oeverwallen die door de grote rivieren op overstromingsvlaktes tussen de hoger gelegen zandgronden zijn afgezet.
- De zeeklei en strandwallen langs de zuiderzeekust.
- Veengebieden die zijn gevormd op plekken waar water stagneerde zoals in beekdalen, brongebieden, komgebieden en langs de Zuiderzeekust.

Watersysteem

- Droge inzijgingsgebieden op de stuwal en zandruggen.
- Uitredende kwel aan de voet van de stuwwal en in de beekdalen.
- Periodieke overstroming van uiterwaarden en beekdalen.



Bodemkaart van Gelderland, 1960, als indicatie van de veelheid aan verschillende bodemtypen in Gelderland
bron: Stichting voor bodemkartering, Wageningen



Maak reliëf &
ondergrond
weer sturend

ONTWIKKELDOEL:

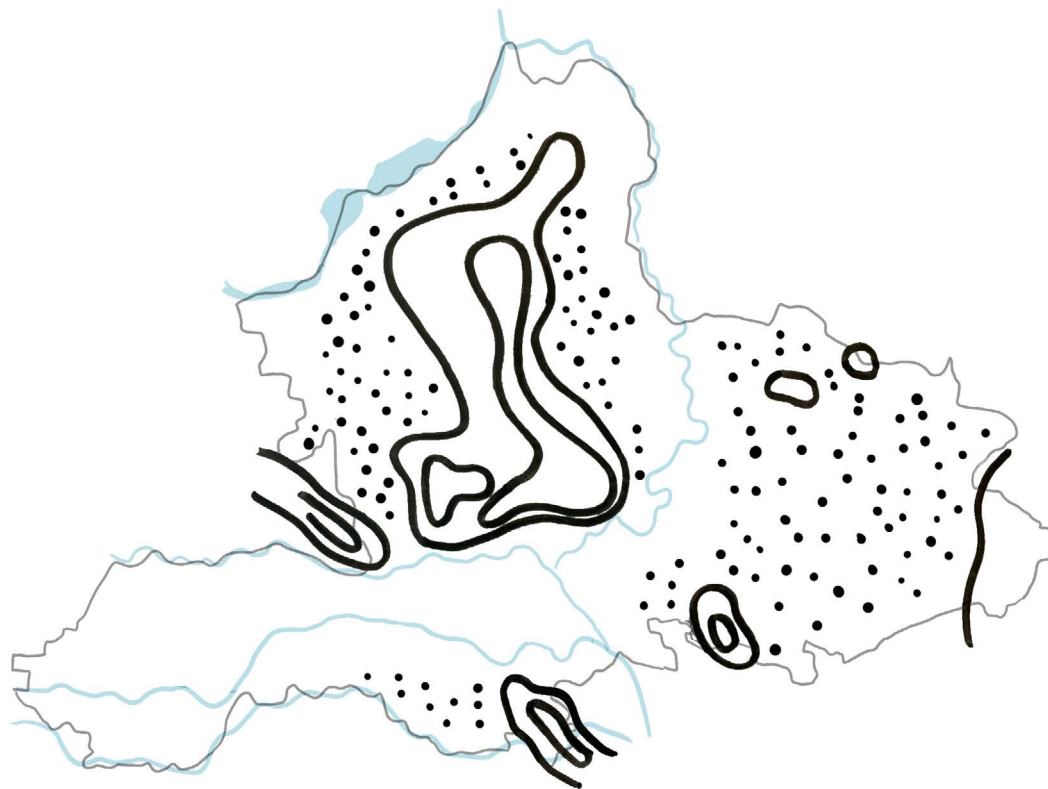
Volg het reliëf en maak de ondergrond weer sturend

Ruimtelijke ontwikkelingen bouwen voort op de fysieke kenmerken van de ondergrond; zoals het watersysteem (droog, nat, kwel), de bodemopbouw en het reliëf.

Daarbij worden tevens de landschappelijke gradiënten meer beleefbaar gemaakt.

De ondergrond sturend maken draagt bij aan een duurzame inrichting van de Gelderse leefomgeving, en het versterken van de landschappelijke karakteristiek.

Het levert een aantrekkelijk landschap op waarin op welhaast logische wijze plaats is voor verschillende opgaven, zoals klimaatopgaven, biodiversiteit, landbouwtransitie, verstedelijking, vrijetijdsbesteding en erfgoedbeheer.



KERNWALITEIT:

Grote rijkdom aan cultuurhistorisch erfgoed

Door haar omvang en geografische ligging (de provincie is doorkruist door rivieren, ligging aan Zuiderzee, grens met Duitsland) kent Gelderland een roerige geschiedenis. Elke episode heeft sporen nagelaten in het landschap.

- A** (Pre)historisch erfgoed
Grafheuvels, Celtic-fields, schansen en motten, ijzerputten
- B** Adellijk erfgoed
Landgoederen & buitens als uniek samenspel van natuur en cultuur
- C** Industrieel erfgoed
Watermolens, ijzerindustrie, steenfabrieken
- D** Watererfgoed
Dijken, wielen, dorpspolders, pollen/terpen, gemalen
- E** Militair erfgoed
Linies met vestingwerken en inundatiegebieden
- F** Agrarisch erfgoed
Het potstalsysteem op de Veluwe, de knooperven in de Achterhoek, de Scholtenboerderijen bij Winterswijk, de IJsselhoeven, de T-boerderijen in de Betuwe en de na-oorlogse boerderijstraten in de ruilverkavelingen van het rivierenland
- G** Handelserfgoed
De Zuiderzeestadjes, Hanzesteden langs de IJssel en de Handelssteden langs Waal en Rijn
- H** Groen erfgoed voor ca 1850
oude boskernen, houtwallen en heggen.
(zie Atlas Landschappelijk groen erfgoed Nederland (RCE))

Landschappelijke karakteristiek

Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving

Ordenende structuren

Stad-land relatie

indicatieve weergave van erfgoed op
hoofddlijnen in Gelderland



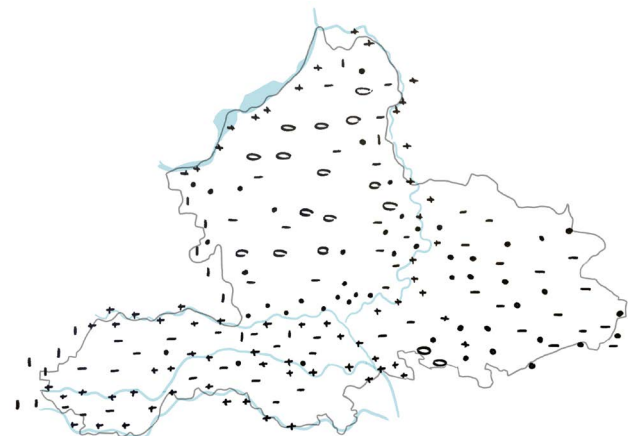
ONTWIKKELDOEL: **Koester het erfgoed van Gelderland**

Aansporing om geschiedenis afleesbaar te maken in landschap en in steden en dorpen. Door behoud, restauratie en ontwikkeling van verwijzende artefacten, monumenten en structuren en door beleefbare herinneringsplekken, -routes en -evenementen. Heb daarbij niet alleen aandacht voor het cultuurhistorisch erfgoed, maar ook voor natuurhistorisch erfgoed zoals oude bossen en bronpopulaties. Zie de uitdaging om ook nieuw toekomstig erfgoed te creëren.

Erfgoed dient zodanig te worden ingepast dat het zijn verhaal kan blijven vertellen: Waarom ligt het hier? Wat was de functie? Daarbij gaat het niet alleen over het object, maar ook over het behoud en zichtbaar maken van de relaties van dit object met haar omgeving. Dus ook aandacht voor lijnen (zichtlijnen, assen, lanen, hoofdverdedigingslijnen, molengangen, etc.) en bijbehorende vlakken (inundatievelden, vloeivelden, land-

goedgronden, molenbiotopen, etc.).

Het behoud van erfgoed is het beste geborgd door het een nieuwe functie te geven (o.a. recreatie, natuur- en klimaatopgaven) volgens het motto: 'behoud door ontwikkeling.' Soms zijn in de loop der tijd kenmerken van historische elementen en structuren gedeeltelijk of geheel verdwenen, waardoor het erfgoed zijn verhaal niet meer goed kan vertellen. Door verdwenen structuren en elementen te herstellen en te markeren kan het verstopte erfgoed herkenbaar en beleefbaar worden gemaakt. Hierbij geldt het principe 'herstel door ontwikkeling'; het gaat zowel om 'het onzichtbare weer zichtbaar maken' als ook om het toevoegen van nieuwe functies en ontwikkelingen.



ONTWIKKELDOEL: **Behoud en ontwikkel de landgoederen van Gelderland**

Herstellen van de historische identiteit en samenhang van de landgoederen. Het gaat om behouden en ontwikkelen van natuur- en cultuurrijke landgoederen en buitenplaatsen, inclusief passende verbreding van de economische basis en versterking van recreatieve beleving (o.a. toegankelijkheid). Gebruik nieuwe landgoederen als bouwsteen om landschappelijke opgaven te realiseren.



KERNWALITEIT:

Afwisseling tussen open en gesloten gebieden

De diversiteit aan landschapstypen vertaalt zich ook in een grote afwisseling tussen open, halfopen en besloten gebieden. Open gebieden worden gekenmerkt door de afwezigheid van bebouwing en lange zichtlijnen en spaarzame beplanting. Open gebieden zijn niet altijd leeg.



Open gebieden

- (A) Open water randmeren
- (B) Uiterwaarden
- (C) Essen en bijzondere bouwlanden
- (D) Kommen/broekgebieden
- (E) De heidecomplexen op de stuwwallen



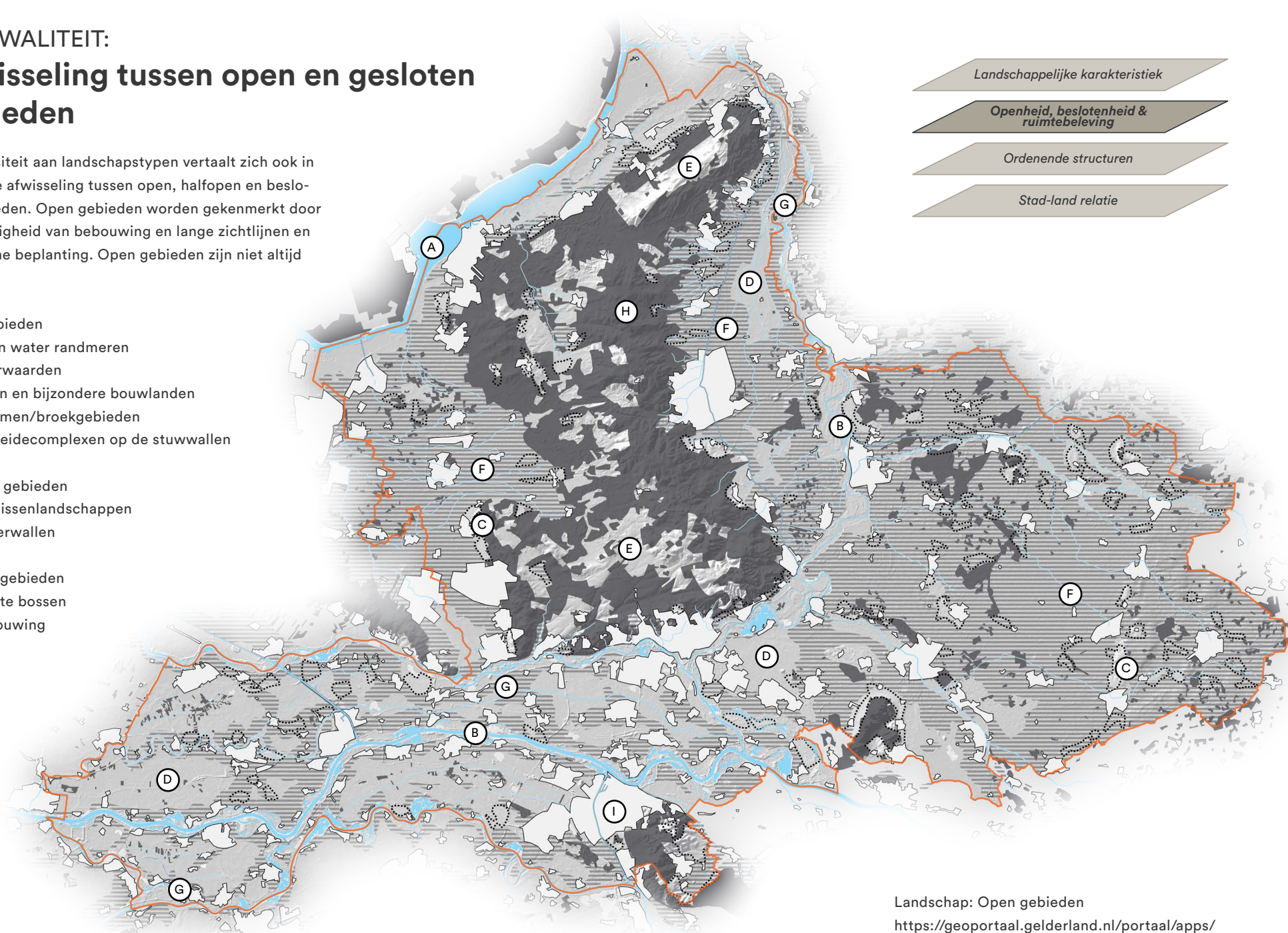
Halfopen gebieden

- (F) Coulissenlandschappen
- (G) Oeverwallen



Besloten gebieden

- (H) Dichte bossen
- (I) Bebouwing



Landschappelijke karakteristiek

Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving

Ordenende structuren

Stad-land relatie



ONTWIKKELDOEL:

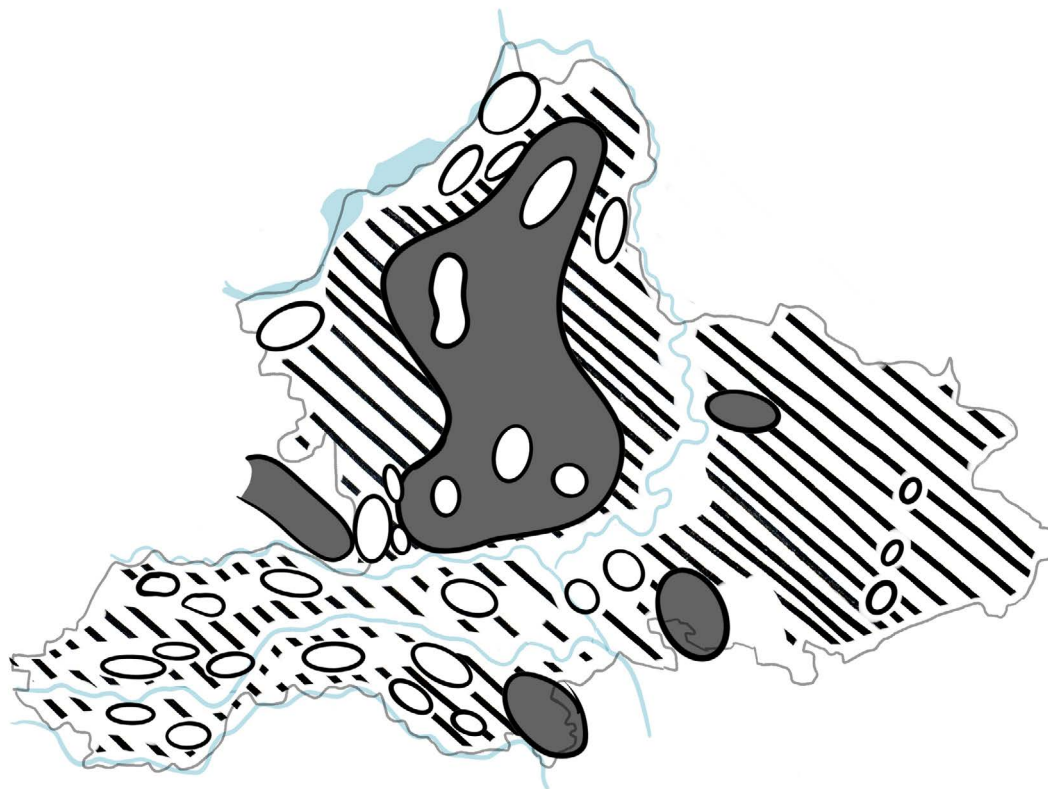
Vergroot de contrasten tussen open, halfbesloten en besloten

Maak een bewuste keuze tussen gebieden die open moeten blijven en gebieden die verdicht kunnen worden.

Voorkom aantasting van de waardevolle openheid door passende voortzetting van huidig grondgebruik en terughoudendheid ten aanzien van verdere bebouwing. Zet zo nodig in op het actief versterken van gewenste open gebieden door het verwijderen van gebieds-vreemde beplanting en bebouwing.

Zorg voor een passende verdichting van besloten en halfopen gebieden door het ontwikkelen van passende beplantingen en vegetaties.

Bepaalde gebieden, zoals bijvoorbeeld sommige kommen in het rivierengebied, waren oorspronkelijk sterk bebost. Afhankelijk van de beoogde functie van zo'n gebied kan gekozen worden om zo'n gebied op-nieuw te verdichten met beplanting.



KERNWALITEIT:

Rust, stilte & donkerte

Verspreid door Gelderland bevinden zich gebieden waar verstedelijking en grote infrastructuur afwezig zijn en de stilte, rust & donkerte overheerst, zoals de Veluwe, delen van de Achterhoek, bepaalde uiterwaarden en kommen in het riviergebied en het Binnenveld.

In de Omgevingsverordening zijn een achttal stilte-gebieden aangewezen en regels opgenomen voor het voorkomen en beperken van geluidhinder om het stille karakter van het gebied niet te verstoren:

- (A) Noord-Oost Veluwe
- (B) Zuid-Oost Veluwe
- (C) Bennekommer Meent
- (D) Wildenborch/Bosket
- (E) Borculo-Noord
- (F) Kil van Hurwenen
- (G) Oude Waal
- (H) Weide Oude Rijnstrangen



Landschappelijke karakteristiek

Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving

Ordenende structuren

Stad-land relatie

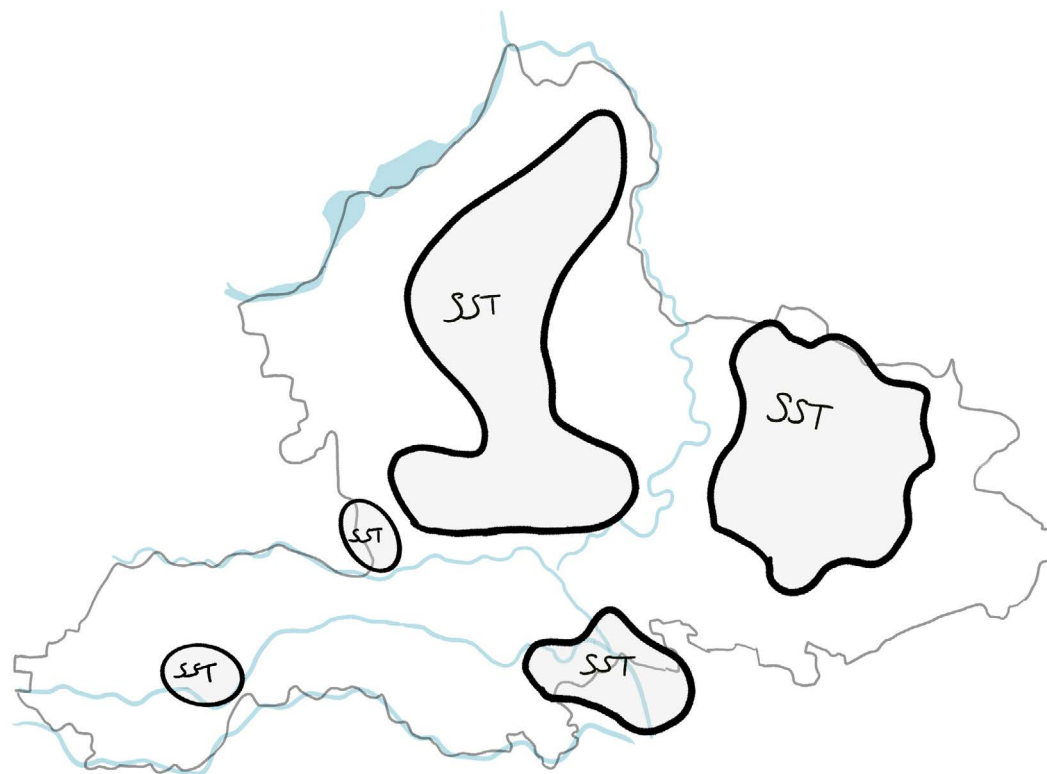


Verdedig en
versterk de rust
& stilte

ONTWIKKELDOEL:

Verdedig en versterk de rust & stilte

Versterk de rust & donkerte van verstilde gebieden, ook buiten de formeel aangewezen stiltegebieden. Wees terughoudend bij de ontwikkeling van rode functies en nieuwe infrastructuur, zorg voor een slimme zonering van recreatieve functies en tref zo nodig geluidswerende voorzieningen langs grote infrastructuur. Koester ook de duisternis en donkerte in deze gebieden.



KERNWALITEIT:

Landschappelijke bakens & zichtlijnen

Verspreid door Gelderland bevinden zich tal van bakens die bijdragen aan de oriëntatie in het landschap en vaak ook onderdeel vormen van de geschiedenis van het gebied. De zichtlijnen op, en soms ook vanaf deze bakens, zijn onderdeel van de kwaliteit.

Bij landschappelijke bakens gaat het om iconische bouwwerken, zoals:

- markante kerktorens;
- bruggen over de rivieren;
- oude windmolens;
- prominent zichtbare landhuizen & kastelen;
- oude schoorstenen van (steen)fabrieken;
- uitkijktorens en uitzichtpunten.

Ook de steilranden en hoge toppen van de stuwwal vormen bakens in het landschap, die ervoor zorgen dat mensen zich kunnen oriënteren in een gebied.

Landschappelijke karakteristiek

Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving

Ordenende structuren

Stad-land relatie

indicatieve weergave van landschappelijke bakens op hoofdlijnen in Gelderland



Koester en
ontwikkel
bakens & zichten

ONTWIKKELDOEL:

Koester en ontwikkel landschappelijk bakens & zichtlijnen

Koester de iconische landschappelijke bakens als torens, molens, bruggen en kastelen, als prominent zichtbare objecten, die bijdragen aan de oriëntatie en betekenis geven aan het landschap.

- Behoud en ontwikkel zichtlijnen en panorama's op het Gelderse landschap (zoals de stuwwallen) en op waardevolle stads- en dorpsgezichten.
- Voorkom dat opgaande objecten zoals hoogbouw, windmolens, telecommasten en reclamemasten een negatieve impact hebben op de landschappelijke bakens doordat ze het zicht ontnemen, of de aandacht van het baken afleiden of hinderlijk interfereren in de achtergrond.
- Ontwikkel zo nodig nieuwe bakens in het landschap, maar doe dit weloverwogen. Bijvoorbeeld in gebieden die een extra kwaliteitsimpuls kunnen gebruiken.

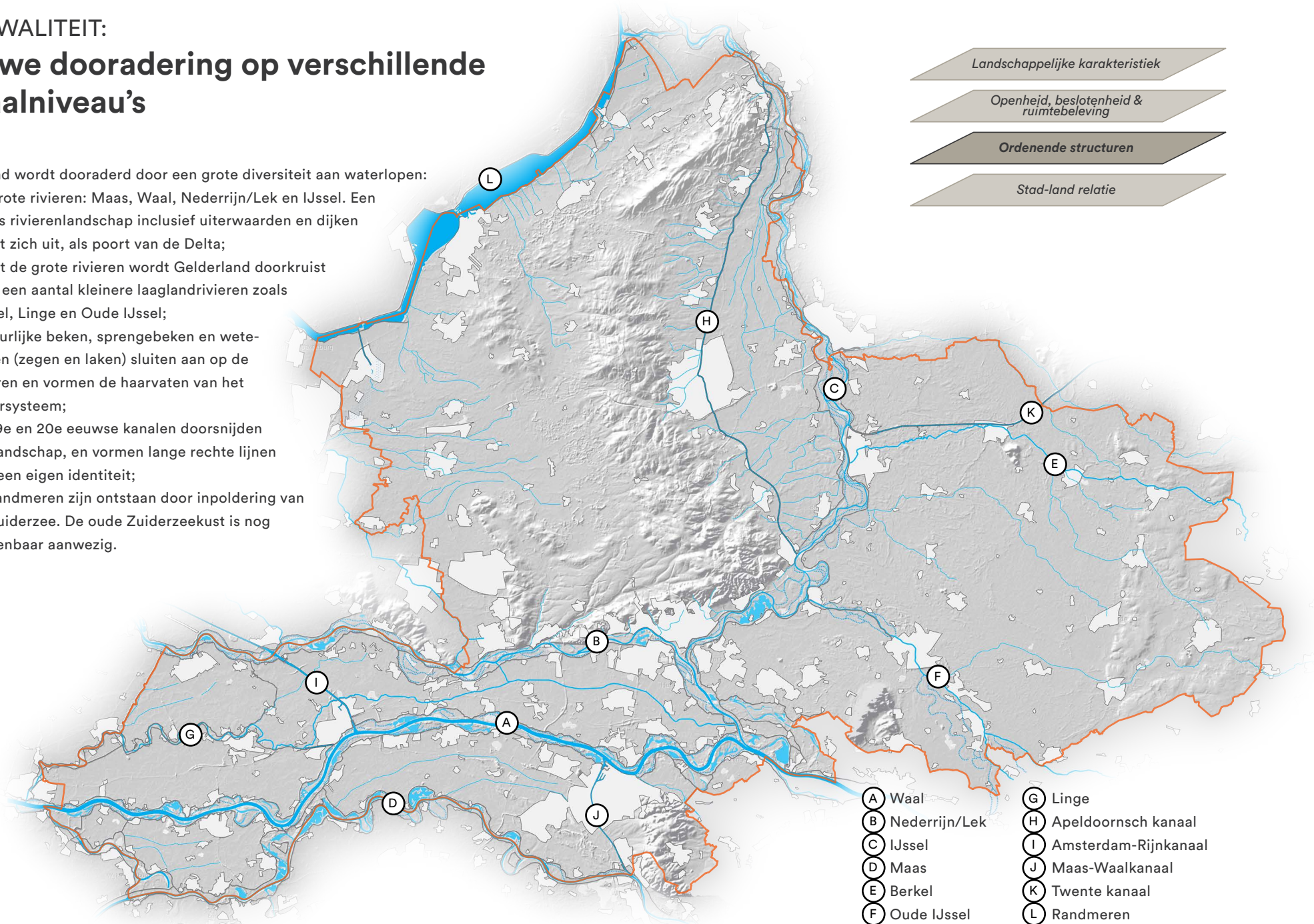


KERNWALITEIT:

Blauwe dooradering op verschillende schaalniveau's

Gelderland wordt dooraderd door een grote diversiteit aan waterlopen:

- De grote rivieren: Maas, Waal, Nederrijn/Lek en IJssel. Een weids rivierenlandschap inclusief uiterwaarden en dijken strekt zich uit, als poort van de Delta;
- Naast de grote rivieren wordt Gelderland doorkruist door een aantal kleinere laaglandrivieren zoals Berkel, Linge en Oude IJssel;
- Natuurlijke beken, sprengbecken en wetervingen (zegen en laken) sluiten aan op de rivieren en vormen de haarvaten van het watersysteem;
- De 19e en 20e eeuwse kanalen doorsnijden het landschap, en vormen lange rechte lijnen met een eigen identiteit;
- De randmeren zijn ontstaan door inpoldering van de Zuiderzee. De oude Zuiderzeekust is nog herkenbaar aanwezig.





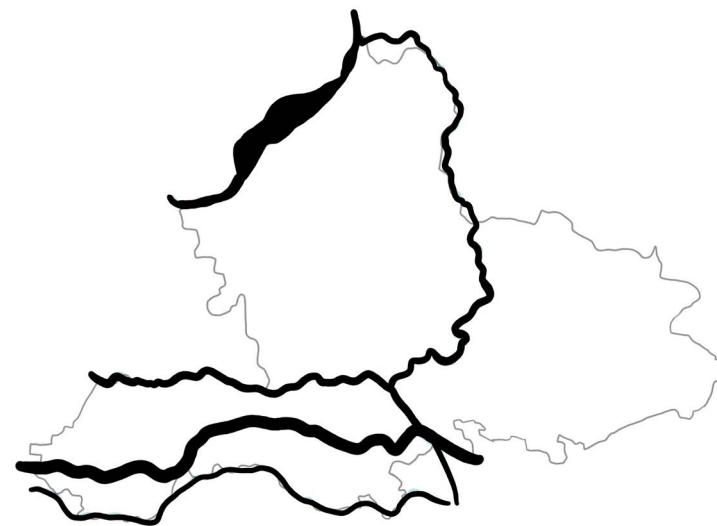
Ontwikkel grote
wateren als
structuurdragers

ONTWIKKELDOEL:

Ontwikkel de grotere wateren als de structuurdragers van Gelderland

Gelderland is trots op haar rivieren en koestert de voormalige Zuiderzeekust. Het gaat om het optimaliseren van de (nationale) waterhuishouding en riviermanagement, ook ten behoeve van de scheepvaart. Borg de hoogwaterveiligheid door het uitvoeren van het Deltaprogramma. Blijf de rivieren, dijken en uiterwaarden ontwikkelen als ecologische corridors. Zet in op een hoogwaardige inrichting van de hoogwatervrije terreinen langs de rivier. Behoud en ontwikkel het karakteristieke rivieren- en randmeerkustlandschap, mede met oog op recreatie. Haak aan op de gidsprincipes uit het Panorama Gelderse Rivieren:

- 1) ontwikkel een toekomstbestendig, natuurlijk riviersysteem;
- 2) ontwikkel rivieren als natuur- en scheepvaartnetwerk;
- 3) ontwikkel rivieren als landschapspark.

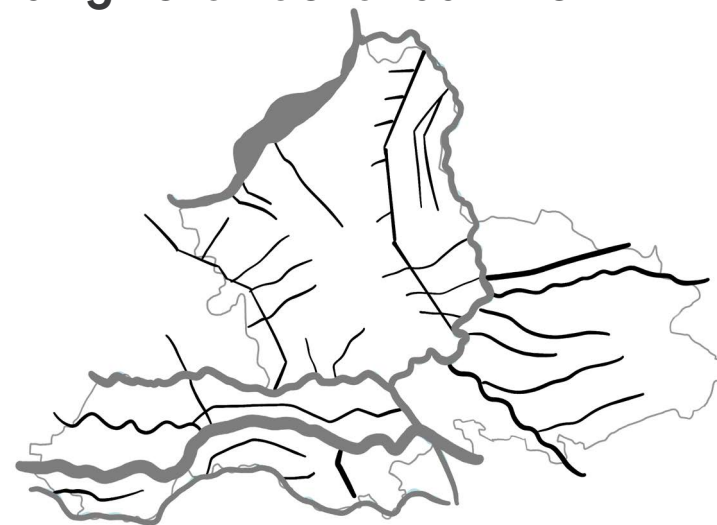


Ontwikkel kleine
waterlopen als
fijn netwerk

ONTWIKKELDOEL:

Ontwikkel de kleinere wateren als een fijnmazig verbindend raamwerk

Ontwikkel de beken, kleine rivieren, kanalen en weteringen als groenblauwe linten die het landschap dooraderen en natuurgebieden, landschappen, dorpen & steden ruimtelijk, ecologisch en recreatief met elkaar verbinden. Juist de kleine wateren vormen de dragers van de ecologische verbindingzones van Gelderland.

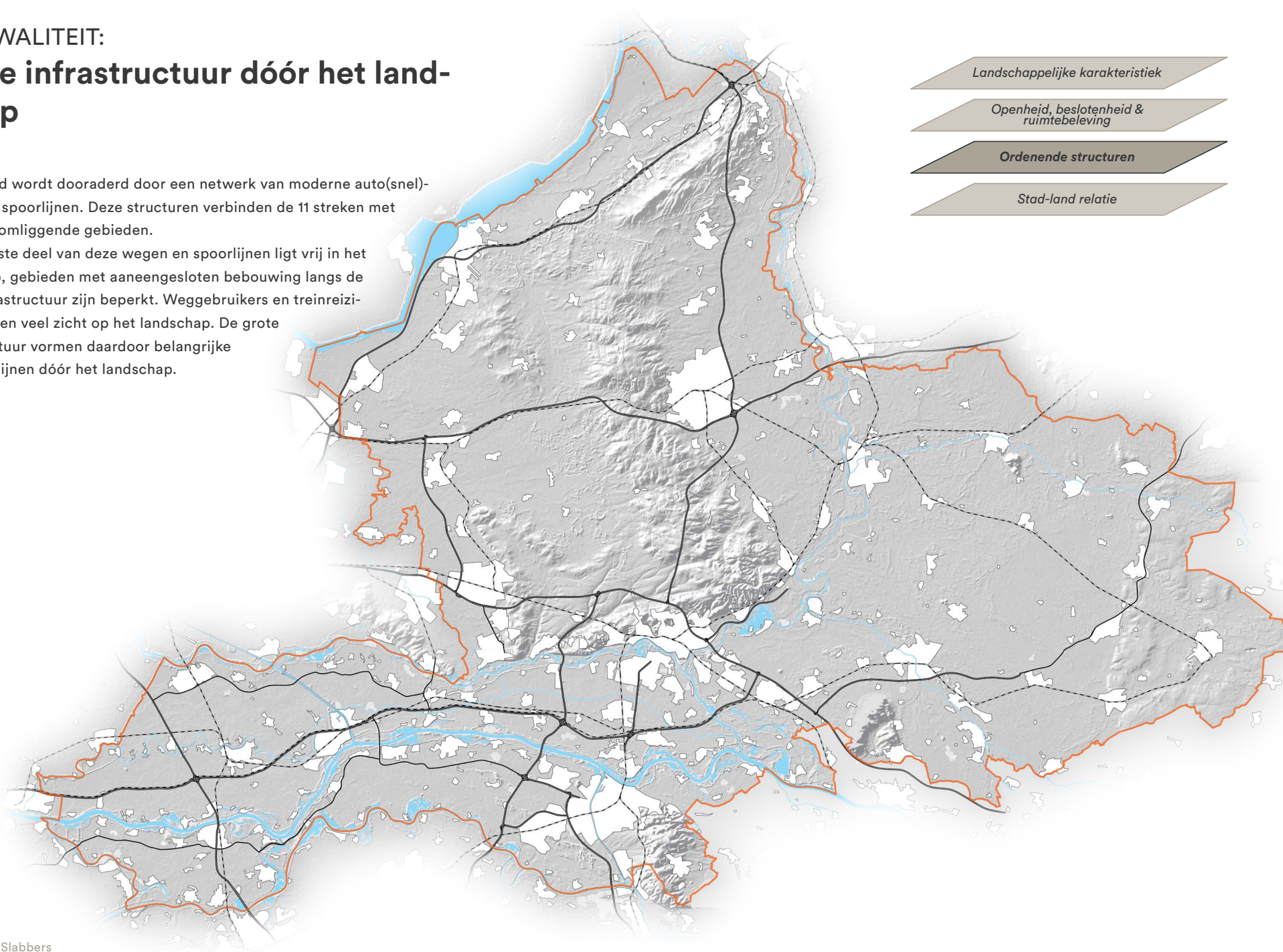


KERNWALITEIT:

Grote infrastructuur dóór het landschap

Gelderland wordt dooraderd door een netwerk van moderne auto(snel)-wegen en spoorlijnen. Deze structuren verbinden de 11 streken met elkaar en omliggende gebieden.

Het grootste deel van deze wegen en spoorlijnen ligt vrij in het landschap, gebieden met aaneengesloten bebouwing langs de grote infrastructuur zijn beperkt. Weggebruikers en treinreizigers hebben veel zicht op het landschap. De grote infrastructuur vormen daardoor belangrijke belevingslijnen dóór het landschap.



Landschappelijke karakteristiek

Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving

Ordenende structuren

Stad-land relatie

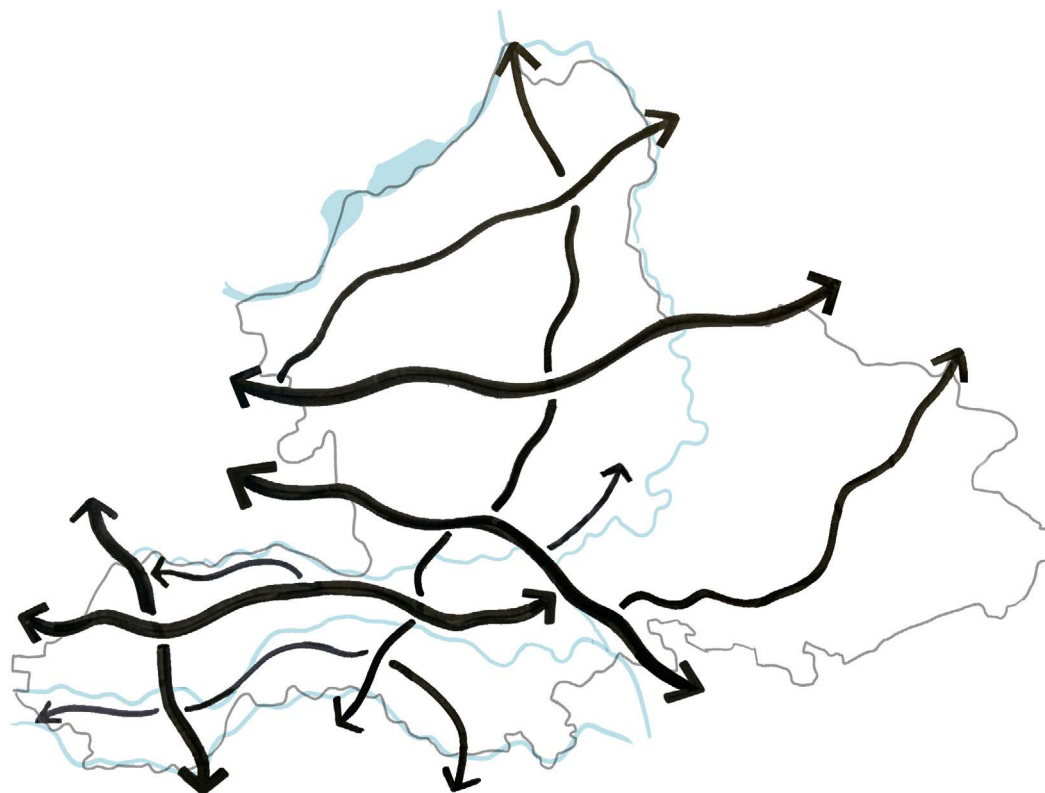


ONTWIKKELDOEL:

Ontwikkel grote infrastructuur als scenic-routes dóór Gelderland

Zet in op een optimale beleving van het Gelderse landschap door de gebruiker van auto(snel)weg en spoor: door een passend routeontwerp, creëren van panorama's en een zorgvuldige inpassing van nieuwe ontwikkelingen langs de snelweg. Wees terughoudend met het ontwikkelen van prominent aanwezige zichtlocaties en reclamemasten.

Zet tegelijkertijd in op de inpassing van de (snel)weg gezien vanuit de omgeving (beperken visuele hinder, fijnstof en geluid, aandacht voor barrièrewerking). Benut hierbij de visies uit de oorspronkelijke landschapsplannen zoals die toendertijd gemaakt zijn voor de meeste snel- en autowegen.



KERNWALITEIT:

Divers verbonden natuurnetwerk

Gelderland heeft veel natuur binnen haar grenzen. Grote en kleine natuurgebieden vormen samen het Gelders natuurnetwerk (GNN). Onderdelen van GNN hebben met Natura 2000 een Europese kwalificatie. Om de natuur in Gelderland robuuster en meer verbonden te maken, zijn er Groene Ontwikkelzones vastgesteld (doorzichtig groen op de kaart). De Ecologische Verbindingszones (EVZ) zijn onderdeel van de Groene Ontwikkelzones. Ook buiten het GNN/GO zijn natuurwaarden aanwezig, ondermeer in de groene en blauwe landschapselementen van het agrarisch cultuurlandschap zoals erf- en perceelbeplantingen en sloten.

- Gelders Natuurnetwerk (GNN) en Natura2000
- Groene Ontwikkelzones (GO) en Ecologische Verbindingszones (EVZ)

Landschappelijke karakteristiek

Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving

Ordenende structuren

Stad-land relatie



Draag bij aan het
natuurnetwerk
van Gelderland

ONTWIKKELDOEL:

Draag bij aan het natuurnetwerk van Gelderland en versterk de biodiversiteit

Maak de natuur in Gelderland robuuster en meer verbonden door het ecologisch inrichten van de groene ontwikkelzones (GO) en het versterken van de kerngebieden.

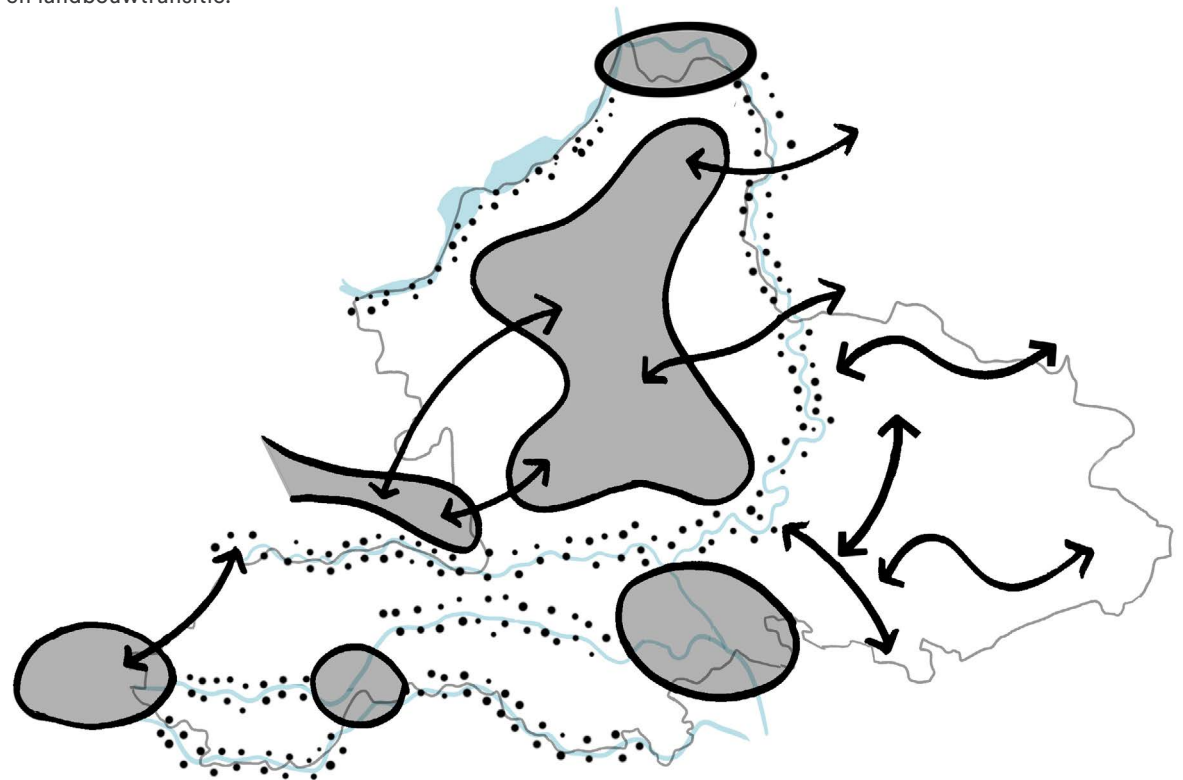
- Ontwikkel de Veluwe en de ecologische kerngebieden langs de grote rivieren (o.a. Gelderse Poort, Sint-Andries als stapsteen tussen Maas en Waal, Loevestein als uitloper van de Biesbosch) tot locaties van Europese topnatuur.
- Verbind deze gebieden door robuuste ecologische verbindingen langs de grotere wateren met ecologische poorten naar de Veluwe.
- Verbind ook de kleinere natuurgebieden met elkaar via een fijnmazig netwerk van ecologische verbindingen, die voor een belangrijk deel zijn gekoppeld aan de kleine wateren van Gelderland. Benut daarbij de principes van de modellen voor de verschillende ecologische verbindingzones: Model Das, Model Kamsalamander, Model Hagedis, Model Vuurvlinder, Model IJsvogelvlinder, Model Rietzanger en Model Winde (zie bijlage C).

Versterk ook de biodiversiteit buiten de aangewezen natuurgebieden van het GNN en GO, door het versterken van de groenblauwe dooradering van het agrarisch cultuurlandschap.

- Ontwikkelen van gebiedseigen erf- en perceelbeplantingen als leefgebied voor dieren en insecten, met toepassing van inheems en autochtoon plant-

materiaal. Voor inspiratie: www.landschapsbeheergelderland.nl/landschap-op-kaart

- Ecologisch bermbeheer van wegen en slootkanten
- Verhogen van de biodiversiteit koppelen met andere opgaven zoals het vergroten van cultuurhistorische en recreatieve waarden, klimaatdoelen en landbouwtransitie.



KERNWALITEIT:

Historische structuren

Gelderland is rijk aan oude structuren die de provincie doorkruisen. Op het schaalniveau van de provincie gaat het om militaire linies, de oude rijkswegstraten en de grote aaneengesloten landgoederenzones.

Deze structuren zijn in het verleden in sterke mate sturend geweest voor de ruimtelijke ontwikkeling van een gebied. Ze vormen daardoor deels nog steeds belangrijke landschappelijke dragers binnen Gelderland.

Linies

- (A) Grebbelinie
- (B) Nieuwe Hollandse Waterlinie
- (C) IJssellinie
- (D) Circumvallatie van Groenlo
- (E) Mauritslinie
- (F) Limes

- (G) Rijkswegstraten

Landgoedzones

- (H) Gelders Arcadie (Veluwezoom)
- (I) Baakse Beek
- (J) Twello-Brummen
- (K) Nijmegen

Landschappelijke karakteristiek

Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving

Ordenende structuren

Stad-land relatie

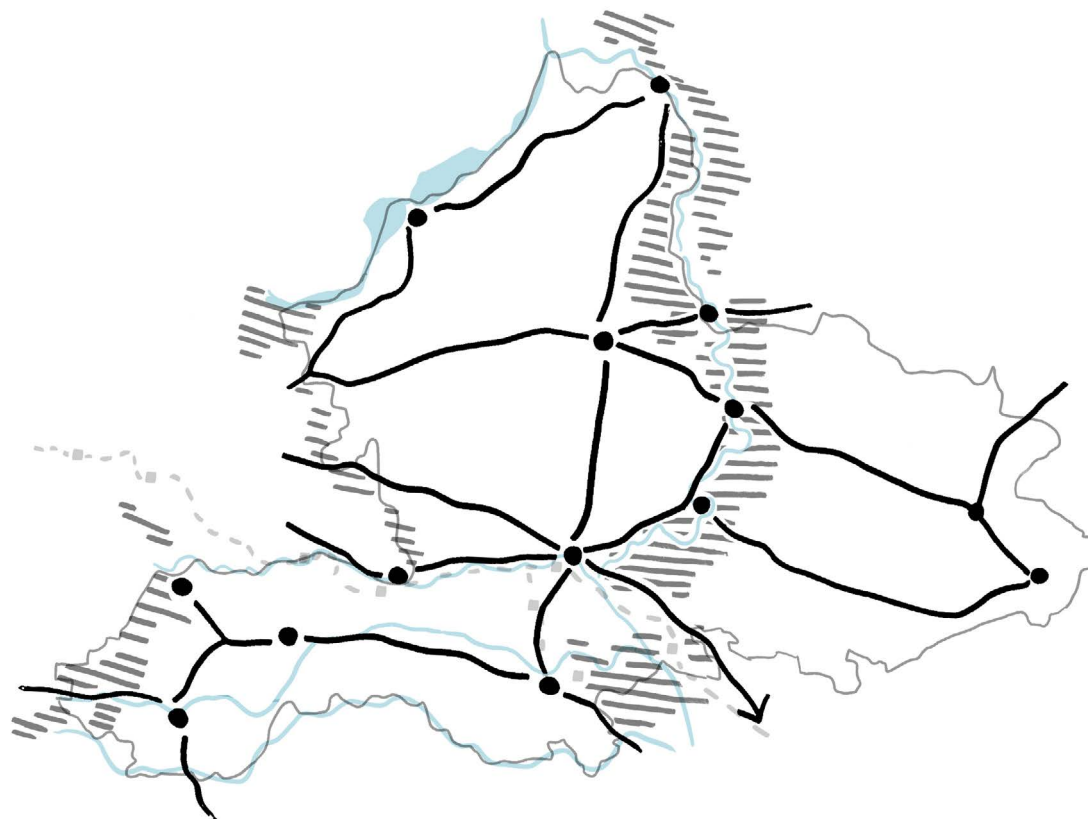


ONTWIKKELDOEL:

Bouw voort op historische structuren en geef ze een nieuwe betekenis

Militaire linies (zoals de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Limes, de Grebbelinie en de IJssellinie), historische wegen, lanen en ontginningsassen vormen (in potentie) landschappelijke dragers en vertellen tegelijkertijd het verhaal van Gelderland. Opgave is het behoud van erfgoedwaarden en het versterken van de landschappelijke continuïteit. Door behoud en herstel te combineren met nieuwe functies (waterberging, recreatie, natuurontwikkeling) kan hun betekenis worden versterkt, onder het motto: 'behoud door ontwikkeling'.

- De inundatiegebieden van militaire linies kunnen een nieuwe betekenis krijgen binnen de klimaat-, water- en natuuropgaven. De bolwerken en liniedijken kunnen een rol spelen in het versterken van het recreatieve netwerk.
- De Oude Rijksstraatwegen zijn grotendeels 'vrijgespeeld' door de aanleg van snel- en autowegen parallel aan deze historische routes. Een passende herinrichting van het wegprofiel voortbouwend op de historische karakteristiek (lanen, klinkerbestrating) vergroot de verblijfskwaliteit en zorgt voor een aantrekkelijke verbinding tussen de kernen en het omliggende landschap.
- Historische laanstructuren (behorend bij o.a. landgoederen, heideontginningen en na-oorlogse ruilverkavelingslandschappen) vormen monumentale recreatieve structuren en vormen met hun brede bermen ecologische verbindingen. Kenmerkend voor lanen zijn de bomen strak in gelid en de eenvormigheid over lange delen.

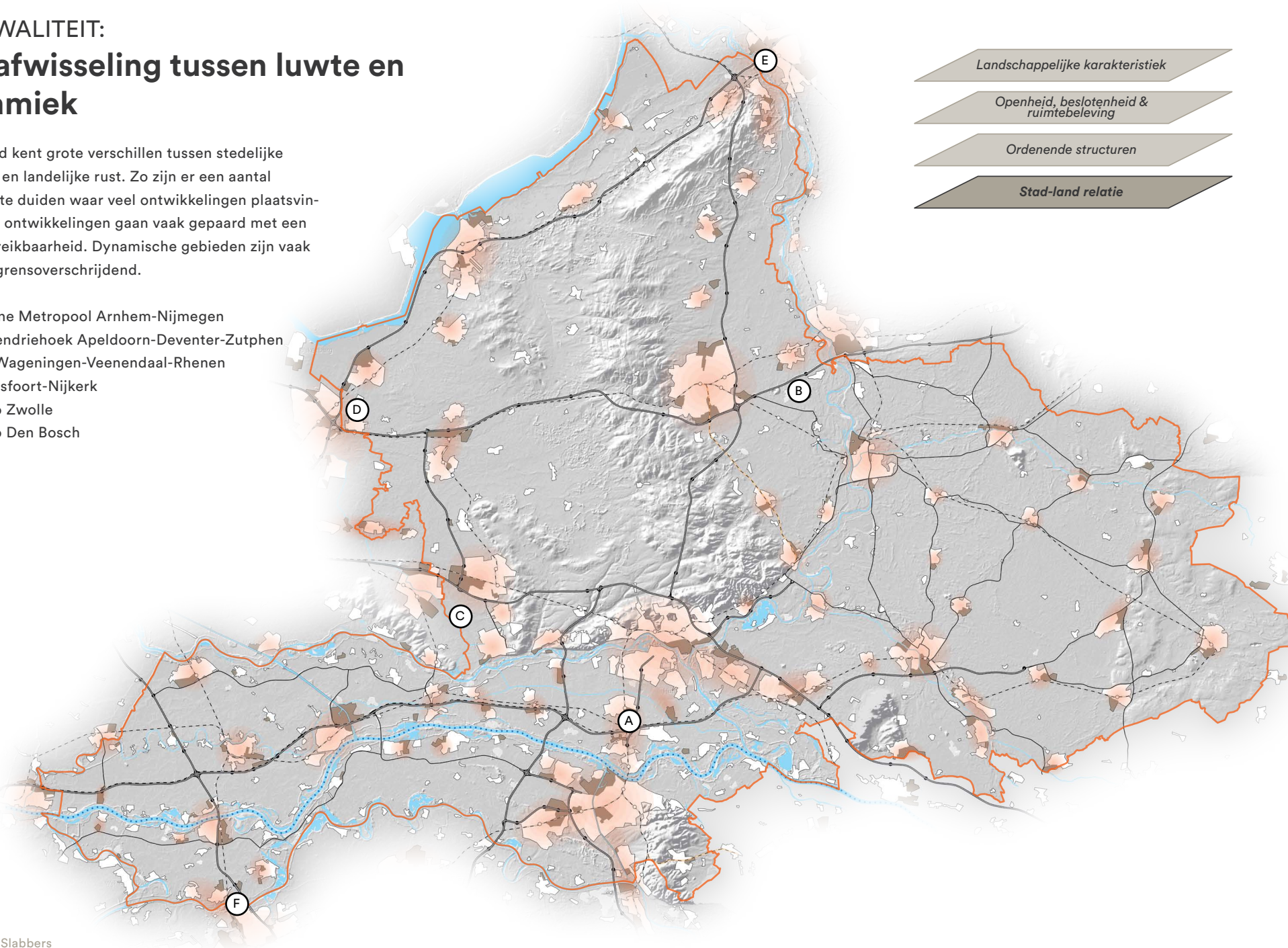


KERNWALITEIT:

Een afwisseling tussen luwte en dynamiek

Gelderland kent grote verschillen tussen stedelijke dynamiek en landelijke rust. Zo zijn er een aantal gebieden te duiden waar veel ontwikkelingen plaatsvinden. Deze ontwikkelingen gaan vaak gepaard met een goede bereikbaarheid. Dynamische gebieden zijn vaak provinciegrensoverschrijdend.

- (A) Groene Metropool Arnhem-Nijmegen
- (B) Stedendriehoek Apeldoorn-Deventer-Zutphen
- (C) Ede-Wageningen-Veenendaal-Rhenen
- (D) Amersfoort-Nijkerk
- (E) Regio Zwolle
- (F) Regio Den Bosch



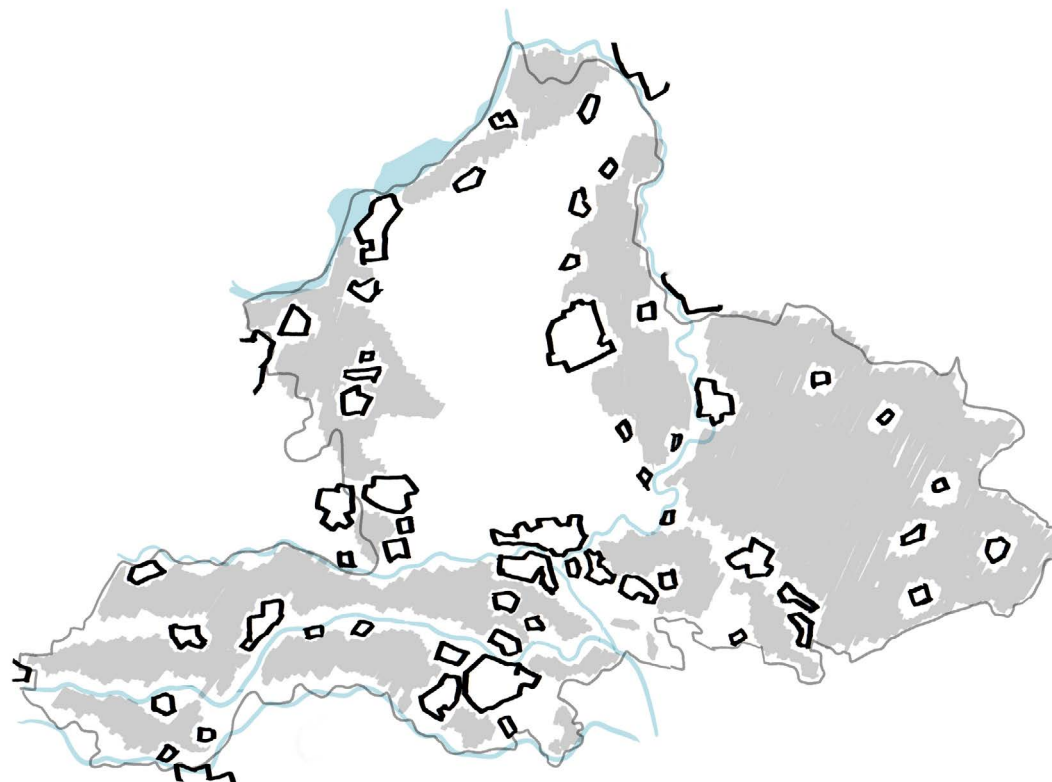


Draag bij aan de
vitaliteit van het
landelijk gebied

ONTWIKKELDOEL:

Draag bij aan de vitaliteit van het landelijk gebied

Behoud het landelijke karakter van de luwe delen van de provincie Gelderland. Wees terughoudend ten aanzien van stedelijke ontwikkelingen en ontwikkel duurzame economische dragers die bijdragen aan de leefbaarheid en de kwaliteit van het landschap. Creëer nieuwe verdienmodellen voor de landbouw, gericht op voedselproductie in combinatie met landschap en natuurbeheer en stimuleer het recreatief medegebruik. Geef vorm aan de inpassing van de grote transitie-opgaven (klimaat, energie). Aantrekkelijke en innovatieve conceptontwikkeling helpt bij het denken over en inrichten van het landelijk gebied.



KERNWALITEIT:

Diversiteit aan steden en dorpen

Gelderland kent een grote variatie aan steden, dorpen en buurtschappen. Elke kern heeft daarbij zijn eigen kleur, bepaalt door de historie, de ligging in het landschap en de mensen die er wonen.

◆ Historische stadscentra

🏰 Historische dorpskernen (Beschermd Rijksstads- of dorpsgezichten)

Diversiteit aan dorps- en stadsranden

— Kwalitatief hoogwaardige randen

— Randen met een kwaliteitsopgave

(Dit wordt in de streekgidsen verder beschreven)

Landschappelijke karakteristiek

Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving

Ordenende structuren

Stad-land relatie

Analyse op hoofdlijnen van kwaliteit
van stads- en dorpsranden Gelderland



Geef elke stad
en dorp zijn
eigen kleur

ONTWIKKELDOEL:

Geef elke stad en dorp zijn eigen kleur

Breng de voortgaande verstedelijking (wonen, werken, voorzieningen en infrastructuur) in balans met de onderscheidende karakteristieken van steden, dorpen en omliggende landschappen. Kies naar gelang de omvang van de opgaven voor een strategie van inpassen, aanpassen of transformeren. Schenk daarbij meer dan voorheen aandacht aan goede stedenbouw, architectuur en openbare ruimte.

Zowel in het landelijke als in het stedelijk gebied moet ruimte worden gezocht voor grote transitieopgaven, bijvoorbeeld op het gebied van energie, klimaat en biodiversiteit. Aantrekkelijke en innovatieve conceptontwikkeling helpt bij het denken over en inrichten van steden, dorpen en het aangrenzende buitengebied.

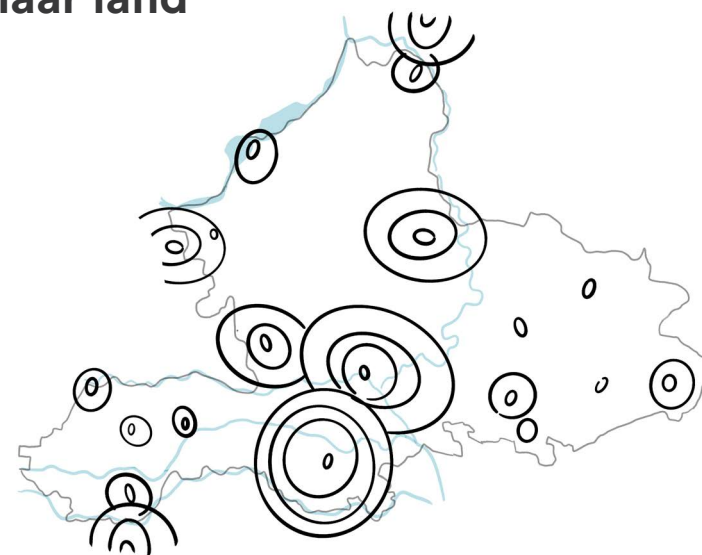


Geef stads- &
dorpsrandzones
vorm

ONTWIKKELDOEL:

Geef vorm aan de overgang van stad/dorp naar land

Onderken de betekenis van de in breedte variërende stads- en dorpsrandzones. Bepaal - 360 graden rond - de verschillende sferen in de stads- en dorpsrandzone die behouden en verder ontwikkeld kunnen worden. Streef naar passende afronding van dorps- en stadsranden, die inspeelt op de ruimtelijke kenmerken van het aanliggende landschap en waarbij sprake is van aantrekkelijke verbindingen tussen kern en landschap. Zorg voor een zachte overgang in organisch gegroeide landschappen. In grootschalige planmatig ontwikkelde landschappen met rechte lijnen is een groene harde overgang vaak meer passend. Prominente stedelijke fronten zijn vooral voorbehouden aan historische stadscentra die grenzen aan het landschap. Maak het ontwikkelen van een robuuste groenstructuur onderdeel van de verstedelijkingsstrategie in dynamische gebieden zoals de Groene Metropool Arnhem-Nijmegen, Stedendriehoek en Veenendaal, Ede, Wageningen. Ontwikkel hier regionale groengebieden vergelijkbaar met Park Lingezegen, die dienen als groene buffer en uitloopgebied voor de stedeling.



KERNWALITEIT:

Het vrijetijdslandschap van Nederland

Gelderland is het vrijetijdslandschap van Nederland. De Veluwe met haar verblijfsrecreatie, de diverse watersportcentra langs de rivieren en randmeren, de grote attractieparken en de historische binnensteden vormen recreatieve trekkers van formaat.

In vrijwel de gehele provincie is sprake van een fijnmazig netwerk van wandel- en fietsroutes, aangevuld met kleinschalige recreatieve voorzieningen zoals historische dorpjes, kastelen en buitenplaatsen, lokale musea etc.

- Historisch stadscentrum
- Dijk als recreatieve as
- Watersporthotspot
- Recreatiehaven
- Attractie
- Grootschalige verblijfsrecreatie

Landschappelijke karakteristiek

Openheid, beslotenheid & ruimtebeleving

Ordenende structuren

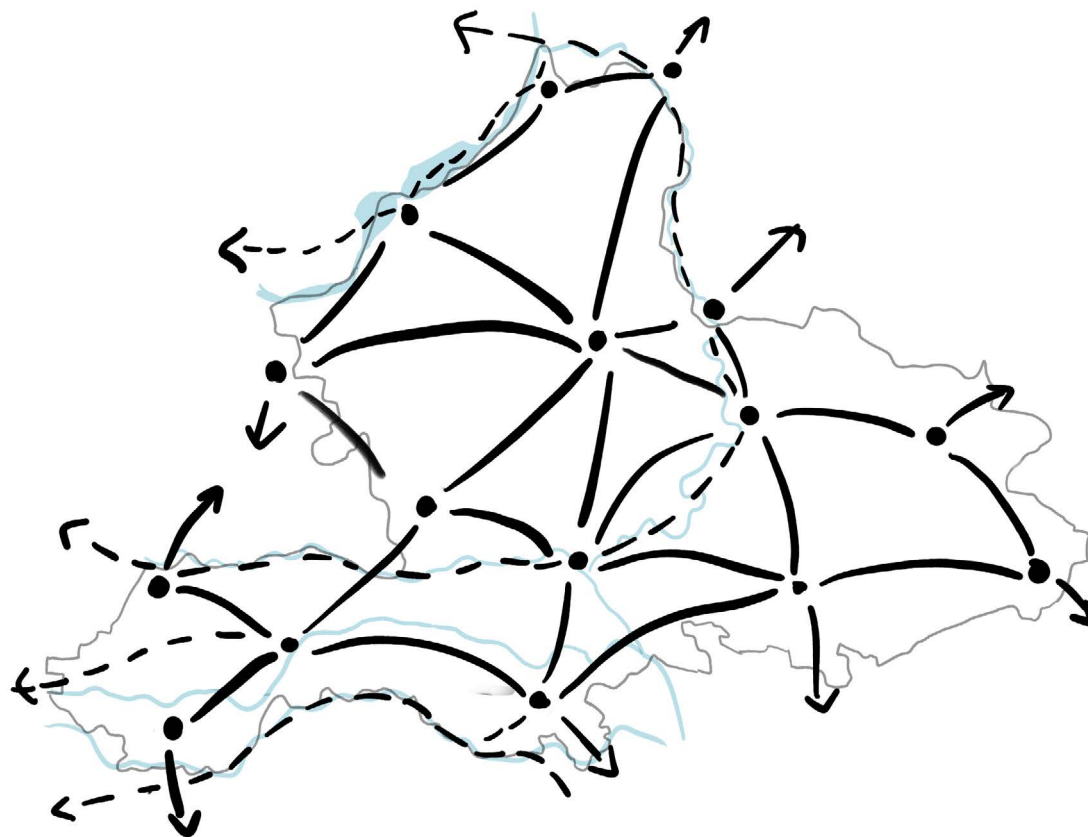
Stad-land relatie



ONTWIKKELDOEL:

Versterk de recreatieve betekenis en vergroot daarbij de toegankelijkheid van het buitengebied

Geef, gekoppeld aan het patroon van verstedelijking, aandacht aan het versterken van het recreatieve routenetwerk en het ontwikkelen en faciliteren van landschapsinclusieve recreatieve voorzieningen. Dit vergroot de landschapsbeleving en draagt bij aan de alsmear toenemende recreatieve behoefte. Bovendien creëert het nieuwe economische dragers van het landschap.





Oude spoorlijn naar Duitsland, foto Gemeente Winterswijk

A photograph of a lush, green landscape. In the foreground and middle ground, there is a dense thicket of various green plants, including large-leafed leafy greens and numerous ferns. Some ferns have brown, dried fronds. In the background, a line of tall, dark green trees is visible against a clear blue sky. The text "Tot slot" is overlaid in the center of the image.

Tot slot

5. Verder met het landschap

Met deze koepelgids, aangevuld met 11 met elkaar samenhangende streekgidsen waarmee we heel Gelderland dekken, bieden we inzicht in en overzicht van landschappelijke kernkwaliteiten, ontwikkeldoelen en ontwikkelprincipes. Deze principes geven aan op welke wijze invulling gegeven kan worden aan de ontwikkeldoelen met oog op behoud en ontwikkeling van de landschappelijke kernkwaliteiten. Voor 53 deelgebieden worden in de 11 streekgidsen die principes nader geduid en ter inspiratie aangeboden. Stuk voor stuk leunen ze op algemene ontwikkeldoelen zoals die in deze koepelgids zijn geformuleerd.

Onze omgang met landschap vraagt continue betrokkenheid en nieuw elan, opdat landschap in de ruimtelijke ordening weer een stevige factor van betekenis wordt en het handelen van de mens in zijn fysieke leefomgeving overduidelijk trekken vertoont van landschapsinclusiviteit. Het gaat om het inzetten van een brede waaier aan instrumenten om die landschapsinclusiviteit te bereiken. Dus met streekgidsen in de hand en deze koepelgids in hoofd en hart werken we voort aan onze mooie Gelderse landschappen.

WAT KUN JE ALLEMAAL DOEN MET LANDSCHAP?

Kijk naar buiten of loop naar buiten en je ziet het landschap, of je nu in de stad of in het dorp bevindt of ergens daarbuiten in het landelijk gebied. Het is allemaal landschap en het landschap toont zich als het resultaat van natuurlijke processen en menselijk handelen. Het landschap is niet statisch, het beweegt. De mens is al eeuwenlang druk bezig in en met dat landschap. Ontwerpen en bouwen aan het landschap zodat een aantrekkelijke, inspirerende en functionele leefruimte ontstaat. Soms kan sprake zijn van transformatie van het bestaande landschap.

Denk meer landschapsinclusief. Ontwikkel bijvoorbeeld een nieuwe woonwijk of nieuw bedrijventerrein als een landschap en richt het in langs bestaande landschappelijke structuren. Of trek het landschap de bestaande woonwijk of het bedrijventerrein in om daarmee de relatie met het omringende buitengebied te versterken. Ga voor inpassing van het initiatief of project in het bestaande landschap door het te omzomen met groen

dat hoort bij het landschap.

Ga het landschap verdergaand vergroenen en verrijken met grotere biodiversiteit door bijvoorbeeld eigentijdse landschapselementen aan te leggen in het landelijk gebied en verrassend nieuw areaal natuur in stedelijk gebied. Maak landschap toegankelijk voor met name wandelaars en fietsers. Richt beleefplekken in om alle zintuigen te kunnen openen naar het landschap.

Landschap nodigt uit om te koesteren en om er van te genieten, maar daagt ook uit tot beschrijving en onderzoek, bijvoorbeeld via een landschapsbiografie om daarmee ook de cultuurhistorische betekenis en waarden van landschap hoog te houden. Bij onderzoek hoort ook monitoren; de kwantitatieve en kwalitatieve ontwikkelingen in kaart brengen om zo nodig bij te sturen en negatieve gevolgen te herstellen.

BEHOUDEN EN ONTWIKKELEN

In de basis gaat het om behouden en ontwikkelen van landschappen en landschappelijke waarden en

kwaliteiten. Waar zitten we op de balans van behouden en ontwikkelen? De aard van het landschap bepaalt of het accent meer op behoud dan wel op ontwikkeling ligt. In gebieden met een hoge landschapskwaliteit zal het accent meer liggen op behoud van de kwetsbare kernkwaliteit, zoals bijvoorbeeld openheid en kleinschaligheid. Vastleggen van deze kwaliteiten in het omgevingsplan is hier een geschikt instrument.

In gebieden waar meer verrommelde landschappen voorkomen (kaalslag, bebouwing zonder structuur) zal het accent meer op herstel liggen. Hierbij gaat het om de vraag hoe je met ruimtelijke ontwikkelingen sloop en herstel kunt bevorderen en komen instrumenten als voorwaardelijke verplichtingen, gebiedsfondsen en overeenkomsten meer in beeld. In de gebieden met stedelijke dynamiek zal veeleer transformatie van landschappen aan de orde zijn. Dan is de vraag veel meer een ontwerpogave: hoe maak je een nieuw landschap met ruimtelijke kwaliteit? In veel gevallen zal het echter een mix van genoemde instrumenten zijn.

Het is raadzaam om kwetsbare of bijzondere landschapskwaliteiten vast te leggen in omgevingsplannen. Papier is echter geduldig. Dit heeft alleen effect als er in het buitengebied ook toezicht is en de bestuurlijke wil om handhavend op te treden bij ongeoorloofde aantasting van die kwaliteiten. Ook het nakomen van voorwaardelijke verplichtingen, uitvoeringsafspraken

en overeenkomsten om ontwikkeldoelen te realiseren vraagt om actieve naleving en dus toezicht.

BREED PALET AAN INSTRUMENTEN INZETTEN

Het gaat om borgen en ontwikkelen van kwaliteiten van de Gelderse leefomgeving, in het licht van veel verschillende ruimtelijke ambities en opgaven. Kwaliteiten op het vlak van ruimte, landschap, cultuurhistorie (erfgoed) en ecologie (natuur). Maar ook kwaliteiten ten aanzien van bodem, water en milieu en kwaliteiten van het Gelders bereikbaarheidsnetwerk en de inrichting van de Gelderse leefomgeving.

De Provincie Gelderland heeft grosso modo vijf rollen tot haar beschikking en vanuit die rollen zijn verschillende instrumenten in te zetten, waarbij het niet gaat om 'of' maar om 'en'; een breed palet aan instrumenten vergroot de slagkracht. De vijf rollen zijn:

- Reguleren
- Regisseren
- Stimuleren
- Faciliteren
- Loslaten

Van landschap loslaten is geen sprake. Door onze 'Heel Gelderland' benadering zetten we juist in om landschap overal van betekenis te laten zijn. Neemt niet weg dat

we gaandeweg als provincie kunnen gaan vinden dat bepaalde zaken (geheel of gedeeltelijk) gerust mogen worden overgelaten aan derden. Daarbij laten we elkaar niet los, maar proberen elkaar daarin te ondersteunen.

Tegenover loslaten staat reguleren. Het ligt voor de hand om via de provinciale omgevingsverordening regels op te nemen om het landschapsinclusief handelen te bevorderen dan wel af te dwingen. Dat kan voor specifieke gebieden (zoals de nationale landschappen en waardevolle open gebieden), maar ook door een regel op te nemen die stelt dat overal in Gelderland bij elke nieuwe ruimtelijke ontwikkeling rekening gehouden moet worden met de kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen van het landschap.

Andere mogelijke en wellicht nieuwe instrumenten zijn (en heus niet alleen voor provincie interessant):

Op het gebied van regisseren:

- door in gang zetten van integrale gebiedsontwikkelingsprojecten (met verschillende intensiteiten en tempi) en deze daadkrachtig en participatief uit te voeren;
- door het uitdragen van een omgevingsgerichte werkhouding (een doe-principe waarbij *belangen + opgaven + gebied + partners + kwaliteit* in samengang – 'rond de tafel' – ter berde worden gebracht);
- door het maken van een 'Ruimtelijk Perspectief'

(coördinatie van alle opgaven, hoe deze landen in de Gelderse leefomgeving, incl. landschappelijke implicaties);

- door het opstarten van zogenaamde ‘streekmanagementtrajecten’ (periodiek de schijnwerper op een streek zetten door met instanties, overheden en bewoners van die streek de staat van het landschap te beschouwen en te ‘managen’);
- door positie in te nemen in verschillende gebiedsagenda’s.

Op het gebied van stimuleren:

- door communicatie-instrumenten (hoort ook bij faciliteren), in de breedste zin: dialoog, debat, ateliers, (ontwerpend) onderzoek, tentoonstellingen, voorbeeldboeken, prijzen en prijsvragen, excursies, roadshows, symposia, informatievoorziening, inzet klassieke en moderne media, actieve digitale platforms, atlanten etc.;
- door samenstellen van streekgidsen en andere inspiratiedocumenten (bijv. Zonnewijzer);
- door het leggen van verbindingen tussen alle (omgevings)kwaliteiten in een gebied;
- door het duiden van landschapsinclusiviteit bij de verschillende provinciale, regionale en gemeentelijke beleidsprogramma’s en programmeringen.

Op het gebied van faciliteren:

- door het opzetten van subsidieregelingen (hoort

ook bij regisseren en stimuleren);

- door het delen van kennis, data en vaardigheden; met aandacht voor digitale toegankelijkheid en ontsluiting;
- door het helder en transparant netwerken waarbij stevige en continue relaties worden onderhouden met relevante partners; daarbij nadrukkelijk ook zoeken naar nieuwe actoren: bijv. gebiedscoöperaties;
- door het opzetten en uitvoeren van functionele en efficiënte monitorsystemen;
- door het faciliteren van broodnodige capaciteiten op het vlak van landschap en ontwerp.

De kunst is om instrumenten in samenhang met elkaar in te zetten, zodat ze elkaar ondersteunen om de grote maatschappelijke ambities met landschappelijke kwaliteit te realiseren. En daarbij niet alleen te varen op regels, maar nadrukkelijk vorm en inhoud te geven aan een flankerend programma dat landschap vooruit helpt.

WIE DOET MEE?

Landschap is mensenwerk, zeker in Nederland en Gelderland. Maar mensen zetten de toon. Van wie is het landschap eigenlijk? Van niemand en daarmee van iedereen (of andersom). Landschap heeft hoe dan ook vele fans. Niet in de laatste plaats de grondeigenaren zelf; zij die gronden in bezit hebben en daarmee

verantwoordelijkheid dragen voor het daarop rustende landschap. Maar ook alle soorten ruimtegebruikers verbinden zich aan het landschap. Als inwoner of ondernemer, als bezoeker van steden, dorpen en streken, als onderzoeker van de leefomgeving, als passant van de buitenwereld.

In het bijzonder hebben besturen een expliciete verantwoordelijkheid zodra zij als overheid of maatschappelijke stichting of vereniging sturen of gaan sturen in het ruimtelijk domein. Dan is landschap niet ver weg meer. Interessant is het ontdekken van nieuwe collectieven, zoals burger- of gebiedscoöperaties die meer en meer hun rol gaan innemen in de landschapszorg. Tot slot is een belangrijke actor: de initiatiefnemer zelf, hij of zij die op het punt staat om in het ruimtelijk domein, in zijn of haar leefomgeving, een ingreep te doen of een activiteit te ontfouwen. Gaat dit gepaard met ruimtelijke en landschappelijke kwaliteit?

De koepelgids en de streekgidsen helpen bij de beantwoording van deze vraag en voeden het continue debat over wat uiteindelijk een aantrekkelijk en gewenst landschap dient te zijn. Voor de provincie ligt de uitdaging om daar velen bij te betrekken.



Vrachtschepen op de Maas, foto Gemeente Wijchen

Bijlagen





A. Kernkwaliteiten en ontwikkeldoe- len van de Gelderse streken

Kernkwaliteiten zijn de essenties van het landschap van de Gelderse streken; de te behouden kenmerken waarmee de deelgebieden zich van elkaar onderscheiden. Deze kernkwaliteiten vormen de basis van de ruimtelijke kwaliteit en bepalen de identiteit van Gelderland. Ze zijn gebaseerd op de ruimtelijke opbouw van het historisch gegroeide landschap met de karakteristieken van de bodem en het watersysteem, de ecologie, ontginningsgeschiedenis, cultuurhistorie en verstedelijking. De ontwikkeldoelen geven aan wat wordt beoogd met versterking van de kernkwaliteiten.

We onderscheiden 11 streken in Gelderland: (zie nevenstaande kaart)

1. Veluwe
2. Randmeerkust
3. Gelderse Vallei
4. IJsselvallei
5. Achterhoek
6. Liemers
7. Overbetuwe
8. Betuwe
9. Bommelerwaard
10. Land van Maas en Waal
11. Rijk van Nijmegen

Deze streekindeling is gebaseerd op “Panorama Landschap” van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), maar enigszins aangepast. De streek Overbetuwe is kleiner door de Liemers (w.o. Montferland) als aparte streek op te nemen en de Ooijpolder bij Nijmegen in te delen bij het ‘Rijk van Nijmegen’ i.p.v. de Overbetuwe. De Veluwe hebben we begrensd op het Centraal Veluws Natuurgebied; dat is het natuurkerngebied; voornamelijk Gelders Natuurnetwerk met daarbinnen enkele kernen en agrarische enclaves.

De begrenzing van de streken is op provinciale schaal bepaald. Daarbij zijn waar mogelijk herkenbare grenzen gehanteerd, zoals de loop van rivieren. Dit betekent dat het in de praktijk kan voorkomen dat een locatie op de grens van twee streken meer kenmerken en kwaliteiten heeft van de streek die naastgelegen is dan die van de streek waar de locatie bij is ingedeeld. In die gevallen moeten de kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen die op die locatie het meest van toepassing zijn gehanteerd worden en kunnen, bij aantasting van de kernkwaliteiten, de bijdragen in de lijn van de daarbij behorende ontwikkeldoelen liggen.

We beginnen hierna met de kernkwaliteiten van Gelderland als geheel, omdat Gelderland zelf ook een gebied binnen Nederland is en omdat de kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen voor Gelderland als geheel houvast bieden bij grote streekgrens-overschrijdende ontwikkelingen. Ook zijn ze te gebruiken als de kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen voor de streken te weinig houvast bieden. Dan kan men terugvallen op de kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen die generiek van toepassing zijn.

Bronnen: deze kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen zijn gedestilleerd uit bestaande provinciale en andere documenten waarin deze Gelderse kwaliteiten en ontwikkeldoelen al staan beschreven, zoals de beschrijving van de kernkwaliteiten voor de nationale landschappen (2014), de streekplanuitwerking waardevolle landschappen (2005), het provinciale Landschapsboek (2004) en aangevuld met de kennis omtrent actuele ontwikkelingen (maart 2021).

0. Gelderland

	Kernkwaliteiten	Ontwikkeldoelen
1	Gelderland laat zich sterk kenschetsen door de Gelderse streken. Gelderland bestaat historisch gezien uit drie kwartieren van het hertogdom Gelre (historische identiteiten) en tegenwoordig uit zes (administratieve) regio's. De streken, elf in totaal, vormen ruimtelijk en landschappelijk samenhangende gebieden.	Behouden en versterken van de waarden en (kern)kwaliteiten van de afzonderlijke streken en gebieden als uitgangspunt nemen bij ruimtelijke ontwikkelingen. De differentiatie tussen streken en gebieden zoveel mogelijk erkennen, koesteren en versterken.
2	Gelderland toont een opmerkelijk patroon van hoog en laaggelegen gronden. Het reliëf wordt voornamelijk bepaald door het landschap van stuwwallen, dekzanden (zandgronden) en riviervlaktes (rivierkleigronden). Op enkele plekken veengronden.	Het patroon van voornamelijk hoger gelegen zandgronden en lager gelegen rivierkleigronden als leidraad gebruiken voor verdere ruimtelijke ontwikkelingen. De landschappelijke gradiënten meer beleefbaar maken en ruimtelijke ontwikkeling erop afstemmen.
3	Gelderland is rijk aan agrarische cultuurlandschappen, natuur-gebieden en cultuurhistorische ensembles. Een mozaïek aan verschillende belevingsgebieden.	Het landelijk gebied blijvend ontwikkelen als ruimte voor functies gebonden aan het landelijk gebied. Ontwikkeling naar duurzame landbouw versterkt het landschap. Versterking van recreatieve beleving en recreatieve toegankelijkheid door slimme zonering. Meer dan voorheen ruimte scheppen voor grote transitieopgaven, rekening houdend met de kernkwaliteiten van te onderscheiden gebieden. Terughoudendheid ten aanzien van het spreiden van stedelijke functies in landelijke gebied. Stimuleren behoud groene landschapselementen en cultuurhistorische ensembles en monumentale gebouwen.
4	Gelderland heeft veel natuur binnen haar grenzen. Grote en kleine natuurgebieden vormen samen het Gelders natuurnetwerk (GNN). Onderdelen van GNN hebben met Natura 2000 een Europese	Beschermen en ontwikkelen van de Gelderse natuur, inclusief de Natura 2000 waarden. Met aandacht voor grote variatie aan natuurdoeltypen en soortenrijkdom. Inrichten van groene ontwikkelzones (GO) om GNN

	kwalificatie.	robuuster en meer verbonden te maken. Openhouden van weidevogelgebieden. Ook buiten GNN/GO streven naar verhogen van de biodiversiteit. Bij natuurontwikkeling passende koppeling zoeken met cultuurhistorische, landschappelijke en recreatieve waarden. Zo mogelijk aansluiten bij klimaatdoelen.
5	Gelderland is trots op haar grote rivieren: Maas en Rijntakken. De poort van de delta. Een weids rivierenlandschap strekt zich uit. Van oost naar west (Rijn, Waal en Maas) en een aftakking naar het noorden (IJssel). Met structuren en patronen van uiterwaarden en dijken. We vergeten de oude Zuiderzeekust niet.	Blijvend optimaliseren van de (nationale) waterhuishouding en riviermanagement, ook ten behoeve van de scheepvaart. Borgen van hoogwaterveiligheid door uitvoeren Deltaprogramma. Blijven ontwikkelen van de rivieren als ecologische corridors. Behoud en ontwikkeling van het karakteristieke rivieren- en randmeerkustlandschap.
6	Gelderland kenmerkt zich door een veelheid aan laaglandrivieren (o.a. Berkel, Oude IJssel en Linge), beken, sprengen en weteringen (laken en zegen); dragers van identiteit van gebieden.	Optimaliseren van regionale waterhuishouding. Water langer vasthouden om periodieke droogte op te vangen en maatregelen nemen om wateroverlast te voorkomen en waterkwaliteit te verhogen. Versterken cultuurhistorische en landschappelijke waarden van rivieren en beken. Natuurontwikkeling en recreatieve toegankelijkheid versterken.
7	Historische linies zoals de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Limes, de Grebbelinie en de IJssellinie, vertegenwoordigen grote en unieke cultuurhistorische en landschappelijke waarden.	Bijzondere aandacht besteden aan de behoud door ontwikkeling van het landschap van de historische linies, passend bij de te beschermen erfgoedwaarden en landschappelijke continuïteit, met kansen voor recreatie, natuur, landbouw en klimaatadaptatie.
8	Structuur van verstedelijking. Langs grote rivieren en dijken, inclusief stedelijke waterfronten. Langs beken en riviertjes. Op hoger gelegen zoomen en langs straatwegen. Verspreid op de oostelijke dekzanden, meer geconcentreerd in de valleien. Linten in rivierenlandschap.	Bij voortgaande verstedelijking uitgaan van inbreiden boven uitbreiden. Bundelen, concentreren en clusteren van stedelijke functies. Toekomstbestendig maken en landschappelijk inpassen van bedrijventerreinen. Focus houden op infrastructurele zones en knooppunten. Meer dan voorheen aandacht schenken aan goede

		stedenbouw, architectuur en openbare ruimte en aan de kwaliteit van stads- en dorpsrandzones. Ook in stedelijk gebied ruimte maken voor grote transitie opgaven: stad klimaatadaptief en circulair maken, versterken biodiversiteit, duurzaam energetisch, bereikbaar, beleefbaar, veilig en gezond, smart en inclusief, sociaal en cultureel vitaal en wat voorzieningen betreft compleet.
9	Netwerk van wegen en kanalen. Gelderland wordt dooraderd door een netwerk van wegen en kanalen. Deze structuren verbinden de 11 streken en dragen bij aan de beleving van het Gelders landschap. In combinatie met wegbeplanting dragen ze bij aan de landschapsstructuur.	Herinrichting en nieuwe aanleg van infrastructuur zorgvuldig afstemmen op de kwaliteiten van het omringend landschap en van dorpen en steden, met aandacht voor de landschappelijke continuïteit van de route. Zowel de beleving vanuit de omgeving op de infrastructuur als de beleving vanaf de weg is van belang. Met bijzondere aandacht voor wegbeplanting. Iedere route vraagt om een route-ontwerp met een integrale blik op ruimtelijke ontwikkelingen.
10	Gelderland is rijk aan buitenplaatsen, landgoederen en landgoedzones. Met waardevolle ensembles van statige huizen, parken, landerijen en lanenstelsels. In het bijzonder Gelders Arcadië op de zuidoostflank van de Veluwe.	Herstellen van de historische identiteit en samenhang van de landgoederen. Behoud en ontwikkeling van natuurrijke landgoederen en buitenplaatsen, inclusief passende verbreding van de economische basis en versterking van recreatieve beleving (o.a. toegankelijkheid). Mogelijkheden benutten om nieuwe landgoederen te vestigen.
11	Open en groene ruimtes met weinig bebouwing vormen het basissenmerk van het landelijk gebied. Deze ruimtes variëren van (zeer) grootschalige open gebieden in bijvoorbeeld uiterwaarden, komgebieden en broeklanden, tot (zeer) kleinschalige gebieden met een kamerstructuur van open ruimtes en vele landschapselementen. Bijzondere open gebieden worden gevormd door oude bouwlanden: essen en enken. Openheid als contrast met het	In z'n algemeenheid openheid zoveel mogelijk bewaren. Behoud van de open weidsheid door terughoudend te zijn bij ruimtelijke ontwikkelingen, inclusief energietransitie, waar goede ontwerpprincipes sturing geven aan de versterking van de ruimtelijke kwaliteit. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame landbouw. Mogelijk combineren met klimaatadaptatie. Naast openheid met een grote maat, ook openheid met een kleine maat meer dan voorheen met

	stedelijk gebied.	zorg omkleden.
12	Gelderland kent een rijke geschiedenis, vanaf de eerste bewoning in het rivierengebied, de Hanze, hertogdom Gelre, haar opgaan in de Republiek en later in het Koninkrijk der Nederlanden, de modernisering, gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog, haar constante strijd tegen het hoge water.	Afleeftbaar maken van de geschiedenis in het landschap en in steden en dorpen, door behoud en restauratie van verwijzende artefacten en structuren en door beleefbare herinneringsplekken, -routes en -evenementen.

1. Veluwe

	Kernkwaliteiten	Ontwikkeldoelen
1	Reliëfrijk stuwwallencomplex en veruit het grootste aaneengesloten groene en bosrijk gebied van Nederland. Inclusief het spectaculaire 'steile' reliëf op de zuidflank van de Veluwe, de zuidrand van de stuwwal.	Ruimtelijke ontwikkelingen houden rekening met en dragen zo mogelijk bij aan de kernkwaliteiten van de Veluwe. Handhaven en versterken van de Veluwe als groen-blauwe long van Nederland. Meer nog dan voorheen natuurgebieden met elkaar verbinden, o.a. door onthekken, ecoducten en groene zoomen. Inclusief natuurrijke verbindingen met omliggende, lagergelegen gebieden in Gelderse Vallei, IJsselvallei en Randmeerkust. Behouden van aardkundige waarden en de zoetgrondwatervoorraad. Terughoudendheid ten aanzien van ontgronden. Vermindering van barrièrewerking van kruisende infrastructuur.
2	Sterke afwisseling van bos- en natuurgebieden, heidevelden, zandverstuivingen, agrarische enclaves en landgoederen met landgoedstructuren en lanen.	Versterken van de variatie aan natuurdoeltypen. Accentueren van de overgangen tussen landschaps-eenheden. In de agrarische enclaves transitie inzetten naar duurzame landbouw met behoud van openheid. Introduceren van passende nieuwe grondgebruiksvormen zoals voedselbossen, beleefplekken en kleinschalige energieopwekking. Behouden en versterken van de kwaliteiten van landgoederen en buitenplaatsen. De landgoederenstructuur op de zuidoostflank onder de naam Gelders Arcadië meer herkenbaar en beleefbaar maken.
3	Schaars oppervlaktewater: vennen, enkele beken en aan de rand sprengen en sprengbeken.	Herstel van de loop en vorm van sprengbeken in hun cultuur-historische betekenis en haar zichtbaarheid vergroten. Natuurrijkdom van beken en vennen vergroten.
4	Grote historische gelaagdheid met fenomenen en verhalen uit	De tijdslagen meer beleefbaar maken. Historische artefacten, structuren en

	verschillende tijdslagen. Grootste aantallen en dichtheid aan grafheuvels en celtic fields van Nederland. IJzerwinning en heidepotstalsysteem. Aanwezigheid van hessenwegen en koningswegen.	ensembles behouden, restaureren en recreatief ontsluiten.
5	Rijke variatie aan (cultuurhistorisch bepaalde) soorten bos met hoge ecologische waarden. Veel natuurgebieden hebben de Natura 2000 waarden.	Variatie behouden en versterken en zo nodig herstellen. Bevorderen van een gevarieerd loofbos en verminderen van naaldbos. Behouden van oude boskernen. Hoge bescherming van Natura 2000 waarden. Herstel kwaliteit van bodem en bevorderen ecologische beheer. In balans brengen met houtproductie.
6	Aantrekkelijk en relatief goed ontsloten recreatielandschap, al vanouds een geliefde vakantie-bestemming voor Nederland.	De recreatieve druk meer dan voorheen zoneren in drukke, luwe en stille gebieden, inclusief passende recreatieve ontsluiting. Met aandacht voor sluiten van wegen en parkeerplaatsen en uitbreiding onverharde paden.
7	Bijzondere beleving van 'leegte' en 'eindeloosheid', stilte en donkerte, flora en fauna, beslotenheid, openheid door aanwezigheid van heidevelden, zandverstuivingen en oude bouwlanden in enclaves en op de flanken.	Zorgdragen dat Veluwe-beleving (in te onderscheiden beleevingsgebieden) meer authentiek wordt door bestendigen van genoemde kwaliteiten. Inrichten van beleevingsplekken overeenkomstig de zonering. Open plekken en enclaves, vooral oude essen, koesteren en behouden. Geldt ook voor landgoederen en buitenplaatsen. Stiltegebieden blijvend in acht nemen. Donkerte 'intensiveren' door belichting aan te passen of achterwege te laten.
8	Contrast tussen de besloten randen van de Veluwe met de lager gelegen open en halfopen gebieden (flanken), gecombineerd met bijzondere zichtlijnen of panorama's op de omgeving.	Contrast handhaven en versterken door natuurbouw of natuurinclusieve landbouw. Zichtlijnen behouden voor versturende elementen en waar mogelijk panorama's toevoegen.
9	Op het massief komt weinig maar wel specifieke bebouwing voor: o.a. instellingsterreinen, kazernes, vakantieparken, landgoederen.	Grote terughoudendheid betrachten bij verdere ontwikkeling van gebouwen en bebouwde terreinen, zowel bij uitbreiding, nieuwvestiging en

	Zes steden liggen met hun 'rug' op de stuwwallen: Arnhem, Wageningen, Ede, Harderwijk, Hattem en Apeldoorn. Geldt ook voor de talrijke grotere en kleinere dorpen langs de Veluwe.	functieverandering. Zorgvuldig inpassen is noodzakelijk, rekening houdend met natuurwaarden. Bosrijke stads- en dorpsrandzones vragen om zorgvuldige afstemming van soms conflicterende ruimteclaims.
--	--	---

2. Randmeerkust

	Kernkwaliteiten	Ontwikkeldoelen
1	Gradiënt van hoge gronden van het Veluwemassief naar de lagere gronden langs de Randmeren: een landschappelijke zonering met kwelzones en van zuid naar noord afstromende beken. Daarnaast is de kustlijn van de voormalige Zuiderzee een landschappelijke kernkwaliteit.	Ruimtelijke ontwikkelingen houden rekening met en dragen zo mogelijk bij aan de kernkwaliteiten van de Randmeerkust. Zoveel mogelijk de gradiënt respecteren, zichtbaar en beleefbaar maken. Ruimtelijke ontwikkeling houdt rekening met deze landschappelijke zonering. Afstromende beken zijn aanleiding voor verdere natuurontwikkeling en landschapsbouw. Kwelzones benutten voor vernatting, in combinatie met klimaatadaptatie.
2	Kleinschalig half-open coulisselandschap langs de bosrand van de Veluwe met afwisseling van oude bouwlanden (open essen), houtwallen, buurtschappen, lanen, landgoederen, parkbossen en recreatievoorzieningen.	Behouden en versterken van het kleinschalig landschap door o.a. herstel, aanleg en beheer van groene landschapselementen en zorgvuldig openhouden van oude bouwlanden.
3	Historische Zuiderzeestraatweg van Amersfoort naar Zwolle: een dorpenweg op de flank van de Veluwe, inclusief historische steden Harderwijk en Elburg.	De Zuiderzeestraatweg is en blijft een historische ontwikkelings-as, waarbij het van belang is te voorkomen dat dit een aaneengesloten stedelijk lint wordt in de gradiënt door het versterken van groene ruimten tussen de dorpen. Het monumentaal karakter van Harderwijk en Elburg bewaren, herstellen en beleefbaar maken.
4	Tussen Elburg en Harderwijk grote openheid van veenlandschap met grasland. Gave ontwaterings-, ontsluitings- en verkavelings-	Zoveel mogelijk de karakteristieke verkaveling respecteren. Behoud van de open weidsheid door terughoudendheid te betrachten bij

	patronen, inclusief contrast met kleinschaligheid van de hogere flanken.	ruimtelijke ontwikkelingen. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame veehouderij en mogelijk klimaatadaptatie.
5	Ten noorden van Oosterwolde en Oldebroek: zeer open polder- en veenlandschap met opvallende afwezigheid van bebouwing en opgaand groen. Karakteristiek ontwaterings- en verkavelingspatroon, voornamelijk grasland. Bij Oldebroek contrast met de bebouwingslinten op de veenontginningen.	Zoveel mogelijk de karakteristieke verkaveling respecteren. Behoud van de open weidsheid door terughoudendheid te betrachten bij ruimtelijke ontwikkelingen. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame veehouderij. Mogelijk combineren met klimaatadaptatie.
6	Polder Arkemheen: extreme openheid in zeekleigebied met zeer weinig bebouwing en opgaande elementen; deels grillige (oude kreken), deels regelmatige, verkaveling met herkenbare oude veenontginningsrichting en oude hoeven op terpen langs de rand. Tevens stiltte in een verder verstedelijkende omgeving.	Behouden en beschermen van de extreme openheid door zorgvuldig om te gaan met uitbreiding van erven en door verdere bebouwing niet na te streven. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame veehouderij, mogelijk in combinatie met klimaatadaptatie.
7	Microreliëf door aanwezigheid van dekzandruggen en (fragmenten van) strandwallen met onregelmatige en kleinschalige blokverkaveling, inclusief kunstmatig opgeworpen pollen of terpen in het noorden.	Zoveel mogelijk het microreliëf respecteren.
8	Zichtlijnen op Veluwemassief en Randmeren, inclusief het nieuwe land van Flevoland.	Geen storende elementen plaatsen die waardevolle zichtlijnen negatief beïnvloeden.
9	Ecologische waarden met name langs beken (o.a. Hierdense beek), langs de voormalige Zuiderzeekust en in weidevogelgebieden. Natura 2000 waarden in Arkemheen en Veluwe randmeren.	Intensief inzetten op het verder aanleggen van ecologische verbindingzones en behoud en ontwikkeling van weidevogelgebieden. Beschermen Natura 2000 waarden. Waar mogelijk combineren met klimaatadaptatie en recreatieve toegankelijkheid.

3. Gelderse Vallei

	Kernkwaliteiten	Ontwikkeldoelen
1	Contrast- en gradiëntrijk valleilandschap tussen de hoger gelegen stuwwallen van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. Met een zuid-noord gerichte afwatering via Grift, Valleikanaal en Eem, tussen Rijn en Randmeren. Met in het zuiden de Grebbedijk als markante begrenzing.	Ruimtelijke ontwikkelingen houden rekening met en dragen zo mogelijk bij aan de kernkwaliteiten van de Gelderse Vallei. Zoveel mogelijk de landschappelijke gradiënt respecteren, zichtbaar en beleefbaar maken. De regionale waterhuishouding als basis voor ruimtelijke ontwikkeling. Versterken van de Grebbedijk met ontwikkeling van ruimtelijke kwaliteit en de dijk als scenic route.
2	Zacht glooiend dekzandlandschap met oost-west afstromende beken. Met in het noorden een afwisselend mozaïek- en landgoederenlandschap (inclusief Scherpenzeel), in het midden een agrarisch cultuurlandschap en in het zuiden het sterk verstedelijkt landschap van Ede, Wageningen, Veenendaal (U) en Rhenen (U).	Ruimtelijke ontwikkeling houdt rekening met de ruimtelijke en landschappelijke indeling van de Gelderse Vallei. Afstromende beken zijn aanleiding voor verdere natuurontwikkeling, landschapsbouw en klimaatadaptatie. Verduurzaming van het agrarisch cultuurlandschap door de transitie naar duurzame landbouw binnen het concept Food Valley.
3	Microreliëf door dekzandruggeten, natuurlijke beeklopen, gave broekgebieden en markante oude bouwlanden in de vorm van open enge en enken, vooral op de flanken van de Veluwe.	Zoveel mogelijk het microreliëf respecteren. De open gebieden bewaren door passende voortzetting van huidig grondgebruik en terughoudendheid ten aanzien van verdere bebouwing.
4	In het noordelijk deel van de vallei een kleinschalige landschap rond o.a. de Veldbeek met sterke afwisseling van natuur, heide, bos, weiden, landgoederen en kleine kernen.	Kleinschaligheid behouden en versterken door aanleg, herstel en beheer van groene landschapselementen, passende grondgebruiksvormen en verbetering van recreatieve toegankelijkheid.
5	In het agrarisch middengebied een hoge dichtheid aan erven met (voormalige) boerderijen, én de hoge dichtheid aan verspreide landschapselementen.	Gronden en opstallen waar mogelijk inzetten voor transitie naar duurzame landbouw. Intensiveren van landschapsbouw.
6	Het Binnenveld als landschappelijk, grootmazig contrast (nat,	Balans brengen in verdere verstedelijking (inclusief

	weidegrond, openheid en stilte) tussen verstedelijkingskernen Ede, Wageningen, Veenendaal (U) en Rhenen (U) en stuwwallen. Inclusief karakteristieke rechtlijnige wegenstructuur.	campusontwikkeling) en het stringent openhouden van het Binnenveld. Introductie en voortzetting van agrarisch natuurbeheer, waar mogelijk combineren met waterberging, klimaatadaptatie en recreatieve toegankelijkheid. De openheid behouden van het gebied waar de Veluwezoom en de Utrechtse Heuvelrug (Grebbeberg) de Rijn kussen. Hier geen blikvangende gebouwen of objecten plaatsen.
7	Aanwezigheid van de historische Grebbelinie.	De Grebbelinie behouden en herstellen, recreatief toegankelijk maken en benutten van voormalige inundatievelden voor klimaatadaptatie en natuur.
8	Ecologische waarden met name langs beken en andere watergangen, in landgoederen. Natura 2000 waarden in Het Binnenveld, o.a. bijzondere natte schraalgraslanden.	Intensief inzetten op het verder aanleggen van ecologische verbindingzones (o.a. tussen Utrechtse Heuvelrug en Veluwe). Beschermen van Natura 2000 waarden. Waar mogelijk combineren met klimaatadaptatie en recreatieve toegankelijkheid.

4. IJsselvallei

	Kernkwaliteiten	Ontwikkeldoelen
1	De rivier de IJssel, als Rijntak sterk meanderend, met een doorgaand karakter en stromend naar het noorden. Met rijkgeschakeerde open en natuurrijke uiterwaarden (Natura 2000), rivierduinen, richels en geulen, als ecologische verbindingzone tussen Rijn en de Randmeren. Variatie aan dijken met weidse vergezichten. In de uiterwaarden karakteristieke beplantingen: stelsel van hagen, houtsingels en knotwilgen. Relicten van steenfabricage met oude ovens, hoogwatervrije terreinen, droogvelden, kades en smalspoorrelicten.	Ruimtelijke ontwikkelingen houden rekening met en dragen zo mogelijk bij aan de kernkwaliteiten van de IJsselvallei. Het doorgaande en landschappelijke en parkachtige karakter van de IJssel behouden en versterken. Zorgvuldige versterking van de IJsseldijken, met respect voor en versterking van de ruimtelijke diversiteit en betekenis van de dijk als scenic route. Behouden en ontwikkelen van cultuurhistorische waarden.

2	Sterke landschappelijke contrasten daar waar de IJssel het stuwwalmassief van de Veluwe nadert, nabij Hattem in het noorden en langs Arnhem-Dieren in het zuiden. Bijzondere zichtlijnen. Inclusief stedelijke waterfronten van Hanzesteden Doesburg en Zutphen.	Bij ruimtelijke ontwikkelingen de landschappelijke contrasten zichtbaar en beleefbaar houden. De historische stadsgezichten zoveel mogelijk intact laten door geen storende elementen te plaatsen. Blijvende aandacht voor de ruimtelijke kwaliteit van de ontwikkeling van de stedelijke waterfronten en de relaties met de uiterwaarden.
3	Rivierenlandschap van uiterwaarden, oeverwallen en lagergelegen broekgebieden gecombineerd met het gradiëntrijk flankenlandschap vanaf de Veluwe aan de westkant. Aan de oostkant is de overgang naar het dekzand-landschap van Achterhoek subtiel.	Zoveel mogelijk de landschappelijke gradiënt respecteren, zichtbaar en beleefbaar maken. Streven naar een duurzame en natuurinclusieve vorm van landbouw. Bij inplaatsing van nieuwe functies het kleinschalig landschap versterken.
4	In de zuidelijke IJsselvallei afwatering via sprengen en beken direct op de rivier. Kleinschalig mozaïeklandschap met grote afwisseling van relatief open tot besloten landschap met talrijke landgoederen, weide en akkerland.	De regionale waterhuishouding als basis voor ruimtelijke ontwikkeling. Herstel van de loop en vorm van sprengbeken in hun cultuur-historische betekenis en haar zichtbaarheid vergroten. Kleinschaligheid van landschap behouden en versterken door aanleg van groene landschapselementen, passende grondgebruiksvormen, zorgvuldige inpassing van energietransitie en verbetering van recreatieve toegankelijkheid.
5	In de noordelijke IJsselvallei afwatering eerst via sprengen en beken, opgevangen via een stelsel van zuid-noord gerichte weteringen.	De regionale waterhuishouding als basis voor ruimtelijke ontwikkeling. Herstel van de loop en vorm van sprengbeken in hun cultuur-historische betekenis en haar zichtbaarheid vergroten. Geldt ook voor stelsel van weteringen.
6	In de noordelijke IJsselvallei zijn grote open gebieden met noord-zuid gerichte weteringen en fijnmazige, rechthoekige verkaveling. Contrast met de oeverwal aan de oostzijde en de oplopende Veluwe aan de westzijde.	Zoveel mogelijk de karakteristieke verkaveling respecteren. Behoud van de open weidsheid door terughoudendheid te betrachten bij ruimtelijke ontwikkelingen. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame veehouderij en mogelijk voor klimaatadaptatie.

7	Polder Nijbroek: markante veertiende-eeuwse verkavelings- en slotenpatroon (slagenverkaveling).	Zorgvuldig omgaan met deze historische verkaveling. Het vergroten van de historische afleesbaarheid.
8	Verstedelijking langs de dorpenweg op de oostflank van de Veluwe en in mindere mate op de oeverwallen. Dorpen (met dorpsfronten) aan de rivier, sterke relatie tussen dorpen en de IJssel.	De dorpenweg op de flank van de Veluwe is en blijft de ontwikkelings-as, waarbij de versterking van de kruisende groene ruimten (oost-west) van cruciaal belang is voor de landschapskwaliteit. Het koppelen van recreatieve toegankelijkheid aan deze groene wiggen.
9	Langs de rand van de Veluwe een fraai kleinschalig mozaïeklandschap: afwisseling van beken, smeltwater-ruggen, oude bouwlanden (essen), weiden, uitlopers van bossen, bosschages, landgoederen, buurtschappen en verspreide bebouwing. Inclusief Apeldoorns Kanaal als structurerend element met cultuurhistorische ensembles van sluizen, bruggen en bebouwing.	Het parkachtig mozaïeklandschap met haar fijnmazige variatie behouden en versterken door alleen passende ontwikkelingen toe te laten en terughoudend te zijn ten aanzien van te grote ingrepen. Verbeteren van de recreatieve toegankelijkheid. Apeldoorns Kanaal als cultuur-historisch lijnelement in het landschap beter bewaren en benutten. De landgoederenstructuur op de zuidoostflank onder de naam Gelders Arcadië meer herkenbaar en beleefbaar maken,
10	In het midden van de IJsselvallei – het groene hart van de stedendriehoek (Apeldoorn, Zutphen en Deventer (OV) – een parkachtig landschap: afwisseling van landgoederen, waterlopen, recreatiegebieden, natuurterreinen, landbouwgebieden, kleine dorpen en infrastructuur.	Voorkomen dat dit middengebied door mogelijk conflicterende, ruimtelijke ontwikkelingen verrommeld door te sturen op ruimtelijke kwaliteit en in te zetten op aantrekkelijke landschapsbouw. Zorgvuldige ruimtelijke ordening en ruimtelijke kwaliteit van ontwikkelingen langs Rijksinfrastructuur en opheffen barrièrewerking.
11	Ecologische waarden met name langs de IJssel (Natura 2000: Rijntakken, Hattermerpoort, Wilpse Klei, Ravenswaarden, Cortenoever en Rivierklimaatpark IJsselpoort), beken en sprengen en andere watergangen, in landgoederen en in weidevogelgebieden. Andere Natura 2000 gebieden zijn Wisselse Veen, Empese en Tondese heide, Waardevol Brummen en Soerens beekdal.	Intensief inzetten op het verder aanleggen van ecologische verbindingzones (o.a. vanaf de Veluwe naar de Achterhoek) en behoud en ontwikkeling van weidevogelgebieden. Beschermen van Natura 2000 waarden. Waar mogelijk combineren met klimaatadaptatie en recreatieve toegankelijkheid.

12	Ijssellinie: (relicten van) een historische verdedigingslinie uit de jaren 50 van de 20e eeuw.	De Ijssellinie behouden en markante onderdelen herstellen en recreatief toegankelijk maken en mogelijk benutten van de voormalige inundatievelden voor klimaatadaptatie.
13	Markante Ijsselhoeven: beeld-bepalende boerderijen in de vallei.	Karakteristieke streekarchitectuur behouden, restaureren en ontwikkelen o.a. door nieuwe functies, passend bij de omgeving.

5. Achterhoek

	Kernkwaliteiten	Ontwikkeldoelen
1	Een karakteristieke en identiteitsrijke streek in Oost Gelderland. Met het Oost-Nederlands Plateau als een bijzonder en hoger gelegen deelgebied (met een duidelijke terrasrand in het westen). Oude IJssel is grens met Liemers.	Ruimtelijke ontwikkelingen houden rekening met en dragen zo mogelijk bij aan de kernkwaliteiten van de Achterhoek en de te onderscheiden deelgebieden.
2	Een aanéengesloten en zacht glooiend dekzandlandschap (microreliëf) doorsneden door talrijke van oost naar west stromende, al dan niet gekanaliseerde, beken. De Berkel en de Oude IJssel zijn markante rivieren met langs gelegen, min of meer open rivierweiden. Aanwezigheid van rivierduinen langs de Oude IJssel.	Zoveel mogelijk het microreliëf respecteren. De regionale waterhuishouding vormt de basis voor verdere ruimtelijke ontwikkeling. Herstel van dynamisch rivier- en beekdallandschappen met landschapsbouw en het klimaatbestendig maken van het watersysteem om droogte en wateroverlast te voorkomen. Dit heeft een nauwe relatie met de transitie naar duurzame (kringloop)landbouw.
3	Rijke afwisseling van grondgebruik resulteert in een half-open coulisselandschap: weide en akkergronden, oude bouwlanden (grote en kleine open essen), houtwallen, hagen en singels, landgoederen en landgoederenzones, bos- en natuurterreinen, beken, laken en wettingen.	Behouden en versterken van de kleinschaligheid en bijdragen aan herstel en onderhoud van structurerende en bijzondere groene landschapselementen. Bij inplaatsen van nieuwe functies, bijvoorbeeld voor energietransitie, het coulisselandschap versterken.
4	Een landschap van dorpen, kleine kernen en buurtschappen.	Bij stedelijke opgaven is het behoud van het karakteristieke

	Doetinchem als centrumplaats. Zutphen en Doesburg zijn historische Hanzesteden met het gezicht naar de IJssel.	dorpenlandschap van belang, met aandacht voor de ruimtelijke kwaliteit van de stadsranden. Het monumentaal karakter van Doesburg en Zutphen bewaren, herstellen en beleefbaar maken.
5	Talrijke landgoederen als samenhangende ruimtelijke eenheden bestaande uit een statig huis, (oprij) lanen, historische tuin, bos en landerijen. Zelfstandig of in zones gegroepeerd.	Behouden en versterken van de landgoederen en landgoederen-structuren. Op gepaste wijze de economische basis en de recreatieve toegankelijkheid van landgoederen verbeteren.
6	Oost-Nederlands Plateau: kleinschalig, organisch gegroeid halfopen coulisselandschap met afwisseling van bosjes, houtwallen, landbouwgrond, lanen, meanderende beken, boerderijen; oostelijke helft kleinschaliger dan westelijke helft. Tevens rijk aan microreliëf: o.a. steilranden, essen, eenmansessen.	Het bijzondere coulisselandschap behouden en versterken door aanleg en beheer van groene landschapselementen, natuurontwikkeling langs beken en betere recreatieve toegankelijkheid beleefbaarheid. Recreatie meer gericht op het verhaal van de plek. Zorgvuldig openhouden van de oude bouwlanden en de bestaande steilranden niet schaden. Introduceren van passende nieuwe grondgebruiksvormen zoals duurzame landbouw (kringloop-landbouw, natuurinclusief etc.), voedselbossen, beleefplekken en kleinschalige energieopwekking. Beleefbaarheid van cultuurhistorische, geologische en aardkundige waarden vergroten. Aandacht voor kernkwaliteiten donkerte en stilte.
7	Het van oudsher natte en vlakke middengebied is relatief open en kent een jonge ontginning met een rationele verkaveling.	Ruimtelijke ontwikkelingen in dit middengebied sturen op ruimtelijke kwaliteit om verrommeling te voorkomen. Inzetten op aantrekkelijke landschapsbouw.
8	Overgang naar IJsselvallei via kleinschalig oeverwallenlandschap.	Behouden en versterken van de kleinschaligheid door o.a. aanleg, herstel en beheer van groene landschapselementen. Zoveel mogelijk het zicht op de IJsselvallei bewaren.
9	Samenhangende eenheid van hooggelegen beboste en besloten	Het versterken van de stuwwalkern door natuurontwikkeling. Zorgvuldig

	stuwwalkern van Lochemerberg met flankerend een reeks van open essen en bijzondere panorama's.	openhouden van de oude bouwlanden. De panorama's niet schaden met storende elementen en mogelijk belvédères toevoegen.
10	Ecologische waarden met name langs riviertjes en beken, in landgoederen. Andere Natura 2000 gebieden zijn o.a. Korenburgerveen, Bekendelle, Willinks Weust, Wooldse Veen (alle rond Winterswijk) en Stelkampsveld (nabij Barchem)	Intensief inzetten op het verder aanleggen van ecologische verbindingzones vooral langs riviertjes, beken en laken. Beschermen van Natura 2000 waarden. Waar mogelijk combineren met klimaatadaptie en recreatieve toegankelijkheid.
11	Circumvallatielinie: historische verdedigingslinie rond Groenlo, uit de 17e eeuw.	Circumvallatielinie behouden en markante onderdelen herstellen en recreatief toegankelijk maken.
12	Markante Scholteboerderijen: beeldbepalende herenboerderijen in de omgeving van Winterswijk in bosrijke setting.	Karakteristieke streekarchitectuur behouden, restaureren en ontwikkelen o.a. door nieuwe functies, passend bij de omgeving.
13	Drager van een sterke sociaal-culturele identiteit, met een geheel eigen waarde voor recreatie en toerisme. Ligging in de relatieve luwte van de Gelderse en Nederlandse dynamiek. In noordoosten stille gebieden.	Ruimtelijke en economische dynamiek dragen op passende wijze bij aan een levendige identiteit van de Achterhoek. Handhaven van de stiltegebieden.

6. Liemers

	Kernkwaliteiten	Ontwikkeldoelen
1	Oude landstreek tussen Rijn, Panterdijk kanaal, IJssel en Oude IJssel: Gelderse Poort van de Delta, "kraan van Nederland". Een overwegend open rivierenlandschap met rivieren, uiterwaarden of rivierweiden, rivierduinen (langs Oude IJssel), dijken, kleinschalige oeverwallen en open komgronden. Landschap mede gevormd door continue strijd tegen het water en de klei-, zand- en grindwinningen van de	Ruimtelijke ontwikkelingen houden rekening met en dragen zo mogelijk bij aan de kernkwaliteiten van de Liemers. De ontwikkeling van het landschap van de Liemers richten op de versterking van de identiteit als 'poort van de delta'. Accentueren van de landschappelijke opbouw van het rivierengebied, in contrast met de hoge, droge en bosrijke stuwwallen. Verbetering van de recreatieve beleving. Met versterking van het

	laatste decennia. Grensligging, nauwe relatie met het vergelijkbare aanliggende Duitse land.	kleinschalig landschap op de oeverwallen. Dijkversterking met ruimtelijke kwaliteit en de dijk als scenic route.
2	Van oudsher wringt de Rijn zich tussen de stuwwallen van Montferland en Nijmegen. Met nadien indrukwekkende en unieke splitsingspunten van rivieren.	De toeristisch-recreatieve beleving van de landschappelijk unieke splitsingspunten van rivieren meer benutten.
3	Complexen van Rijnstrangen (oude rivierarmen) ten noorden van het splitsingspunt van Rijn en Waal: met opvallend microreliëf parallel aan de voormalige stroombeddingen. Aanwezigheid van talrijke, hogergelegen crevasse-afzettingen (doorbraak van de rivier die niet heeft doorgezet).	Bijzondere aandacht geven aan de beleefbaarheid van de Rijnstrangen als uniek deel van het rivierenlandschap, door behouden en versterken van deze bijzondere landschapselementen en door respecteren van het microreliëf. Tevens verbeteren van de toegankelijkheid passend bij de natuurwaarden. Crevassen zichtbaar maken en gebruiken tegen verdroging. Kansen voor landschapsversterking met klimaatadaptie.
4	Een samenhangende eenheid van hooggelegen beboste en besloten stuwwalkern (met dekzanden) van Montferland (met uitlopers naar Duitsland) met karakteristieke krans van kleine dorpen en open essen.	De stuwwalkern blijvend behouden voor natuur en natuurontwikkeling en gepaste recreatieve toegankelijkheid. Openhouden van de oude bouwlanden. Aanleggen en versterken van de ecologische verbindingen van de stuwwal naar andere gebieden zoals de Achterhoek en de Veluwe.
5	Een reeks van sterk uitgedroogde kernen Westervoort-Duiven-Zevenaar-Didam.	Landschapsversterking doorvoeren in de ontwikkelings-as Westervoort-Duiven-Zevenaar-Didam, vanwege de stedelijke druk. De doortrekking van de A15 zal invloed hebben op de dynamiek in dit gebied door de betere bereikbaarheid. Dit vraagt zorgvuldige ruimtelijke ordening, gekoppeld aan landschappelijke investeringen.
6	Zichtlijnen op stuwwalcomplexen Veluwe, Montferland en Nijmegen. O.a. zicht op Elterberg (en Reichswald).	Creëren van de belvédères vanaf Montferland over de omgeving.
7	Open, grootschalig en weids komgebied ten zuiden van Giesbeek –	Behoud van de open weidsheid door zeer terughoudendheid te zijn ten

	Angerlo met rivierterrassen en onregelmatige verkaveling. Met oude bewoningsplaatsen, ruime geleding door laanbeplanting en zicht op de Veluwe.	aanzien van ruimtelijke ontwikkelingen. Optimaliseren van waterhuishouding. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame veehouderij. Zoveel mogelijk de karakteristieke verkaveling en zichtlijnen respecteren.
8	Bijzondere openheid van het Looveld: landschappelijke eenheid in het noorden begrensd door de Lee, met een onbebouwd en zeer weids karakter en gave verkavelingsstructuur. Zichtlijnen vanaf de Loodijk.	Behoud van de open weidsheid door zeer terughoudendheid te zijn ten aanzien van ruimtelijke ontwikkelingen. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame veehouderij en mogelijk voor klimaatadaptatie. Zoveel mogelijk de karakteristieke verkaveling en zichtlijnen respecteren.
9	Ecologische waarden met name langs beken en rivieren en in weidevogelgebieden. Natura 2000 waarden in Rijnstrangen.	Intensief inzetten op het verder aanleggen van ecologische verbindingzones en behoud en ontwikkeling van weidevogelgebieden. Beschermen Natura 2000 waarden. Verbeteren van de biodiversiteit van wetingen en andere watergangen in het gebied. Waar mogelijk natuurontwikkeling combineren met klimaatadaptie en recreatieve toegankelijkheid.
10	Concentratie van historische waterlinies: Limes (UNESCO-waarde), Nieuwe Hollandse Waterlinie (UNESCO-waarde), IJssellinie, Circumvallatielinie en Mauritslinie.	Cultuurhistorische waarden van waterlinies beleefbaar maken en toeristische potentie vergroten. Bijzondere aandacht geven aan de beleefbaarheid van overblijfselen van, en verwijzingen naar de Limes als uniek deel van het rivierenlandschap.
11	Rust en ruimte en relatieve onbekende gebieden zoals het Gelderse Eiland.	Rust en ruimte koesteren en gepaste verbetering van recreatieve toegankelijkheid.

7. Overbetuwe

	Kernkwaliteiten	Ontwikkeldoelen
1	Verstedelijkt rivierengebied (als "Gelderse poort van de delta") tussen Pannerdens Kanaal, Nederrijn en Waal, met een afwisseling van enkele nog relatief open (vrij van bebouwing) overwegend agrarische landschappen.	Ruimtelijke ontwikkelingen houden rekening met en dragen zo mogelijk bij aan de kernkwaliteiten van Overbetuwe. De ontwikkeling van het landschap van Overbetuwe richten op de versterking van de identiteit als 'poort van de delta'. Creëren van een robuust landschap als groene basis voor het verstedelijkende landschap van Arnhem-Nijmegen. Dijkversterking met versterking van de ruimtelijke kwaliteit en de dijk als scenic route.
2	Van oudsher wringt de Rijn zich tussen de stuwwallen van Montferland, Nijmegen en Veluwe. Met indrukwekkende en unieke splitsingspunten van rivieren: Rijn-Waal en Rijn-IJssel. Ruimtelijke ensembles waarin de combinatie van landschap en historie, afzijdige ligging, barrièrewerking en grens tot uitdrukking komt.	De aantrekkingskracht van de landschappelijk unieke splitsingspunten van rivieren meer toeristisch-recreatief benutten.
3	Rivierengebied met klassieke opbouw van rivier, brede en smalle uiterwaarden, dijktrajecten, fijnmazige (hoger gelegen) oeverwallen en min of meer open (lager gelegen) komgronden. Landschap mede gevormd door continue strijd tegen het water en de klei-, zand- en grindwinning van de laatste decennia. Dorpspolderstructuren met (dwars)dijken, kaden, wetingen, sluizen etc.	Accentueren van de landschappelijke opbouw van het rivierengebied: rivieren met natuurrijke uiterwaarden, kleinschalige diversiteit op de oeverwal met veel historische waarden en een rivierkomlandschap met rationele verkaveling en grote maten. In contrast met de hoge, droge en bosrijke (en zichtbare) stuwwallen Veluwe en Nijmegen.
4	Vrij uitzicht vanaf dijken over het binnendijkse landschap, over de rivieren en naar de stuwwallen van de Veluwe en van Nijmegen.	Zichtlijnen behoeden voor versturende elementen.
5	Verstedelijking vanuit Arnhem en Nijmegen via 'rivijsprongen', aangevuld met landschapspark	Voorkomen dat het verstedelijkte gebied door mogelijk conflicterende, ruimtelijke ontwikkelingen

	Lingezen als buffergebied. Grote variatie in grondgebruik, infrastructuur en bebouwing.	verrommelt, door te sturen op ruimtelijke kwaliteit en adequaat in te zetten op aantrekkelijke landschapsbouw: door inrichting van een robuuste groene dooradering van het hele landschap met Park Lingezen als belangrijke kern, gekoppeld aan verbeterde recreatieve toegankelijkheid, goed aangesloten op de steden en dorpen. Zorgvuldige ruimtelijke ordening van ontwikkelingen langs de snelwegen (inclusief doortrekking van A15), gekoppeld aan landschappelijke investeringen, om ecologische barrièrewerking en landschappelijk kwaliteitsverlies te voorkomen.
6	Gegraven Linge als structurerend landschapselement.	Versterken van de Linge als landschapsstructuur, gekoppeld aan kansen voor natuur, waterbeheer en recreatie.
7	Waardevol open komgebied Hollanderbroek: uitgestrekt grootschalig open landschap en rustig en stil gebied met oud ontwateringssysteem met de Linge. Zicht op de stuwwallen van het Veluwemassief.	Behoud van de open weidsheid door zeer terughoudendheid te zijn ten aanzien van ruimtelijke ontwikkelingen. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame veehouderij en mogelijk voor klimaatadaptatie. Zoveel mogelijk de karakteristieke verkaveling en zichtlijnen respecteren.
8	Ijssellinie: (relicten van) een historische verdedigingslinie uit de jaren 50 van de 20e eeuw.	De Ijssellinie behouden en markante onderdelen herstellen en recreatief toegankelijk maken, mogelijk in combinatie met klimaatadaptatie in de voormalige inundatievlakten.
9	Ecologische waarden met name langs de rivieren en zegen en in weidevogelgebieden. Natura 2000 waarden in Rijntakken en Huissense waarden.	Intensief inzetten op het verder aanleggen van ecologische verbindingzones en behoud en ontwikkeling van weidevogelgebieden. Beschermen Natura 2000 waarden. In de uiterwaarden is, naast de functie voor de doorstroming van het rivierwater, natuur- en landschapsontwikkeling van belang, evenals benutting als recreatief uitloopegebied voor de steden en dorpen en voor

		klimaatadaptatie.
10	Overblijfselen en verwijzingen naar de Nieuwe Hollandse Waterlinie (Fort Pannerden) en Limes (UNESCO-waarde).	Bijzondere aandacht geven aan de beleefbaarheid van de cultuurhistorische linies als uniek deel van het rivierenlandschap.
11	Relatieve stilte en rust als contrast met de stedelijke zones, zoals in omgeving van Doornenburg, in de brede uiterwaarden en in de nog relatief 'lege' gebieden zoals het Hollanderbroek.	Verschillende recreatievormen afstemmen op rust en stilte, eventueel werken met zonering.

8. Betuwe & Tielerwaard

	Kernkwaliteiten	Ontwikkeldoelen
1	Landelijk riviereengebied met voornamelijk agrarische cultuurlandschappen tussen Nederrijn (Lek) en Waal, ten zuiden van de stuwwallen van Veluwe en Utrechtse Heuvelrug. De Waal is dynamischer dan de Rijn.	Ruimtelijke ontwikkelingen houden rekening met en dragen zo mogelijk bij aan de kernkwaliteiten van de Betuwe & Tielerwaard. Ontwikkeling naar een duurzame landbouw versterkt het landschap. Dijkversterking met versterking van de ruimtelijke kwaliteit en de dijk als scenic route.
2	Riviereengebied met klassieke opbouw van rivier, brede en smalle uiterwaarden, dijktrajecten, relicten van voormalige dorpsolders, oude rivierarmen, fijnmazige (hoger gelegen) oeverwallen en min of meer open (lager gelegen) komgronden. Landschap mede gevormd door continue strijd tegen het water en de klei-, zand- en grindwinning van de laatste decennia. Dorpspolderstructuren met (dwars)dijken, kaden, weteringen, sluizen etc.	Accentueren van de landschappelijke opbouw van het riviereengebied: rivieren met natuurrijke uiterwaarden, kleinschalige diversiteit op de oeverwal met veel historische waarden en een rivierkomlandschap met rationele verkaveling en grote maten. In contrast met de hoge, droge en bosrijke stuwwallen van de Veluwe en Utrechtse Heuvelrug.
3	Vrij uitzicht vanaf dijken over het binnendijkse landschap, over de rivieren en naar de stuwwallen van de Veluwe en Utrechtse Heuvelrug.	Zichtlijnen behoeden voor verstorende elementen. De dijken ontwikkelen als lange doorgaande lijnen in het landschap.

4	Karakteristieke, kleinschalige oeverwallen met rijke afwisseling van boomgaarden, gras- en bouwlanden, buurtschappen, dorpen, verspreide bebouwing, buitenplaatsen, kasteelterreinen en beeldbepalende boerderijen. En historische kromakkers.	Op de oeverwallen bijdragen aan een passende doorontwikkeling van de kleinschalige mix van wonen, werken, energietransitie en recreëren en investeren in landschapsbouw. Kavelstructuur kromakkers behouden.
5	Verstedelijking vooral op de oeverwallen met Tiel, Geldermalsen en Culemborg als centrumplaatsen. Buren en omgeving vormt een cultuurhistorisch ensemble. Lintbebouwingen langs de diverse wegen in het buitengebied.	Voorkomen dat de meer verstedelijkte ontwikkelings-as door mogelijk conflicterende, ruimtelijke ontwikkelingen verrommelt, door adequaat te sturen op ruimtelijke kwaliteit en in te zetten op aantrekkelijke landschapsbouw. Buren en omgeving bewaren en behoeden voor ingrepen die het cultuurhistorisch ensemble aantasten. De transportassen A15-Betuwelijn en A2 vragen om zorgvuldige ruimtelijke ordening van bedrijfsontwikkeling en energietransitie, gekoppeld aan landschappelijke investeringen, om ruimtelijk kwaliteitsverlies te beperken.
6	Open kommen met weidebouw, patronen van sloten en wetingen en wegbeplanting langs rechte wegen, grootschalig en rationaal verkaveld, in contrast met kleinschaligheid van de oeverwallen. Soms met grienden, populierenbosjes en eendenkooien (o.a. De Regulieren).	Ruimte bieden aan toekomst-bestendige landbouw, in combinatie met energietransitie en klimaatadaptatie, en versterking van de natte natuurgebieden.
7	Tielerwaard, een min of meer open kommenlandschap, als voorbeeld van een ruilverkaveling uit de wederopbouwperiode.	Ruimte bieden aan toekomst-bestendige landbouw, in combinatie met energietransitie en klimaatadaptatie. Versterking van de natte natuurgebieden. De waarden van de ruilverkaveling erkennen en leesbaar maken.
8	Waardevol open komgebied De Regulieren, met patronen van wetingen en sloten, verspreid liggende grienden, populierenbossen, eendenkooien. De Diefdijk als opvallend en beeldbepalend element	Behoud van de open weidsheid door zeer terughoudendheid te zijn ten aanzien van ruimtelijke ontwikkelingen. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame veehouderij. Zoveel mogelijk de

	begrenst de openheid. Relaties met De Nieuwe Hollandse Waterlinie als een waardevol cultuurhistorisch gegeven.	karakteristieke verkaveling en zichtlijnen respecteren.
9	Waardevol open komgebieden Ommerense, Ingensche en Rijswijkse Veld, met grote, zeer karakteristieke openheid met opvallende afwezigheid van bebouwing en opgaand groen. Groot contrast van de openheid met de omgeving. Onregelmatige blok- en strokenverkaveling met slotenpatronen en oude wetingen.	Behoud van de open weidsheid door zeer terughoudendheid te zijn ten aanzien van ruimtelijke ontwikkelingen. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame veehouderij en mogelijk voor klimaatadaptatie. Zoveel mogelijk de karakteristieke verkaveling en zichtlijnen respecteren.
10	De sterk meanderende (en meer oostwaarts gekanaliseerde) Linge als structuurbepalend landschapselement. Met smalle uiterwaarden en oeverwallen waar de bebouwing is geconcentreerd. Verstilde stadjes en karakteristieke dorpjes gelegen in de bochten van de Linge, inclusief Landgoed Mariënwaerd als één van de grootste landgoederen van Gelderland. Vanouds aantrekkelijk voor recreatie en toerisme.	Het landschap van de Linge koesteren, behouden en ontwikkelen. Bewaren van mooie en gave ensembles tussen het groene en bebouwde landschap. Recreatieve beleving en toegankelijkheid optimaliseren. De Linge zelf als aanleiding voor verdere – doorgaande – natuurontwikkeling. Kleinschaligheid versterken door aanleg, herstel en beheer van groene landschapselementen.
11	Ecologische waarden met name langs de rivieren en zegen en in weidevogelgebieden. Natura 2000 waarden in Rijntakken, Eck en Wiel, Grebbedijk Wageningen en Lingegebied & Diefdijk Zuid.	Intensief inzetten op het verder aanleggen van ecologische verbindingzones en behoud en ontwikkeling van weidevogelgebieden. Beschermen Natura 2000 waarden. In de uiterwaarden is, naast de functie voor de doorstroming van het rivierwater, natuur- en landschapsontwikkeling van belang, evenals benutting als recreatief uitloophoek voor de steden en dorpen en voor klimaatadaptatie.
12	In het westen aanwezigheid van Nieuwe Hollandse Waterlinie (Diefdijklinie). Het unieke, in samenhang met het landschap ontworpen negentiende en twintigste-eeuwse hydrologische en militair verdedigingssysteem, bestaande uit o.a. strategisch	Bijzondere aandacht besteden aan de versterking en ontwikkeling van het landschap van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, passend bij de te beschermen erfgoedwaarden. Hier zijn goede combinaties denkbaar met recreatie, natuur, landbouw en klimaatadaptatie in de voormalige

	landschap, het watermanagement-systeem en de militaire werken (UNESCO-waarde).	inundatievlakten.
13	Overblijfselen en verwijzingen naar de Limes (UNESCO-waarde)	Bijzondere aandacht geven aan de beleefbaarheid van de Limes als uniek deel van het rivierenlandschap.
14	Zichtbare overblijfselen van de 'doorgetrokken' Grebbelinie (Linie van de Spees).	De Grebbelinie behouden en markante onderdelen herstellen en recreatief toegankelijk maken.
15	De voor de Betuwe typerende T-boerderij met oversteek.	Karakteristieke streekarchitectuur behouden, restaureren en ontwikkelen o.a. door nieuwe functies, passend bij de omgeving.

9. Bommelerwaard

	Kernkwaliteiten	Ontwikkeldoelen
1	Landelijk rivierengebied, met een sterk verweven uitstraling van agrarisch cultuurlandschap, glastuinbouw en kleinschalige verstedelijking. Als een 'eiland' gelegen tussen Waal, Maas en Afdemde Maas. De Waal is dynamischer dan de Maas. Bij Fort Sint Andries raken beide rivieren elkaar net niet.	Ruimtelijke ontwikkelingen houden rekening met en dragen zo mogelijk bij aan de kernkwaliteiten van Bommelerwaard. Ontwikkeling naar een duurzame landbouw versterkt het landschap. Expliciete aandacht is nodig voor de ruimtelijke kwaliteit van glastuinbouw en verstedelijking. Dijkversterking met versterking van de ruimtelijke kwaliteit en de dijk als scenic route. Evenals het ecologisch verbinden van Maas- en Waalnatuur bij Fort Sint Andries.
2	Rivierengebied met klassieke opbouw van rivier, brede en smalle uiterwaarden, dijktrajecten, oude rivierarmen, fijnmazige (hoger gelegen) oeverwallen en min of meer open (lager gelegen) komgronden. Landschap mede gevormd door continue strijd tegen het water en de klei-, zand- en grindwinning van de laatste decennia. Dorpspolderstructuren met (dwars)dijken, kaden, wetingen, sluizen etc. Veel bijzondere	Accentueren van de landschappelijke opbouw van het rivierengebied: rivieren met natuurrijke uiterwaarden, kleinschalige diversiteit op de oeverwal met veel historische waarden en een rivierkomlandschap met rationele verkaveling en grote maten. Behouden en versterken van regiospecifieke, bijzondere landschapselementen.

	landschapselementen als eendenkooien, grienden, donken, vluchtheuvels.	
3	Vrij uitzicht vanaf dijken over het binnendijkse landschap en over de rivieren.	Zichtlijnen behoeden voor versturende elementen. De dijken ontwikkelen als lange doorgaande lijnen in het landschap.
4	Kenmerkend voor de Maas zijn de 'bakenbomen'.	Herstel van bakenbomen.
5	Kleinschalige oeverwallen kennen een rijke afwisseling van boomgaarden, kassenteelt, grasland, buurtschappen, dorpen en verspreide bebouwing.	Doorontwikkeling van kleinschalig wonen, landgoederen, werken, energietransitie, recreëren en landbouw, gecombineerd met landschapsontwikkeling. O.a. door aanleg, herstel en beheer van groene landschapselementen. Inpassen van glastuinbouw. Recreatieve toegankelijkheid en beleefbaarheid verbeteren.
6	Verstedelijking vooral op de oeverwallen met Zaltbommel en Kerkdriel als centrumplaatsen. In het glastuinbouwgebied transformeert het landschap.	Ontwikkeling glastuinbouw betekent robuuste landschappelijke inpassing creëren, afgestemd op de gebiedskenmerken. Dit geldt eveneens voor verstedelijking en bedrijvigheid langs de infrastructuur. Daar is zorgvuldige ruimtelijke ordening en inpassing met ruimtelijke kwaliteit noodzakelijk. Door tegengaan van verdere verdichting langs infrastructuur. Ofwel, behoud van afwisselingen van open en dicht op de oeverwallen. Opheffen van de barrièrewerking van de A2,
7	Er is sprake van een oost-west aaneenschakeling of ketting van open kommen van elkaar afgescheiden door dwarsdijken (o.a. Meidijk en Nieuwendijk). Open kommen met weidebouw, patronen van sloten en wetingen en wegbeplanting langs rechte wegen, in contrast met kleinschaligheid van de oeverwallen.	In de agrarisch komgebieden is de landbouw een belangrijke drager van de openheid en kunnen combinaties met klimaatadaptatie en natuurontwikkeling landschaps-versterkend zijn. Openheid zoveel mogelijk behouden.
8	De waardevol open kom van de Capreton wordt gekenmerkt door een centraal gelegen broekgebied, niet open maar kleinschalig besloten met	Behoud van de open weidsheid door zeer terughoudendheid te zijn ten aanzien van ruimtelijke ontwikkelingen. Blijvend benutten

	diverse broekbossen langs de Capreton. Contrast met kleinschalige noordoost-zuidwest gerichte oeverwal van Bruchem-Kerkwijk.	voor grondgebonden en duurzame veehouderij. Zoveel mogelijk de karakteristieke verkaveling en zichtlijnen respecteren. Behouden van groene landschapselementen.
9	In het westen aanwezigheid van Nieuwe Hollandse Waterlinie, met Slot Loevestein en de batterijen Poederoijen en Brakel. Het unieke, in samenhang met het landschap ontworpen negentiende en twintigste-eeuwse hydrologische en militair verdedigingssysteem, bestaande uit o.a.: strategisch landschap, het watermanagement-systeem en de militaire werken (UNESCO-waarde).	Bijzondere aandacht besteden aan de versterking en ontwikkeling van het landschap van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, passend bij de te beschermen erfgoedwaarden. Hier zijn goede combinaties denkbaar met recreatie, natuur, landbouw en klimaatadaptatie in de voormalige inundatievlakten.
10	Iconische belevingswaarde van de Forten Oud en Nieuw Sint Andries en de Voorne en omgeving van het 'eiland' van Heerewaarden.	Landschapsontwikkeling om het unieke karakter van de nabijheid van Maas en Waal te ervaren en te benutten voor natuur en recreatie.
11	Ecologische waarden met name langs de rivieren en zegen en in weidevogelgebieden. Natura 2000 waarden in Rijntakken en Loevestein, Pompeveld en Kornsche Boezem.	Intensief inzetten op het verder aanleggen van ecologische verbindingzones en behoud en ontwikkeling van weidevogelgebieden. Beschermen Natura 2000 waarden. In de uiterwaarden is, naast de functie voor de doorstroming van het rivierwater, natuur- en landschapsontwikkeling van belang, evenals benutting als recreatief uitloopgebied voor de steden en dorpen en voor klimaatadaptatie.

10. Land van Maas en Waal

	Kernkwaliteiten	Ontwikkeldoelen
1	Landelijk rivierengebied, met voornamelijk agrarische cultuurlandschappen, gelegen tussen Waal en Maas. De Waal is dynamischer dan de Maas.	Ruimtelijke ontwikkelingen houden rekening met en dragen zo mogelijk bij aan de kernkwaliteiten van het Land van Maas en Waal. Ontwikkeling naar een duurzame landbouw versterkt het landschap. Dijkversterking met versterking van de ruimtelijke

		kwaliteit en de dijk als scenic route.
2	Rivierengebied met klassieke opbouw van rivier, brede en smalle uiterwaarden, dijktrajecten, oude rivierarmen, fijnmazige (hoger gelegen) oeverwallen en min of meer open (lager gelegen) komgronden. Landschap mede gevormd door continue strijd tegen het water en de klei-, zand- en grindwinning van de laatste decennia. Dorpspolderstructuren met (dwars)dijken, kaden, weteringen, sluizen etc.	Accentueren van de landschappelijke opbouw van het rivierengebied: rivieren met natuurlijke uiterwaarden, kleinschalige diversiteit op de oeverwal met veel historische waarden en een rivierkomlandschap met rationele verkaveling en grote maten.
3	Opmerkelijke structuur en reliëf van rivierduinen en beboste zandverstuivingen als lange lijn in het gebied, met een kleinschalige uitstraling en aanwezigheid van dorpen en buurtschappen. Inclusief Overasseltse en Hatertse Vennen.	Zoveel mogelijk het microreliëf respecteren. Terughoudendheid ten aanzien van ontgroningen. In deze bijzondere structuur aanleiding zien voor verdere natuurontwikkeling en gepaste recreatieve ontsluiting.
4	Vrij uitzicht vanaf dijken over het binnendijkse landschap en over de rivieren.	Zichtlijnen behoeden voor verstorende elementen. De dijken ontwikkelen als lange doorgaande lijnen in het landschap.
6	Kenmerkend voor de Maas is het Maasheggenlandschap en de 'bakenbomen'.	Herstel van bakenbomen en Maasheggen.
7	Karakteristieke, kleinschalige oeverwallen met rijke afwisseling van boomgaarden, gras- en bouwlanden, buurtschappen, dorpen, verspreide bebouwing.	Doorontwikkeling van de kleinschalige mix van wonen, werken, energietransitie en recreëren, passend verbonden met de dijken als lange doorgaande lijnen in het landschap. Aanleg, herstel en beheer van groene landschapselementen.
8	Verstedelijking vooral op de oeverwallen met Beuningen en Wijchen als centrumplaatsen, sterk verbonden met het stedelijk gebied van Nijmegen. Tevens kleinschalige verstedelijking op de rivierduinen.	Voorkomen dat de meer verstedelijkte ontwikkelings-assen, verbonden met Nijmegen, door mogelijk conflicterende, ruimtelijke ontwikkelingen verrommelen, door adequaat te sturen op ruimtelijke kwaliteit en in te zetten op aantrekkelijke landschapsbouw.

9	Open kommen met weidebouw, rationaal verkaveld patroon van sloten en wetingen, wegbeplanting langs rechte wegen en enkele natte natuurgebieden. In contrast met kleinschaligheid van de oeverwallen en rivierduinen.	In de agrarisch komgebieden is de landbouw een belangrijke drager van de openheid en kunnen combinaties met klimaatadaptatie en natuurontwikkeling landschaps-versterkend zijn. De gelede openheid zoveel mogelijk behouden.
10	Waardevol open gebieden Beuningse Veld: visueel open gebied tussen de stedelijke bebouwing van Beuningen, Nijmegen en Wijchen en in contrast tot de beboste rivierduin bij Hernen.	Behoud van de open weidsheid door zeer terughoudendheid te zijn ten aanzien van ruimtelijke ontwikkelingen. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame veehouderij, mogelijk in combinatie met klimaatadaptatie.
11	Ruilverkavelingen uit de wederopbouwperiode, met name in West Maas en Waal structuur-bepalend, o.a. boerderijstraten in het buitengebied.	Landschappelijke erfgoedwaarden van oude ruilverkavelingen koesteren en behouden. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame veehouderij. In combinatie met energietransitie en klimaatadaptatie, en versterking van de natte natuurgebieden. Openheid koesteren.
12	Ecologische waarden met name langs de rivieren en wetingen en in het vennengebied. Natura 2000 waarden in Rijntakken en Beuningen.	Intensief inzetten op het verder aanleggen van ecologische verbindingzones (o.a. in het kommengebied). Beschermen Natura 2000 waarden. In de uiterwaarden is, naast de functie voor de doorstroming van het rivierwater, natuur- en landschaps-ontwikkeling van belang, evenals benutting als recreatief uitloophet voor de steden en dorpen en voor klimaatadaptatie.

11. Rijk van Nijmegen

	Kernkwaliteiten	Ontwikkeldoelen
1	Reliëf- en contrastrijke stuwwal met gesloten boslandschap, markante steile flanken met bronbeekjes en scherpe overgangen naar landbouwgebieden op de flanken (o.a. open essen), het verstedelijkte gebied	Ruimtelijke ontwikkelingen houden rekening met en dragen zo mogelijk bij aan de kernkwaliteiten van het gebied Rijk van Nijmegen. Ruimtelijk is het versterken van de contrasten van belang; open-dicht, hoog-laag en

	van Nijmegen, de groene en weidse Ooijpolder en de Duffelt tot aan de Waal: de 'Gelderse poort van de delta'.	droog-nat. De ontwikkeling van het landschap richten op de versterking van de identiteit als 'poort van de delta'.
2	Uitloophet voor Nijmegen, zowel de stuwwal, onderdeel van grotere stuwwal van Kleef (met o.a. Reichswald en Jansberg), als de rivierpolders.	Optimaliseren van de recreatieve ontsluiting met een goede zonering om kwetsbare natuurwaarden te beschermen.
3	Op de stuwwal ligt grotendeels de stad Nijmegen, enkele dorpen en landgoederen, met beschermde dorpsgezichten en monumentale huizen, op de relatief steile noordflank langs Rijksstraatweg. Een ring van (voormalige) landgoederen aan de zuid- en westzijde van de oude stad Nijmegen, zoals Heijendaal, Winkelsteegh, Duckenburg is nog deels aanwezig.	Voorkomen dat de meer verstedelijkte ontwikkelings-as door mogelijk conflicterende ruimtelijke ontwikkelingen verrommelt door sturing op ruimtelijke kwaliteit en adequaat in te zetten op aantrekkelijke landschapsbouw. Bij herinrichting van de stadsdelen op de flanken van de stuwwal meer aandacht geven voor herstel van het oude landgoedkarakter.
4	Binnen de hoefijzervormige stuwwal ligt het open bekken van Groesbeek met grotendeels weidegrond, vochtige laagtes en beekjes. Bebouwing geconcentreerd in dorpen en buurtschappen en langs radiale wegen vanuit Groesbeek.	De ontwikkeling van het landschap richten op het koesteren en versterken van de natuur- en landschapswaarden en de parkachtige kwaliteiten als uitloophet voor de dorpen en de stad.
5	Lange zichtlijnen vanuit bekken naar omringende stuwwallen (waaronder Reichswald) en vanaf stuwwal naar de dorpen (waaronder Kranenburg in Duitsland) en het rivierdal van Rijn en Waal.	Het expliciet creëren van belvédères van de stuwwal over de delta en richting Reichswald. Behoud zichtlijnen.
6	Van oudsher wringt de Rijn zich tussen de stuwwallen van Montferland en Nijmegen. Met een indrukwekkend en unieke splitsingspunt van de rivieren Rijn en Waal. Ruimtelijk ensemble waarin de combinatie van landschap en historie, afzijdige ligging, barrièrewerking en grens tot uitdrukking komt.	De aantrekkingskracht van het landschappelijk, unieke splitsingspunt van rivieren meer toeristisch-recreatief benutten.
7	Rivierpoldergebied (Ooijpolder en de	Behouden en versterken van dit gave

	meer oostelijk gelegen Duffelt (rond Leuth en Kekerdom en Millingen); gave en beleefbare gradiënt van het min of meer open rivierenlandschap (inclusief heggen). Open en onbebouwd komgebied rondom Persingen met grasland. Waardevolle oude bewoningsplaats Persingen op een donk. In sterk contrast met besloten stuwwal van Nijmegen. Met unieke zichtlijnen en panorama's. Bebouwing overwegend geconcentreerd in dorpen en (dijk)linten. Boerderijen op pollen en aanwezigheid van (voormalige) steenfabrieken.	rivierlandschap door aanleg en beheer van groene landschapselementen en passende recreatieve toegankelijkheid. Behoud van de open weidsheid door zeer terughoudendheid te zijn ten aanzien van ruimtelijke ontwikkelingen. Blijvend benutten voor grondgebonden en duurzame veehouderij. Zoveel mogelijk de karakteristieke verkaveling en zichtlijnen respecteren.
8	Ecologische waarden met name langs de rivieren en weteringen. Natura 2000 waarden in De Bruuk en Sint Jansberg.	Intensief inzetten op het verder aanleggen van ecologische verbindingzones. Beschermen Natura 2000 waarden. In de uiterwaarden is, naast de functie voor de doorstroming van het rivierwater, natuur- en landschapsontwikkeling van belang, evenals benutting als recreatief uitloopgebied voor de stad en dorpen en voor klimaatadaptatie.
9	Overblijfselen en verwijzingen naar de Limes (UNESCO-waarde)	Bijzondere aandacht geven aan de beleefbaarheid van de Limes.
10	Geomorfologische kenmerken op de stuwwal helling, zoals de droogdalen en de insnijdingen door de helling van de spoorlijn.	Bijzondere aandacht geven aan de oorspronkelijke waarden in de stad van het Natuurlijke Systeem door verstedelijkingskenmerken (grijs en rood) weer te vervangen door groen. Dit is ook van belang in verband met klimaatadaptatiemaatregelen.

B. Het Gelderse landschap en de grote opgaven

In de afzonderlijke streekguiden wordt de ruimtelijke dynamiek die specifiek is voor die streek kort beschreven.

Er is echter een aantal grote opgaven die in heel Gelderland in meer of mindere mate een plek moeten vinden. Dit zijn ook de opgaven die in de provinciale omgevingsvisie Gaaf Gelderland beschreven staan:

- Energietransitie
- Klimaatadaptatie
- Circulaire Economie
- Biodiversiteit
- Woon- en leefomgeving
- Vestigingsklimaat
- Bereikbaarheid

De ruimtelijke gevolgen van de circulaire economie zijn vooralsnog beperkt, maar de overige opgaven zullen in heel Gelderland; in alle Gelderse streken hun gevolgen hebben voor het landschap. Elk van die opgaven kent zijn eigen proces en produkten. Locatiekeuzes worden in die opgavegerichte processen gemaakt. Vanuit een oogpunt van landschappelijke kwaliteit zijn de streekguiden input voor deze opgavegerichte processen. Ze

worden hier in het kort besproken en komen daarom niet meer in elke streekgids afzonderlijk aan de orde.

Van belang is om de doelstellingen van deze grote opgaven niet sectoraal te realiseren, maar in samenhang met elkaar zodat koppelkansen optimaal benut kunnen worden. In elke streek kunnen die koppelkansen variëren, mede afhankelijk van de ruimtelijke dynamiek die er in die streek is. M.a.w.; werk niet opgavegericht, maar omgevingsgericht.

Uitdaging daarbij is om enerzijds de opgave te verwezenlijken en anderzijds dat met ruimtelijke kwaliteit te doen en dat zowel op strategisch, tactisch als operationeel niveau: ruimtelijke kwaliteit behoort tot de strategische doelen en wordt programmatisch vertaald en uitgevoerd tijdens de projectrealisatie. Dit naar analogie van het succesvolle programma Ruimte voor de Rivier.

De nevengeul bij Nijmegen is een mooi voorbeeld van wat er bereikt kan worden met een dergelijke dubbel-doelstelling: opgave hoogwaterveiligheid + ruimtelijke kwaliteit.

Energietransitie

Nederland heeft het Klimaatakkoord van Parijs ondertekend en haar doelstellingen bepaald voor 2030 (49% CO₂-emissiereductie ten opzichte van 1990) en 2050 (minimaal 80-95% CO₂-emissiereductie ten opzichte van 1990). Deze doelen zijn vastgelegd in de Klimaatwet. Voor de uitwerking van de afspraken is op 28 juni 2019 het Klimaatakkoord gepresenteerd. Het Klimaatakkoord is onder andere ondertekend door de Vereniging Nederlands Gemeenten (VNG), het Interprovinciaal Overleg (IPO) en de Unie van Waterschappen (UvW). De Provincie Gelderland heeft 55% CO₂ reductie in 2030 als doel gesteld.

In het Klimaatakkoord is afgesproken dat de afspraken over CO₂-reductie voor Elektriciteit en Gebouwde omgeving regionaal uitgewerkt en gerealiseerd worden. Hiertoe zijn in Nederland dertig energieregio's gevormd, waarvan zes in Gelderland. Deze regio's moeten elk een regionale energiestrategie (RES) opleveren.

De RES is een instrument om ruimtelijke inpassing met maatschappelijke betrokkenheid te organiseren en een manier om langdurige samenwerking tussen regionale partijen te organiseren, onder andere bij de voorbereiding en uitvoering van energieprojecten.

De RES geeft een overzicht van lopende projecten, plannen en strategische keuzes voor de korte en lange termijn. De strategie geeft inzicht in hoe de regio de energietransitie wil realiseren. Met een horizon van 2030 en een doorkijk naar 2050.

Kortom; zeker op korte en middellange termijn zal de transitie naar duurzame energie gepaard gaan met de toevoeging van een nieuwe laag aan ons landschap: windturbines en zonneparken.

De RES heeft van de vijf klimaatsectoren zeer waarschijnlijk de meeste ruimtelijke impact, maar de transities in mobiliteit, landbouw&landgebruik en industrie (andere klimaatsectoren) zullen ook ruimtelijke effecten hebben.

De transitie naar een samenleving waarbij we zelf onze energie op een duurzame wijze gaan opwekken (in plaats van een samenleving die zijn energie van elders betrekt) gaat ontegenzeggelijk effecten hebben op ons landschap. Het landschap van onze kleinkinderen zal er anders uitzien, zoals het landschap van onze grootouders er ook weer anders uitzag dan het landschap zoals wij dat kennen. In elke tijd is het landschap de fysieke

uitdrukking van de behoeften van de samenleving van die tijd. Landschap is daarom aan verandering onderhevig. Dat laat onverlet dat we zuinig om moeten gaan met de landschappelijke kwaliteiten die we koesteren. We willen niet bij voorbaat bepaalde landschappen uitsluiten, maar bij elk initiatief moet de vraag gesteld worden hoe het initiatief zich verhoudt tot de kernkwaliteiten landschap en op welke wijze bijgedragen kan worden aan de landschappelijke ontwikkeldoelen. De energietransitie biedt namelijk ook kansen om te investeren in het landschap. Op de projectlocatie zelf of elders in het gebied. Voor dit laatste dienen gebiedsfondsen te worden opgezet waar nog de nodige juridische en praktische haken en ogen aan verbonden zijn. Grote windturbines zijn zichtbare elementen en vragen vooral om een zorgvuldige locatiekeuze en het nadenken over de opstelling (in lijnen, rasters of zwermen). Zonneparken zijn door hun aard beter landschappelijk in te passen. Provinciale Staten van Gelderland hebben opgeroepen om hernieuwbare energie projecten (wind en zon) zo veel mogelijk langs infrastructuren in te passen.

Omdat windturbines van grote afstand zichtbaar zijn en zonneparken zich als losse objecten in het landschap kunnen verspreiden is een intergemeentelijke, regionale afstemming daarom bij uitstek gewenst. In de RES-sen worden hiervoor de meest geëigende locaties gezocht. Maar, het blijft maatwerk. Het is een complexe legpuzzel waarbij landschappelijke kwaliteit

één van de variabelen is, naast de gewenste verhouding zon/wind; de efficiency van het elektriciteitsnetwerk en het draagvlak/de acceptatie bij bewoners.

Specifiek voor zonne-energie is in de provinciale omgevingsverordening een vertaling van de zonneladder opgenomen. Inspiratie over de lokalisering en inrichting van zonneparken en landschap biedt de ZonneWijzer van het Gelders Energie Akkoord (GEA): [Zonnewijzer - Publicaties - Gelders Energieakkoord](#)

Klimaatadaptatie

Klimaatverandering heeft diverse effecten, zoals:

- hoge en lage waterstanden en toename van kwelwater;
- stormen, neerslagextremen en wateroverlast;
- droogte en hitte, met als effecten dijkdoorbraken, overstromingen en verdroging van landbouw-, natuur- en stedelijke groengebieden, natuurbranden en hittestress in steden;
- erosie en bodemdaling;
- vermindering van de waterkwaliteit en biodiversiteit.

Voorkomen van klimaatverandering

De klimaatverandering zelf proberen we zoveel mogelijk af te zwakken door de uitstoot van broeikasgassen terug te dringen. Maar we moeten meer doen.

We zullen onze samenleving ook minder kwetsbaar moeten maken voor de effecten van klimaatverandering (klimaatadaptatie), met als doel: minder slachtoffers en minder kosten.

Aanpassen aan klimaatverandering

Aanpassingen in het landschap kunnen de effecten van klimaatveranderingen dempen. Ze zijn effectiever als we ze baseren op het landschap; op de opbouw van bodem, water, natuur en groen.

Ter inspiratie: de gemeente Rheden heeft een Agenda Ruimtelijke Klimaatadaptatie opgesteld waarin het landschap als uitgangspunt is genomen:

[Ruimtelijke klimaatagenda Rheden - Klimaatadaptatie \(klimaatadaptatienederland.nl\)](#).

Voor de waterveiligheid blijven dijkversterking en rivierverruiming de komende jaren een van de grootste ruimtelijke opgaven in het landschap. Dit in combinatie met passende functies voor de uiterwaarden buitendijks en functionele relaties binnendijks. Tegenwoordig is het meewegen van landschappelijke implicaties en ruimtelijke kwaliteit behoorlijk gemeengoed geworden. (Van “Ruimte voor de Rivier” via “Deltaprogramma” naar “Integraal Riviermanagement”. Voor de Gelderse ambities in het rivierengebied; zie het Panorama Gelderse Rivieren.)

De waterschappen nemen het initiatief om samen met de gemeenten en de provincie een klimaatstresstest op te stellen. Op basis van de uitkomsten is een zoge-

naamde kwetsbaarhedenkaart te maken, waarop de voor klimaatveranderingen gevoelige zones en gebied- en zijn aangegeven en waar dus aanpassingen nodig of gewenst zijn.

Mogelijke klimaatmaatregelen voor stedelijk en landelijk gebied

De maatregelen die nodig zijn om tot een klimaatbestendige leefomgeving te komen verschillen voor het stedelijk gebied en het landelijk gebied.

Stedelijk gebied

Het motto is: minder steen, meer groen en meer open water in openbare ruimte en tuinen. Regenwater kan beter worden vastgehouden en bomen en planten in de stad geven verkoeling. Ook woningen en andere gebouwen kunnen we groener maken met vegetatiedaken en groene gevels. Gebouwen in gebieden die gevoelig zijn voor wateroverlast zijn gebaat bij verhoogde entrees. En mogelijk kunnen ze drijven.

Landelijk gebied

Er is een toename van de groenblauwe dooradering van het landschap gewenst, met meer ruimte voor water en natuur. Bomen (langs bijvoorbeeld fietsroutes) geven verkoeling door hun schaduw. Regenwater kan vastgehouden en geborgen worden. Natte natuur die gevoelig is voor verdroging moet wellicht plaats maken voor andere, minder kwetsbare natuur. Voor gebieden met

bosbrandrisico's dienen gepaste maatregelen genomen te worden. De landbouw kan toekomstbestendig worden door te kiezen voor teelten die beter passen bij het veranderende klimaat, zoals zonnebloemen, druiven en granen.

Ter inspiratie: voor de streken Land van Maas en Waal en Rijk van Nijmegen is gezamenlijk een regionale adaptatiestrategie opgesteld:

[Regionale Adaptatie Strategie Rijk van Maas & Waal - Klimaatadaptatie \(klimaatadaptatienederland.nl\)](#)

Biodiversiteit

De Gelderse natuurgebieden worden beschermd via eigen gebiedsaanduidingen en bijbehorende regels: het Gelders Natuurnetwerk (GNN); de Groene Ontwikkelzone (GO); de weidevogel- en ganzenrustgebieden.

Specifiek voor GNN en GO is Gelderland opgedeeld in 184 Deelgebieden waarvoor in een bijlage bij de provinciale omgevingsverordening kernkwaliteiten en ontwikkeldoelen benoemd zijn.

De achteruitgang van soorten is echter dusdanig dat we ons niet meer kunnen beperken tot soorten- en habitatbescherming in aangewezen natuurgebieden, maar de biodiversiteit ook in andere gebieden, zoals het agrarisch buitengebied en in dorpen en steden

willen vergroten. We gaan van een sectoraal natuurbeleid naar een integraal biodiversiteitsbeleid. Zie hiervoor het provinciale beleids- en uitvoeringsprogramma “Biodiversiteit: meer groen in stad en dorp” en het provinciale “Uitvoeringsprogramma bomen- en bossenstrategie”.

Voor de landschappelijke kwaliteit van het agrarische buitengebied zijn de ontwikkelingen in de landbouw bepalend. Door de rijksoverheid (Min. LNV: “Visie: Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden) en provinciale overheid (Kadernota Agrifood 2021-2030 “Toekomst voor de Gelderse boer”) wordt uitgewerkt hoe de overgang naar een natuurinclusieve kringloop-landbouw met een duurzaam verdienmodel kan worden gestimuleerd.

Deze ontwikkelingen bieden koppelkansen voor het herstel van groene landschapselementen en voor aandacht voor groen in woonwijken en op bedrijventerreinen (inrichtingsaspecten). Bij het bevorderen van biodiversiteit in het landelijk gebied is het wel van belang erop te letten dat dit aansluit bij de cultuurhistorische kwaliteiten van het landschap. Dus geen opgaande beplanting toevoegen in de inundatiegebieden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie of sprengen laten meanderen of laten begroeien met waterplanten.

Woon- en leefomgeving

Er is in Nederland sprake van een oplopend woningtekort. Niet alleen in de Randstad, maar ook in Gelderland. Dit uit zich vooral in de stedelijke gebieden en de westelijke randen van Gelderland, maar ook in de andere Gelderse regio's, zoals bijvoorbeeld de Achterhoek zijn hiervan effecten merkbaar. Dit betekent dat er de komende jaren een flink aantal woningen moeten worden bijgebouwd. Voor de regio Food Valley/Arnhem-Nijmegen is dit bijvoorbeeld bepaald op een aantal van 100.000 woningen in de komende 20 jaar.

Voor een deel zullen deze woningen binnen de bebouwde kom (‘inbreiden’) gerealiseerd kunnen worden, maar een deel zal als stads- of dorpsuitbreidingen vorm krijgen. In beide gevallen is aandacht voor landschappelijke kwaliteit van belang. Op de eerste plaats is een dorp qua structuur anders dan een stad. Dat kan zowel betekenis hebben bij inbreiding als ook bij uitbreiding. Het boek *Dorp als Daad* biedt hiervoor mooie inspiratie. ([Dorp als Daad - bouwstenen voor dorpen van het oosten - Zijanzicht](#))

Dorpen hebben vaak nog een mooie kwaliteit door een gemengde structuur van woningen, boomgaardjes, grote tuinen, lanen, weides, veldjes, poelen en vijvers, e.d. Het is niet raadzaam om in het kader van geconcentreerde verstedelijking alles maar vol te bouwen; ook niet i.v.m. de functie die dit soort gemengde

structuren kunnen hebben voor biodiversiteit en het tegengaan van hittestress en wateroverlast.

Anderzijds is bij uitbreiding ook aandacht voor het grotere landschappelijke geheel gewenst. Zo moet bijvoorbeeld voorkomen worden dat de dorpen in het rivierengebied, van oudsher gelegen op de oeverwallen, door uitbreidingen als één stedelijke klomp aaneen groeien. Hetzelfde geldt voor de dorpen op de flanken van de Veluwe met daartussen groene wiggen die vanuit een oogpunt van ecologische verbinding en recreatief uitloopgebied hun waarde hebben.

Bij grote stedelijke uitbreidingen veranderen grote stukken buitengebied in stedelijk gebied (woonwijken, winkelcentra, bedrijventerreinen). Hierbij worden landschappen getransformeerd. Het is niet meer het landschap zoals we dat kenden, maar een heel ander landschap geworden. Bij dit soort grotere landschapstransformaties is het de kunst om de aanwezige landschappelijke kernkwaliteiten waar mogelijk in het stedelijk ontwerp mee te nemen. Bijvoorbeeld door oude laanstructuren; waterpartijen; zichtlijnen; karakteristieke panden; archeologische resten; micro-reliëf enz te accentueren en een plek en functie te geven in het nieuwe landschap.

Bij dit soort transformaties kan ook bezien worden hoe in het stedelijk ontwerp zelf of in de nabijheid ervan bijgedragen kan worden aan de ontwikkeldoelen van de streek. Bijvoorbeeld door in het ontwerp eerder verlo-

ren gegane groene landschapselementen te herstellen, waarmee ook bijgedragen wordt aan biodiversiteitsherstel.

In gebieden waar meerdere stedelijke transformaties spelen is het ook raadzaam om de gebieden daartussen bewust te ontwerpen als stedelijke uitloopgebieden; om te voorkomen dat alles tot één stedelijke agglomeratie aaneen groeit; maar ook om de recreatieve druk op de bestaande natuurgebieden te verminderen; t.b.v. klimaatadaptatie én de gezondheid van de stadsbewoners. Park Lingezegen tussen Arnhem en Nijmegen is hier een mooi voorbeeld van.

De concrete planning van woningbouw gaat via de regionale woonagenda's en verstedelijkingsstrategieën.

In onze Gelderse leefomgeving speelt naast wonen nog veel meer. De dynamiek in de toeristisch-recreatieve sector heeft ook haar impact op landschap. Vooral als het gaat om uitbreiden of nieuwvestiging van grotere complexen voor verblijfsrecreatie. Extensievere vormen van (route)recreatie laten zich door de bank genomen beter inpassen in het landschap.

Vestigingsklimaat

Een aantrekkelijk vestigingsklimaat vereist ook een goede plek voor bedrijven om te kunnen ondernemen. Een deel van de bedrijven zoekt een plek op een be-

drijventerrein. We zien nog een aanhoudende vraag die niet alleen op te vangen is op bestaande bedrijventerreinen. Nieuwe terreinen zijn noodzakelijk. De planning hiervan gaat via de regionale programma's werklocaties (RPW).

In de RPW's is onder andere afgesproken dat nieuwe terreinen met aandacht voor biodiversiteit, klimaatadaptatie, landschappelijke inpassing en energietransitie worden aangelegd.

In het kader van de bevordering van biodiversiteit is er ook aandacht voor meer groen op bedrijventerreinen. Ook nuttig als maatregel voor klimaatadaptatie én het welbevinden van de mensen die op zo'n terrein werken. Deze ontwikkeling biedt ook kansen om bij de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen deze meer landschapsinclusief te lokaliseren en in te richten, bijv. door bestaande landschapsstructuren over het terrein door te laten lopen.

Ter inspiratie: de Federatie Ruimtelijke Kwaliteit heeft juni 2020 een rapport uitgebracht over ruimtelijke kwaliteit op bedrijventerreinen; met als voorbeeld twee Gelderse cases: Medel en Tatelaar/Hengelder. Zie de site: [Kwaliteit van bedrijventerreinen | Federatie Ruimtelijke Kwaliteit](#)

Voor de aantrekkelijkheid van een regio als vestigingsklimaat voor bedrijven is de kwaliteit van het landschap

van die regio van steeds meer belang. De Vereniging Deltametropool heeft onderzoek gedaan naar wat landschappelijke kwaliteit betekent voor het vestigingsklimaat van regio's die concurreren in een internationale kenniseconomie. Dat heeft geleid tot de studies "Blind Spot" (2016) en "Spot on" (2017), waarin aangetoond is dat dit inderdaad een vestigingsplaatsfactor van belang is. ([Zie: Spot On - Vereniging Deltametropool](#))

Vandaar dat het van belang is om bij elke ruimtelijke ontwikkeling en zeker bij bredere verstedelijkingsstrategieën niet alleen de opgave (meer woningbouw, meer arbeidsplaatsen) centraal te stellen, maar daarin tevens mee te nemen de vraag en opgave: 'hoe doen we dit met ruimtelijke kwaliteit?'.

Bereikbaarheid

Meer mensen, meer woningen en arbeid, meer mobiliteit. Infrastructuur moet echter niet alleen verkeerstechnisch in orde zijn, maar ook passen bij het gebied. Zet in op een optimale beleving van het Gelderse landschap door de gebruiker van auto(snel)weg en spoor: door een passend routeontwerp, creëren van panorama's en een zorgvuldige inpassing van nieuwe ontwikkelingen langs de snelweg. Zet tegelijkertijd in op de inpassing van de (snel)weg bezien vanuit de omgeving (beperken visuele hinder, fijnstof en geluid, aandacht voor barrièrewerking).

Voor veel snelwegen is in het verleden een landschaps-

plan gemaakt. Bij nieuwe ontwikkelingen kan daarop teruggegrepen worden.

De Oude Rijksstraatwegen zijn grotendeels ‘vrijgespeeld’ door de aanleg van snelwegen. Een passende herinrichting van het wegprofiel voortbouwend op de historische karakteristiek vergroot de verblijfskwaliteit en zorgt voor een aantrekkelijke verbinding tussen de kernen en het omliggende landschap.

Enkele voorbeelden van landschappelijke aandachtspunten bij wegen zijn:

- zicht houden op open structuren als heidevelden;
- haakse kruisingen van wegen of watergangen waar wenselijk markeren met beplanting;
- bermvegetatie aanbrengen om vliegroutes van bijzondere insecten of bijvoorbeeld vleermuizen te bevorderen;
- ‘natuurlijk sturen’ met landschapselementen om het rijgedrag (snelheid) van weggebruikers te beïnvloeden.

Daarbij is er altijd een spanningsveld tussen verkeersveiligheid en laanbeplanting. Voor de provinciale wegen die een belangrijke economische functie hebben waarbij ook doorstroomsnelheid van belang is kan dit des te meer knellen. Via instrumenten als wegentrajectbladen en het afweegkader bomen (Geactualiseerde Werkwijze bomen langs provinciale wegen) worden

afwegingen gemaakt tussen verkeersbelangen en cultuurhistorische, landschappelijke en ecologische belangen.

Deze aandachtspunten gelden niet alleen voor grote wegen, maar bijvoorbeeld ook voor fietspaden. Door de opkomst van de elektrische fiets is er behoefte om fietspaden te verbreden. Een fietspad in een bos moet echter anders zijn dan in een dorp, in een stad of langs een snelweg.

Ruimtelijke samenhang van de grote opgaven

De hiervoor afzonderlijk beschreven ambities/grote opgaven komen in werkelijkheid samen in zowel het stedelijk gebied als in het landelijk gebied.

Voor het stedelijk gebied betekent dit dat bij (her)inrichting vooral rekening gehouden moet worden met de randvoorwaarden van klimaatadaptatie, energietransitie en biodiversiteitsherstel; hetgeen over het algemeen de kwaliteit van het stedelijk gebied ten goede kan komen. Dit is beschreven onder de ambitie “woon- en leefomgeving”.

Voor het landelijk gebied zijn de landschappelijke uitdagingen groter. De vitaliteit van het landelijk gebied staat onder invloed van geheel eigen ontwikkelingen op bijvoorbeeld het gebied van reguliere landbouw en haar

transitie naar duurzaamheid en korte ketens, klimaatadaptief water- en riviermanagement en drinkwaterwinning, voortgaande inzet op duurzame energiewinning, robuuste natuurontwikkeling en aantrekkelijke recreatieve voorzieningen, met sterke aansluiting bij ons Gelders erfgoed. Om nog maar niet te spreken over verschillende vormen van verstedelijking in het landelijk gebied en de noodzakelijke bereikbaarheidsvraagstukken.

Heel specifiek is de uitdaging om de groene landschapselementen (houtwallen, bomenrijen en heggen) te bewaren en zo mogelijk terug te brengen. In dit licht is het realiseren van voldoende ecologische verbindingzones van groot belang om de biodiversiteit te verhogen en de robuustheid van het natuurnetwerk te versterken. Voor subsidie voor het achterstallig onderhoud en herstel van landschapselementen verwijzen wij naar de provinciale subsidieverordening, paragraaf 4.2. Daaraan gaat vooraf het streven naar goede condities van bodem, water, lucht en natuur. Het reduceren van de stikstofemissies en -deposities en het daartoe nemen van allerhande maatregelen, vormt haast de spil van veel ontwikkelingen in het landelijk én stedelijk gebied.

Voorts is er de aansporing om de luwe gebieden in de diverse streken beter op waarde te schatten en zoveel mogelijk te vrijwaren van ruimtelijke druk. Openheid

van ruimte en landschap wordt door de bank genomen sterk gewaardeerd. Tegelijkertijd raken stad en land meer met elkaar verweven. Groene gebieden in de stad, verbonden met groene uitloopgebieden in het buitengebied. Het landschap zal zich echter blijven plooiën. Opdracht is wel dit met verstand en liefde te blijven begeleiden.

Een bijzonder vraagstuk dat ook in alle streken meer of minder aan de orde komt is het vrijkomen van agrarische bebouwing. Een deel zal leeg blijven staan, maar een deel biedt ruimte voor nieuwe economische functies. Diverse gemeenten bieden de mogelijkheid om na de sloop van schuren of stallen een extra woning op het bouwblok te realiseren. Nu echter zoveel stoppers worden verwacht, is het qua ruimtelijke ordening niet altijd wenselijk nieuwe woningen in het buitengebied te bouwen. En ook nieuwe bedrijfsfuncties zijn niet overal gepast. Duidelijk is dat de VAB-problematiek (vrijkomende agrarische bebouwing) niet met één aanpak is gediend.

Landschappelijk gezien is met name de wijze van herontwikkeling van het voormalige boerenerf e.o. van belang. De financieel meest gunstige herontwikkeling hoeft niet altijd de landschappelijk goede oplossing te zijn.

Bijzondere gebieden vormen de stads- en dorpsrandzones; markante overgangszones van bestaand stedelijk

gebied naar het echte buitengebied. Afhankelijk van de streek en de ruimtelijke dynamiek aldaar zijn dit de gebieden waar ruimte gezocht wordt voor enerzijds verstedelijking (uitbreiding van steden en dorpen met woonwijken, bedrijventerreinen en bijbehorende infrastructuur) en anderzijds maatregelen in het kader van energietransitie en klimaatadaptatie.

De uitbreiding van middelgrote steden en dorpen heeft de laatste decennia nauwelijks een landschappelijke aanvulling gekend. Eigenlijk is alleen in Park Lingezegen, het uitloopgebied tussen Arnhem en Nijmegen, planmatig geïnvesteerd in de kwaliteit van het landschap. In overig Gelderland is er nog een slag te maken in de kwaliteit van de randzones van de bebouwde kommen en de aansluitingen op het netwerk van wegen en paden.

C. Modellen voor ecologische verbindingzones

INLEIDING

De provincie Gelderland gebruikt zogenaamde modellen om de doeltoekenning van ecologische verbindingzones aan te geven. In deze bijlage zijn de modellen beschreven. Een model kan bestaan uit een landschapszone, een corridor en stapstenen.

Een landschapszone is een zone van een vastgestelde, per model verschillende, breedte. De gehele zone vormt de ecologische verbindingzone. De zone bestaat uit (veelal) agrarisch cultuurlandschap met landschapselementen. Aard, hoeveelheid en ruimtelijke rangschikking van de landschapselementen in de landschapszone verschillen per model en bepalen de werking van de zone voor de doelsoorten.

Stapstenen zijn natuur- of bosgebiedjes van ten minste enige hectares groot waarin een doelsoort voor de verbindingzone een geschikte plek vindt om zich voort te planten en (meestal) ook de rest van zijn levenscyclus in door te brengen. De inrichting en het beheer van stapstenen verschilt per gekozen model en doelsoort.

Een corridor is een min of meer aaneengesloten “lint” van landschapselementen die een verbinding vormt tussen de stapstenen. Het doel van de verbindingzone

bepaalt welke landschapselementen geschikt zijn voor de corridor.

Op de volgende pagina's is per model aangegeven waaraan landschapszone, stapstenen en corridor moeten voldoen. Bij het gebruik van de modellen is het van groot belang aandacht te besteden aan de specifieke eisen die de voor die specifieke situatie gekozen doelsoorten aan de onderdelen van het model stellen.

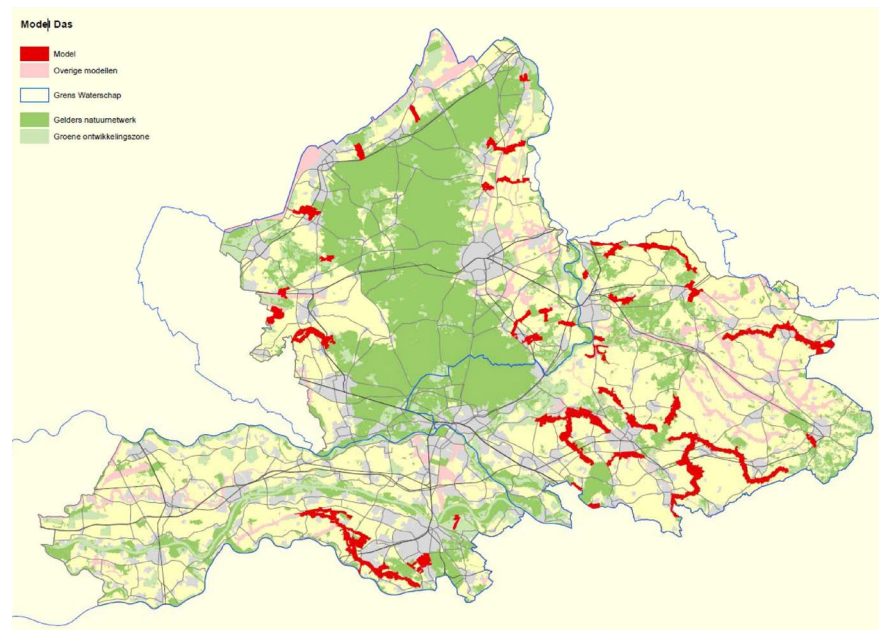
MODEL DAS

Dit model bestaat uit een brede landschapszone.

De zone is opgebouwd uit kleinschalig landschap waarin houtwallen, singels en bosjes dekking bieden en geleiding geven en waarin voldoende geschikte voedselgebieden aanwezig zijn. "Natte" elementen zijn niet noodzakelijk in deze zone. Dit model is, behalve voor das en boomarter, functioneel voor allerlei dieren van bossen, bosranden en kleinschalig landschap.

Landschapszone

- Begroeiing: kleinschalig agrarisch gebied met vochtige weilanden, houtwallen, singels, lanen, bosjes en dergelijke.
- Minimale breedte corridor: minimaal 500 meter, over korte afstand mag corridor smaller zijn (tot 100 meter breed).
- Maximale lengte: 7,5 km
- Maximale onderbreking: 1 kilometer; voor boomarter echter hooguit 100 m. Landschap in onderbreking: geen water, infrastructuur en dichte bebouwing.
- Barrières: drukke wegen vormen geen absolute barrière. Wel bemoeilijken drukke wegen de dispersie en eisen zulke wegen veel slachtoffers. Daarom zijn op plaatsen waar een verbindingszone een drukke weg kruist mitigerende maatregelen noodzakelijk. Dassen maken gebruik van tunnels en ecoducten.
- Nodig per kilometer: een corridor van 500 meter breed bestaande uit kleinschalig landschap. In de corridor bestaat ten minste 5% van de oppervlakte uit bos en houtwal/singel. Per km is dit 2,5 ha.



MODEL KAMSALAMANDER (AMFIBIE)

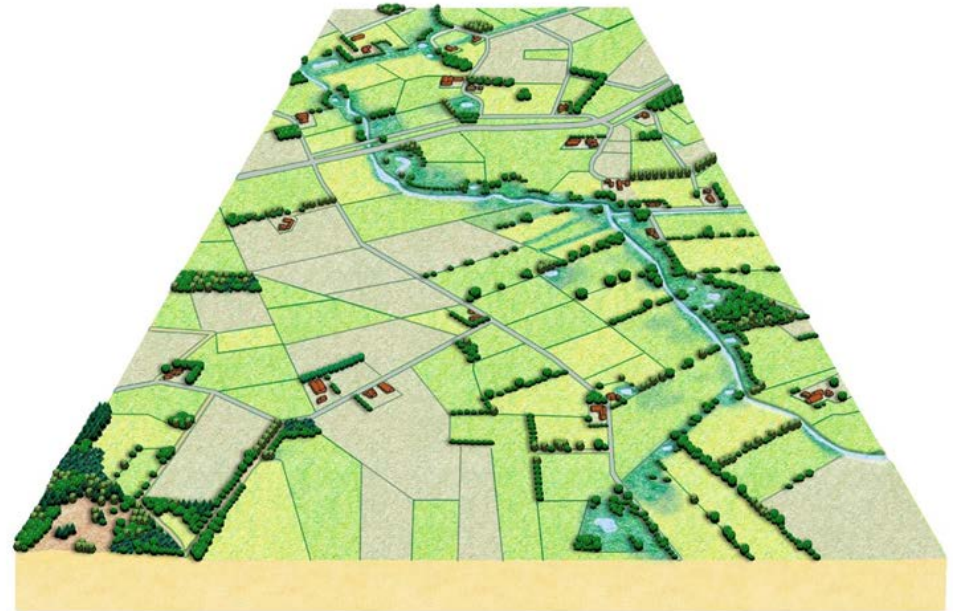
Dit model bestaat uit een corridor met stapstenen, ingebed in een landschapszone. "Natte" elementen, met name poelen, zijn essentieel. Behalve de kamsalamander kunnen ook andere zeldzame amfibieën - heikikker, boomkikker, knoflookpad - en ringslang doelsoort zijn. Dit model mikt op een herstel van een kleinschalig landschap met ook natte elementen. Daarmee is het toepasbaar zowel in het Rivierengebied als op de lage zandgronden. De kwaliteit van de natte elementen is van groot belang, terwijl de "droge" elementen zeer verschillend kunnen zijn. Het model biedt plaats aan een zeer grote verscheidenheid aan organismen: van spitsmuis tot steenuil en van libel tot vleermuis. De poelen in de zone dienen echter vrij van vis te zijn en te blijven.

Landschapszone

- Kleinschalig landschap met een samenhangend netwerk van landschapselementen in een agrarisch cultuurlandschap.
- Daarnaast liggen in deze landschapszone kleine poelen: 500 m², opgenomen in het netwerk van landschapselementen.
- De breedte van de landschapszone is 250 m.
- De zone heeft per strekkende km, naast de stapstenen, ten minste 5 poelen, goed verspreid, als kleine stapstenen.

Corridor

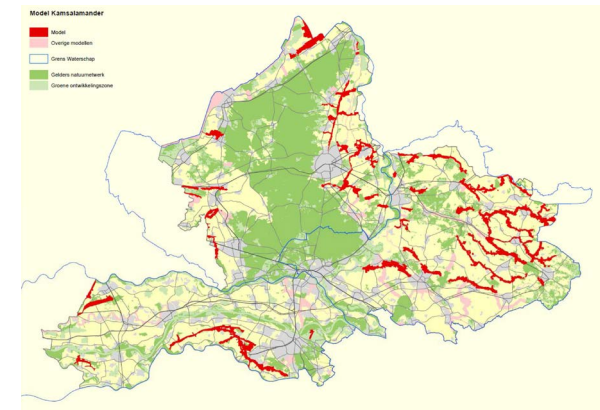
- Begroeiing corridor: ruigte, struweel, (vochtig) schraalland, kleine loofbosjes, greppels, houtwal, oevers van sloten of beken, en dergelijke.
- Minimale breedte corridor: 10-15 meter
- Maximale lengte corridor: 500 meter
- Maximale onderbreking corridor: 50-100 meter
- Landschap in onderbreking: verkeerswegen, spoorwegen en bebouwing vormen een barrière voor dispersie. Dat geldt in mindere mate voor akkers.



- Barrières: mitigerende maatregelen zijn noodzakelijk.
- Gebruik van tunnels is voor verschillende soorten amfibieën bekend. Grote tunnels (doorsnede > 1 meter) verhogen de effectiviteit. Ecoducten voldoen het best.

Stapsteen

- Begroeiing stapsteen: poel met goed ontwikkelde water- en oevervegetatie waarin open ruimten aanwezig zijn; landhabitat bestaande uit struweel, heggen of houtwallen, met voldoende schuilmogelijkheden in de vorm van dood hout en dergelijke.
- Minimum oppervlakte stapsteen: 1-3 ha landhabitat met daarin enkele forse poelen, bijv. van 2000 m² elk.
- Onderlinge afstand stapstenen: 1 kilometer
- Nodig per kilometer: stapsteen: 3 ha; corridor: 1 ha; landschapszone: 1,2 ha, namelijk: 250 m breed, waarin 5% van de oppervlakte landschapselementen. Daarin tenminste 5 poelen van 500 m² elk.



MODEL HAGEDIS

Dit model bestaat uit een corridor met stapstenen, ingebed in een landschapszone. Het voorkomen van plekken met zand en lage schrale begroeiing is essentieel voor dit model. Het model is niet alleen voor hagedissen van belang; zeer veel vlinders, sprinkhanen en andere ongewervelde zijn afhankelijk van warme, open plekken en trekken op hun beurt weer vogels als geelgors en roodborsttapuit aan.

Een kanttekening bij dit model is, dat veel soorten van heide zich moeilijk verspreiden en relatief grote leefgebieden (ca. 100 ha) nodig hebben. De consequentie daarvan is dat ecologische verbindingzones voor veel van deze soorten niet zullen functioneren.

Landschapszone

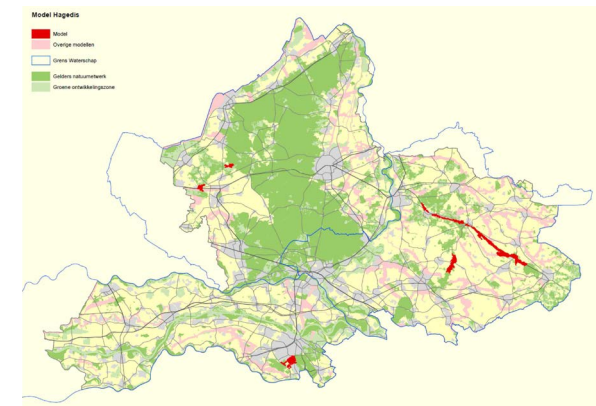
- Een zone van 250 m breed met kleinschalig landschap, waarin schrale elementen (als omschreven bij corridor) voorkomen, in de vorm van bijv. ruigtes, open plekken in bos, bosranden, heideresten, zandwegen met bermen.

Corridor

- Begroeiing corridor: doorgaand min of meer open, schraal terrein met struweel, ruigte- en schraal grasland.
- Minimale breedte corridor: 25-50 meter
- Maximale lengte corridor: 1000 meter
- Maximale onderbreking corridor: 50-100 meter
- Landschap in onderbreking: verkeerswegen, spoorwegen en bebouwing vormen een barrière voor dispersie. Dat geldt in mindere mate voor akkers.
- Barrières: er zijn geen gegevens bekend van zandhagedissen die gebruikmaken van tunnels. Ecoducten worden wel gebruikt.

Stapsteen

- Begroeiing stapsteen: heide of schrale vegetatie met zonnige zandige plekken en struwelen.
- Minimum oppervlakte stapsteen: 10 ha
- Onderlinge afstand stapsteen: 1 km
- Nodig per kilometer: stapsteen: 10 ha; corridor: 2,5 ha; landschapszone: 1,2 ha



MODEL VUURVLINDER

Dit model is bestaat uit grote en kleine stapstenen van schraal grasland en heide, gelegen in een landschapszone. Het model is gebaseerd op de vele vlindersoorten van heide en schraalgrasland, die sterk achteruitgegaan zijn, zoals zilveren maan, heivlinder, heideblauwtje, bruine vuurvlinder, kommavlinder, aardbeivlinder.

Vele andere met name ongewervelde dieren en vogels kunnen meeprofiten. Een kanttekening bij dit model is, dat veel soorten van heide zich moeilijk verspreiden en relatief grote leefgebieden (ca. 100 ha) nodig hebben. De consequentie daarvan is dat ecologische verbindingzones voor veel van deze soorten niet zullen functioneren.

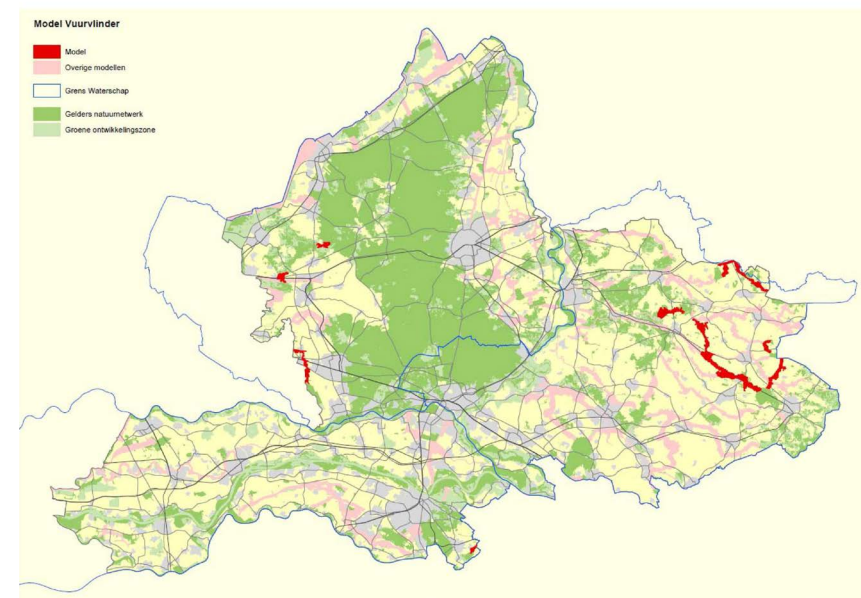
Combinatie met model hagedis ligt voor de hand, omdat beide modellen zijn ontwikkeld voor fauna van zonnige, schrale plekken (heide, zand, schraal grasland). Hagedis eist echter een corridor en is beter toepasbaar in kleinschalig landschap, terwijl vuurvlinder een bredere landschapszone in open landschap vraagt.

Landschapszone

- Een 500 m brede zone van open landschap met bloemrijke bermen en slootkanten.
- Dicht bos belemmert de dispersie.

Stapsteen

- Begroeiing stapsteen: schraal grasland of heide.
- Minimum oppervlakte stapsteen: groot 4 ha, klein 0,5 ha
- Onderlinge afstand stapstenen: groot 2 km, klein 500 meter
- Nodig per kilometer: grote stapsteen: 2 ha, kleine stapsteen: 1 ha



MODEL IJSVOGELVLINDER

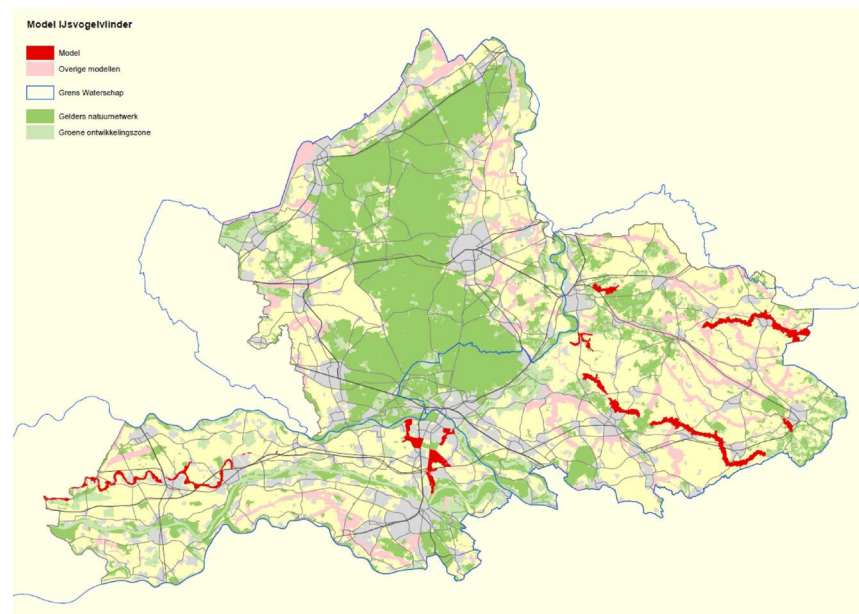
Dit model bestaat uit grote en kleine stapstenen bestaande uit bos met veel variatie in de structuur, in een landschapszone. Het is met name bedoeld voor organismen die niet zozeer uitgestrekte bossen nodig hebben, als wel bos met een hoge kwaliteit: vochtig, met gevarieerde samenstelling en structuurrijke randen en open plekken. Bijvoorbeeld de kleine ijsvogelvlinder en de grote weerschijnvlinder profiteren van dit model. Tevens dient het model om kleine, geïsoleerde maar waardevolle bosjes uit hun isolement te halen.

Landschapszone

- Een zone van 250 m breed van kleinschalig landschap of open bos.
- In een agrarisch landschap bevorderen houtwallen de dispersie.

Stapsteen

- Begroeiing stapsteen: vochtig loofbos met open plekken en structuurrijke randen.
- Minimum oppervlakte stapstenen: groot 10 ha, klein 1 ha
- Onderlinge afstand stapstenen: groot 5 km, klein 1,5 km
- Nodig per kilometer: grote stapsteen: 2 ha, kleine stapsteen: 0,4 ha

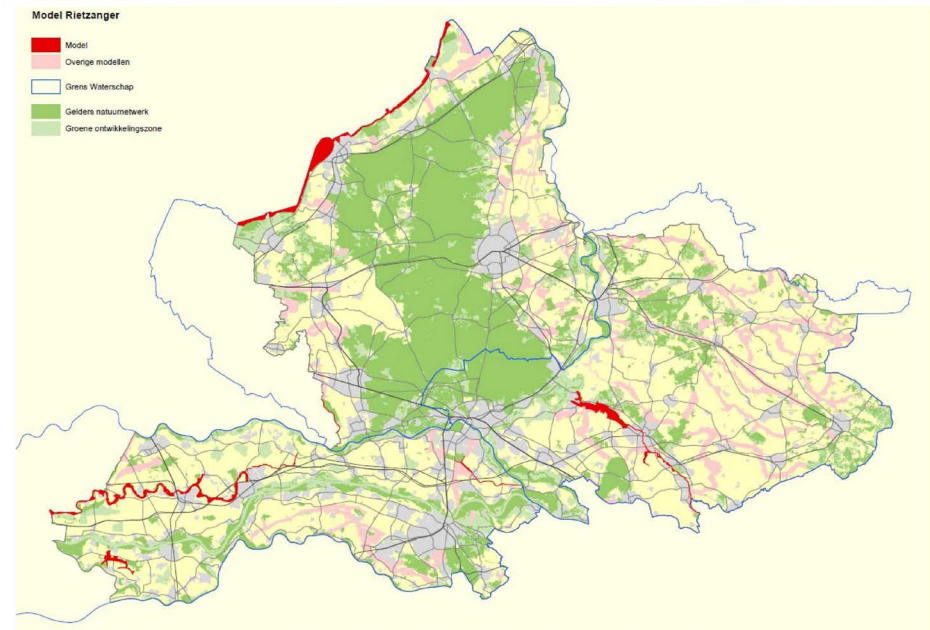


MODEL RIETZANGER

Dit model bestaat uit grote en kleine stapstenen. Het is bedoeld om de populaties van rietvogels te versterken door de afstand tussen de verschillende broedgebieden te verkleinen, zodat samenhangende populaties kunnen ontstaan. De kwaliteit van veel rietland is sterk achteruitgegaan door verdroging. De waterhuishouding van de stapstenen vraagt dan ook de nodige aandacht. Overigens zijn aan rietland ook andere dieren gebonden, zoals enkele bedreigde libellensoorten.

Stapsteen

- Begroeiing stapsteen: rietmoeras met overjarig riet.
- Minimum oppervlak stapsteen: groot 25 ha, klein 2,5 ha
- Onderlinge afstand stapstenen: groot 10 km, klein 2,5 km
- Nodig per kilometer: grote stapsteen: 2,5 ha, kleine stapsteen: 0,75 ha



MODEL WINDE

Dit model bestaat uit een corridor met stapstenen. Herstel van stromende wateren staat centraal; een beek of rivier vormt de corridor. De stapstenen bieden plaats aan bijzondere watermilieus, paaiplassen, etc. De gehele waterfauna, van eendagsvlieg tot ijsvogel, profiteert van dit model.

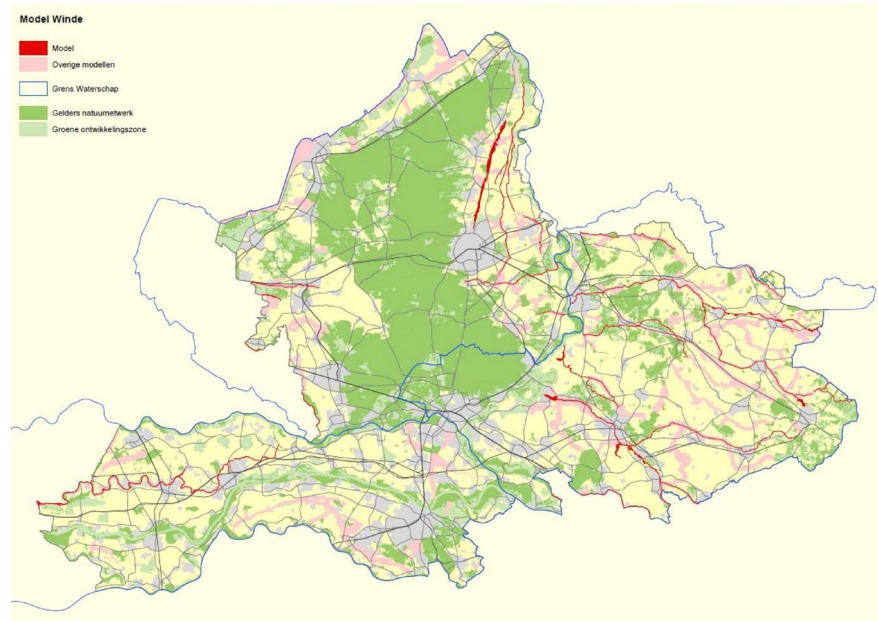
Wanneer in het beek- of rivierdal waardevolle geïsoleerde wateren aanwezig zijn, moet niet lichtvaardig tot aankoppeling aan het stromende water overgegaan worden.

Corridor

- Inrichting corridor: een over een zo lang mogelijke periode stromende waterloop zonder barrières. Ca. een kwart van de oeverlengte is ingericht met plasdrasbermen en bosschages.
- Maximale lengte corridor: 3 km
- Barrières: gemalen, stuwen, sluizen, schotten en wellicht ook duikers.

Stapstenen

- Inrichting stapstenen: open water met in het water groeiende moerasplanten (riet, lisdodde) en waterplantenbegroeiing; overstromingsvlaktes; verdiepte rivierbochten, aangekoppelde rivierarmen en/of meestromende nevengeulen.
- Minimum oppervlakte stapstenen: deze is in het algemeen niet aan te geven en hangt onder meer af van het formaat van de waterloop; gemiddelde oppervlakte enkele ha's.
- Nodig per km: stapsteen: 1 ha
- Corridor: 0,4 ha, kan wellicht grotendeels binnen het profiel gevonden worden.



Bosch Slabbers

Den Haag

1e Sweelinckstraat 30
2517 GD Den Haag
T 070 3554407
denhaag@bsla.nl

Middelburg

Oude Vlissingseweg 1
4336 AA Middelburg
T 0118 592288
middelburg@bsla.nl

Maarn

Landgoed Plattenberg – Het Koetshuis
Amersfoortseweg 38
3951 LC Maarn
T 0118 592288

boschslabbers.nl